payel

UMUT DEVRİMİ

2. basım

Çeviren: Şemsa Yeğin

ERICH FROMM

ERICH FROMM
UMUT DEVRİMİ

Dr. Fromm, Chicago Ruhçözümleme Enstitüsü'nün çağrısı üzerine 1933'te Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. 1934'te, 1938'e kadar kadrosunda bir uzman olarak görev aldığı Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'yle birlikte New York'a taşındı. Özel çalışmalarını sürdürdü ve Columbia Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1946'da, William Alon-son White Ruh Hekimliği, Ruhçözümleme ve Puhbilim Enstitüsü'nün kurucuları arasında yer aldı. Yale'de, New York Üniversitesi'nde, Bennington Koleji'nde ve Michigan Eyalet Üniversitesi'nde de öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1949'da, Meksika Ulusal Özerk Üniversitesi'nden gelen bir profesörlük önerisini kabul etti ve Üniversite Tıp Fakültesi Lisansüstü Bö-lümü'nde Ruhçözümleme Şubesi'ni kurdu; burada, 1965'te emekli olduktan sonra kendisine Onursal Profesör payesi verildi. Sonra isviçre'de yaşamaya başladı. 1980'de orada öldü.
Dr. Fromm'un kitapları, Türkçe de dahil birçok dile çevrilmiştir. Bunlar arasında en tanınmışları, Özgürlükten Kaçış, Kendini Savunan insan, Unutulmuş Dil, Sağlıklı Toplum, Sevme Sanatı, Sevginin ve Şiddetin Kaynağı, Tanrılar Gibi Olacaksınız, Ruhçözümlemeciliğin Bunalımı ve Sahip Olmak mı. Olmamak mı? adlı yapıtlarıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.. 9
I YOLAYRIMI.. 15
II UMUT...'............................ 20
1. Umut Ne Değildir?... 20
2. Umudun Paradoksu ve Doğası.................................. 23
3. İnanç 27
4. Direnme Gücü... 29
5. Diriliş 31
6. Kendilerini Kurtarıcı Sayanların Umudu 32
7. Umudun Kırılması... 34
in ŞU ANDA NEREDEYİZ
VE YOLUMUZ NEREYE VARACAK? 39
1. Şu Anda Neredeyiz? 39
2. İ.S. 2000 Yılının İnsanlıktan Çıkmış
Toolumunun Görünüşü..............._............................ 41

3. Şimdiki Teknoloji Toplumu...................................... 45
IV İNSAN OLMAK NE DEMEKTİR?.................................... 65
1. İnsan Doğası ve Değişik Dışavurumları................... 69
2. İnsan Varoluşunun Koşullan 73
3. Yönselim ve Bağlılık Kalıplan
Gereksinmesi 76
4. Yaşayabilme ve Daha İyi Yaşayabilme Gereksinmeleri ....
81
5. "İnsansal Deneyimler".. 88
6. Değerler ve Ölçütler... 100
V TEKNOLOJİ TOPLUMUNUN İNSANLAŞMASI İÇİN
ATILACAK ADIMLAR.. 106
1. Genel Öncüller... 106
VI
2. İnsana Planlama 108
3. Enerjilerin Harekete Geçirilmesi ve
Serbest Bırakılması... 112
4. İnsancıl Tüketim ....,............................ 129
5. Ruhsal-Tinsel Yenilenme 145
YAPABİLİR MİYİZ?.. 152
1. Bazı Koşullar.. 152
2. Bir Hareket... 161ONSOZ

Bu kitap, yazarın, Amerika'nın 1968 yılında içinde bulunduğu duruma tepkisini dile getirmektedir. Kitaptaki görüşler, bir yol ayrımında bulunduğumuz kanısından doğmuştur: Yollardan biri — termonükleer savaşla yok edilmemişsek eğer — insanı, çaresiz bir dişlisi haline getiren tümüyle makineleşmiş bir topluma ulaşmakta, di-ğeriyse, insanlığın ve umudun yeniden doğmasına — tekniği insanın hizmetine sokan bir topluma açılmaktadır. Kitap, içinde bulunduğumuz ikilemi iyice görmemiş olanlara bazı sorunları açıklamak ve insanları harekete geçmeye çağırmak amacı gütmektedir. Gerekli yeni çözümleri, mantıksızlık, usdışıhk ve kin duygularıyla değil, mantığın ve tutkulu bir yaşam sevgisinin yardımıyla bulabileceğimiz inancım dile getirmektedir. Değişik siyasal ve dinsel görüşlere sahip olmakla birlikte, yaşama karşı, sözünü ettiğimiz bu kaygıyı duyan, mantığa ve gerçekliğe saygısı olan geniş bir okur kesimine seslenmektedir.

Daha önceki incelemelerimde olduğu gibi bu kitapta da, bireysel ve toplumsal gerçeklikle, statükoyu, ya da varolan koşullan korumak ve desteklemek uğruna değerli fikirleri yanlış kullanan ve "kendilerine maleden" ideolojiler birbirinden ayrı tutulmuştur. Genç kuşağın, geleneksel düşüncenin değerini küçümseyen pek çok üyesine şunu söylemek isterim ki, en köktenci gelişme bile, geçmişte ulaşılan gelişmelerin devamı olmalıdır; insan aklının en iyi başarılarını bir kenara atmakla gelişemeyiz; ayrıca, genç olmak, her şey demek değildir!

Bu kitap, geçmiş kırk yıl içinde gerçekleşmiş çeşitli çalışmalar-

da ele aldığım konulara da değindiğinden, zaman zaman aynı fikirleri tekrar dile getirmek

kaçınılmaz oldu. Bu fikirler, kitabın asıl konusunu oluşturan "insanlıktan çıkmaya ya da makinalaşmaya karşı seçenekler" çerçevesinde yeniden düzenlendi. Ama bu kitap, daha önceki düşüncelerimi aşan pek çok yeni fikri de içermektedir.

Büyük bir okur kitlesi için yazdığımdan, alıntıları enaza indirgedim; bununla birlikte, kitabı yazarken düşüncelerimi etkileyen bütün yazarları andım. Burada ele aldığım konularla doğrudan ilgili olan kitaplarıma gönderme yapmadım. Bunlar özellikle şu başlıkları taşıyan incelemelerimdir: Özgürlükten Kaçış, Kendini Yaratan İnsan, Sağlıklı Toplum, Sevginin ve Şiddetin Kaynağı.

Bu kitaptaki genel yaklaşım, ele alman ana sorunun özelliklerini yansıtmaktadır. Böyle olmakla birlikte, okur, zaman zaman az da olsa güçlüklerle karşılaşabilir. İnceleme, çoğu kez ayrı ayrı ele alman iki sorunu — insanın kişilik yapısı, nitelikleri ve gizilgüçleri konusu ile, çağımızın toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlarım bir araya getirmeye çalışmaktadır. Bu konuların her biri, değişik bölüklerde değişik ölçülerde vurgulanmıştır; bununla birlikte, kitap bağlamında bu tartışmaları bir bütün haline getirmek ve tek bir doku oluşturmak amacı güdülmüştür. Çünkü, çağdaş Amerikan toplumunun sorunlarının gerçekçi ve başarılı bir yaklaşımla ele alınması için, toplumsal dizgemizin bütünüyle çözümlenmesi ve bu çözümlemenin bu kitapta "sistem adamı" ya da "düzen insanı" diye andığımız oluşumu içermesi şarttır. Umarım okur, parçalara ayırarak düşünme alışkanlığım yenerek bu kitabı kavrayacak ve "ruhbilim"den "toplumbilim"e oradan da "politika"ya, sonra gene birincisine atlayışlarda bana eşlik etmeyi, bir engel oluşturacak denli güç bulmayacaktır.

Geriye, el yazmasını tekrar tekrar okuyarak, pek çok anlatım-sal öneride bulunan kişilere, Ruth Nanda Anshen'e, eşime ve ayrıca ekonomi dalındaki değerli önerileriyle de bana yardımcı olan Raymond G. Brown'a teşekkürlerimi sunmak kalıyor. El yazmasının tesliminden on hafta sonra kitabın yayımlanmasını olanaklı kılan yayıncılara da gösterdikleri çabadan dolayı teşekkür etmek isterim.

UMUT DEVRİMİ İnsancıllaşmış Bir Teknolojiye Doğru

Yaşayan her şeye katılan kişi için vardır umut.
Eski Ahit 9:4

Yalnızca birkaç kişinin açıkça gördüğü bir hayalet dolaşıyor aramızda. Şu bildiğimiz komünizm ya da faşizm hayaleti değil bu. Yepyeni bir tehlike... Tek amacı maddi üretimi ve maddi tüketimi en üst düzeyde gerçekleştirmek olan, bilgisayarlar tarafından yönlendirilen, tümüyle makinalaşmış bir toplum şeklinde kendini gösteren korkunç hayalet. Bu toplumsal süreç içinde, insanoğlu, toplum ma-kinasının karnı tok, gözü pek, ancak etkin olmayan, canlı olmayan ve duygudan hemen hemen yoksun bir parçası haline getiriliyor. Bu yeni toplumun utkuya ulaşmasıyla bireycilik ve özel yaşam yok olacak; başkalarına karşı beslenebilecek duygular, ruhbilimsel koşullandırmalarla ve başka araçlarla, ya da yeni bir içgözlemsel deneyim olarak değerlendirilen uyuşturucularla düzenlenecek. Zbigniev Brzezinski'nin sözleriyle: "Teknoloji toplumunda şöyle bir eğilim göze çarpıyor: Birbirinden farklı düzeylerde bulunan milyonlarca yurttaşı duyguları saptırmada ve mantığı denetlemede en gelişmiş iletişim tekniklerini başarıyla sömüren çekici kişileri destekleyecek konuma getirmek."1 Bu yeni toplum biçiminin doğacağı, roman türünde Orwell'in 1984 ve Aldous Huxley'nin Brave New World (Yürekli Yeni Dünya) adlı yapıtlarında önceden söylenmişti.
Belki de şu anda işin en kötü yanı, kendi sistemimizi denetleye-mez duruma gelmiş olmamızdır. Bilgisayarların bizim adımıza verdiği kararlan uyguluyoruz. Biz, insanoğlu olarak, daha çok, daha

1 "The Technotronic Society" Encounter, Cilt XXX, Sayı 1 (Ocak 1968), s. 19.

çok üretmek ve daha çok tüketmekten başka amaç gütmüyoruz. Hiçbir şeye karşı bir amaç beslemiyoruz, ya da her şeye karşı amaçsızlık içindeyiz. Karar verme sorumluluğundan yoksun bırakıhşımı-zın yarattığı edilginlik yüzünden, tinsel ölüm tehlikesiyle, ve ayrıca nükleer silahlarla yok edilme tehlikesiyle karşı karşıyayız.
Bu nasıl oldu? Nasıl oldu da, insanoğlu, doğaya karşı kazandığı utkunun doruğundayken, kendi yarattığı şeylerin tutsağı haline geldi, nasıl oldu da, ciddi olarak kendi kendini yok etme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı?
İnsanoğlu, bilimsel hakikatin araştırılması süreci içinde, doğaya egemen olmada yararlanabileceği bilgiye rastladı. Bu alanda büyük başarılar elde etti. Ancak tekniğe ve maddi tüketime tek taraflı ağırlık vermekle, kendisiyle ve yaşamla olan bağını yitirdi. Dinsel inancını ve ona bağlı olan insansal değerleri yitirince, teknik ve maddi değerler üzerinde yoğunlaştı; derin coşkular duyma yetisini, bu duyguların getirdiği sevinç ve üzüntüyü duyma yetisini yitirdi. İnsanoğlunun inşa ettiği makina öylesine gelişti ki, onun düşünme biçimini saptayan yeni bir güç haline geldi.
Şu anda sistemimizin en tehlikeli yönlerinden biri, ekonomimizin silah üretimine (ayrıca bütün bir savunma mekanizmasını ayakta tutmak için yapılan çalışmalara) ve maksimum tüketim ilkesine dayandığı olgusudur. Çok iyi işleyen bir ekonomik sistemimiz var, ancak bu sistemin işlemesi için bizi maddi olarak yokolma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan şeyleri üretmemiz, bireyi tümüyle edilgin bir tüketiciye dönüştürmemiz ve dolayısıyla onu ölüleştirmemiz ve bireyin kendisini güçsüz ve yetkisiz hissetmesini sağlayan bir bürokrasi yaratmamız gerekli oldu.

Çözümlenmesi olanaksız trajik bir ikilemle mi karşı karşıyayız? Sağlıklı bir ekonomiye sahip olmak için hasta insanlar üretmek zorunda mıyız, yoksa maddi kaynaklarımızı, buluşlarımızı, bilgisayarlarımızı, insanoğlunun yararına hizmet edecek şekilde kullanabilir miyiz? Güçlü ve iyi işleyen bir düzene sahip olmak için bireylerin edilgin ve başkalarına bağımlı olmaları zorunlu mudur?
Bu sorulara değişik yanıtlar verilebilir. "Megamakina'nın insan yaşamına getirebileceği devrimci ve korkunç değişikliği görebi-

lenler arasında yeni bir toplum düzeninin kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla toplumsal değerler konusunda tartışmanın anlamsız olduğunu söyleyen yazarlar var. Bu yazarlar, yeni toplumun, günümüz insanı üzerindeki etkileri konusunda az da olsa kaygı duymakla birlikte, ondan hoşlandıklarım da gizlemiyorlar. Zbigniev Brzezinski ile H. Kahn, bu anlayışın iki temsilcisi örneğin. Tayfın diğer ucunda, Technological Society (Teknoloji Toplumu) adlı kitabında, oluşmakta olan yeni toplumun büyük gücünü ve onun insan üzerindeki yıkıcı etkisini betimleyen Jacques Ellul var. Yazar, sözünü ettiğmiz hayaleti, insanlıktan korkunç derecede yoksun nitelikleriyle ele alıyor. İçinde bulunduğumuz durumun içerdiği olasılıklar açısından yeni toplumun baskın çıkacağı kanısında olmasına karşın, kesinlikle ya da kaçınılmaz olarak utkuya ulaşacağı sonucuna varmıyor. Ancak, "Teknoloji dünyasının insanoğlunun kişisel ve tinsel yaşamını tehlikeye attığının bilincine varan insan sayısının artması ve bu insanların, söz konusu evrimin gidişine engel olarak özgürlüklerini savunmaya kararlı davranması halinde"2 insanlıktan çıkarılmış toplumun başarısız olabileceği görüşünü dile getiriyor. Lewis Mum-ford'un yaklaşımı da Ellul'unkinin aynıdır, denebilir. Yazar Tlıe Myth of the Machine3 (Makina Miti) adlı derin ve eşsiz incelemesinde "megamakina"yı, Mısır ve Babil toplumlarında ilk ortaya çıktığı dönemden başlayarak ele alıyor. Öte yanda, daha önce andığımız yazarlar gibi hayaletin varlığını hoşnutlukla ya da dehşetle kabul edenlerin tersine, aydın olsun sıradan yurttaş olsun, korkunç hayaleti fark etmeyen büyük bir çoğunluk var. Bunlar, on dokuzuncu yüzyılın modası geçmiş inancını taşıyor, makinanın, insanoğlunun yükünün hafiflemesine katkıda bulunacağını, insanın başarıya ulaşması için her zaman gerekli olacağını sanıyorlar; teknolojinin kendi mantığına uygun akışını sürdürmesine dur denmemesi halinde, bireysel ve toplumsal yaşamın kurulmuş dizgesini tehlikeye sokacak kanser gibi bir ur haline geleceğini görmüyorlar. Bu kitapta4 izlenen
2 Fransızca basım, 1954; Amerika basımı, 1964, Alfred Knopf ve Vintage Books birinci basımı 1967, s. xxx.
3 Lewis Mumford, The Myth of The Machine (New York: Harcourt, Brace and World, 1966).
4 Özgürlükten Kaçış'ta ve Sağlıklı Toplıım'da olduğu gibi.

yaklaşım, Mumford ve Ellul'un görüşleriyle çakışmaktadır. Yalnız, insanın toplumsal dizge üzerindeki denetimini yeniden sağlayabilmesi olasılığının büyük olduğuna inanmam bakımından onlardan ayrılabilirim belki. Bu konudaki umutlarım şu etmenlerden

kaynaklanmaktadır:
1. Düzen "İnsanı", sistemin bir uzantısı olarak ele alınırsa, şu andaki toplumsal dizgemiz çok daha iyi anlaşılır. İnsan doğası, bir soyutlama olmadığı gibi, sonsuz sayıda kalıba girebilen, istenilen yöne çekilebilen, dolayısıyla dinamiği yokumsanacak bir sistem değildir. Kendine özgü nitelikleri, yasaları ve seçenekleri vardır. Sistem Adamı'mn incelenmesi, sosyoekonomik düzendeki belirli etmenlerin insana neler getirdiğini, Düzen İnşam' ndaki rahatsızlıkların nasıl bütün bir toplumsal dizgede dengesizlikler oluşturduğunu görmemizi sağlar. Sistemin çözümlenmesinde insan faktörünü dikkate almakla, onun işlemeyişinin nedenlerini daha iyi anlar, toplumsal dizgenin ekonomik işleyişinin sağlıklı oluşuyla onun parçaları olan insanların mutlu ve sağlıklı olması arasındaki ilişkiyi oluşturan ölçütleri saptayabiliriz. Elbet bütün bunlar, yalnız ve yalnız, insan doğasının kendi yapısının sınırları içinde maksimal ölçüde gelişmesinin, yani insanın esenliğinin her şeyden önemli olduğuna herkesin inanması halinde geçerlidir.
2. Umutlarım bir de sürdürmekte olduğumuz yaşam biçimine, bunun gizlilikten ve kişisellikten yoksun oluşuna, edilginliğine ve suskun sıkıcılığına duyulan hoşnutsuzluktan; insanoğlunun bilgisayardan olduğu gibi hayvandan da ayıran bir varoluş biçimine, tarihin son birkaç bin yılı içinde geliştirdiği o özgül gereksinmelerine yanıt veren sevinç dolu, anlamlı bir varoluşa duyulan özlemden kaynaklanmaktadır. Nüfusun büyük bir çoğunluğunun eksiksiz maddi doyumun tadını tatmış bulunması, ancak tüketici cennetinin, vaat ettiği mutluluğu sağlamadığını anlaması, bu hoşnutsuzluk ve özlemi güçlendirmiştir. (Elbet yoksullar, "bir insanın isteyebileceği her şeye sahip olanlar" daki sevinçten yoksunluğu, neşesizliği görerek öğrenmek dışında bu konuda bilgilenme fırsatı bulamadılar henüz.) İdeolojiler ve kavramlar, çekiciliklerini büyük ölçüde yitirdiler; "sağ", "sol" gibi, "komünizm", "kapitalizm" gibi geleneksel kalıplar

anlamlarını yitirdiler. İnsanlar kendilerine yeni bir yön, yeni bir felsefe — fiziksel ve tinsel açıdan ölümün önemini değil de yaşamın önemini konu alan yeni bir felsefe arayışı içindeler.
Birleşik Devletler'de ve bütün dünyada, giderek büyüyen bir kutuplaşma olayı görülmekte: Bir yanda zor kullanmayı, "yasa ve düzeni", bürokratik yöntemleri ve giderek yaşamsızlığı çekici bulan, bunlara doğru çekilenler, diğer yandaysa yaşama — bir kalıptan çıkmış taslaklardan ve bir diğerinin tekrarı olan kopyalardan çok, yeni yaklaşımlara özlem duyan insanlar var. Bu yeni cephe, ekonomik ve toplumsal yaşantımızla, yaşama olan ruhsal ve tinsel yaklaşımımızda köklü değişiklikler yapmak istiyor. Çok genel çizgilerle bu hareketin amacı, bireyi etkin hale getirmek, insanın toplumsal düzen üzerindeki denetimini yeniden sağlamak ve korumak, ve teknolojiyi insancıllaştırmaktır. Bu, yaşam adına doğmuş bir harekettir; günümüzde yaşama karşı boygösteren tehlike, tek bir sınıfa, tek bir ulusa karşı değil, herkese yönelik bir tehlike olduğundan, bu hareket çok geniş bir ortak tabana sahiptir.
Bundan sonraki bölümlerde burada özetlenen sorunlardan bazılarını, özellikle de insan doğasıyla sosyoekonomik düzen arasındaki ilişkiyi ayrıntılarıyla tartışacağız.

Ancak her şeyden önce açıklığa kavuşturulması gereken bir nokta var: Bugün, tutmuş olduğumuz yolu değiştirebileceğimiz konusunda yaygın bir umutsuzluk vardır. Bu, genellikle bilinçsiz bir umutsuzluktur; aslında insanlar bilinçli olarak " iyimser" dir ve daha ileri bir "gelişme"yi umut etmektedirler. İçinde bulunduğumuz durumu ve ondaki umut yeşertme yetisini tartışmaya başlamadan önce, umut görüngüsünü ele almamız gerekir.

II UMUT

1. Umut Ne Değildir?

Umut, daha büyük bir canlılık, daha büyük bir duyarlılık ve akılcılık sağlamak yönünde gerçekleştirilmek istenen her toplumsal değişimin, belirleyici öğesidir. Ne var ki, umudun doğası çoğu kez yanlış anlaşılmış ve umutla hiçbir ilişkisi olmayan, hatta umudun tam karşıtı olan yaklaşımlarla karıştırılmıştır.

Umut etmek nedir?

Çoğu kişinin sandığı gibi, dileklere ve isteklere sahip olmak mıdır? Böyle olsaydı, daha çok ve daha iyi otomobil isteyen, daha iyi ev, daha çok araç-gereç isteyenler, umutlu insanlar olacaklardı. Ama değiller; bunlar umutlu insanlar değil, daha çok tüketimde bulunmaya düşkün kişilerdir.

Umudun nesnesi bir şey değil de, daha dolu bir yaşam sürmek, daha büyük bir canlılık içinde bulunmak, o sonsuz sıkkınlıktan kurtulmak olduğunda, ya da dinbilimsel açıdan bakarsak günahlardan arınma, ya da siyasal açıdan devrime kavuşmak olduğunda mı gerçek anlamda umut etmiş oluyoruz? Evet, aslında bu türden beklentiler, umut etmek anlamını taşıyabilir, ama beklentilerde edil-ginlik varsa ve umut, el-etek çekmenin, teslimiyetçiliğin bir bahanesi oluyor, yalnızca bir ideoloji haline gelinceye dek "beklemek" şeklinde kendini gösteriyorsa, umut etmekten söz edilemez.

Kafka, Dava adlı romanında, bu türden teslimiyetçi ve edilgin umudu çok güzel betimlemiştir. Bir adam cennete (Yasaya) açılan

kapının önüne gelir, ve kapıcıdan içeri girme izni ister. Kapıcı, şu an için izin veremeyeceğini söyler. Yasa'ya giden yola açılan kapı, aslında ardına dek açıktır, ama adam, giriş izni alıncaya dek beklemenin daha iyi olacağına karar verir. Ve oturur, beklemeye başlar; günlerce ve yıllarca bekler. Tekrar tekrar içeri girme izni ister, ama her seferinde kendisine henüz izin verilemeyeceği söylenir. Adam, bütün bu uzun yıllar boyunca durup dinlenmeksizin kapıcıyı inceler; kürk yakasındaki bitleri bile yakından tanıyacak hale gelir. Giderek yaşlanır; ölmek üzeredir. İlk kez şu soruyu sorar: "Nasıl oluyor da bütün bu yıllar boyunca benden başka hiç kimse girmek istemedi bu kapıdan?" Kapıcı, "Senden başka hiç kimse giremezdi ki bu kapıdan," diye yanıtlar onu. "Çünkü kapı yalnız ve yalnız senin içindi. Şimdi artık kapayacağım."

Adam artık anlamayacak kadar yaşlıydı, genç olsaydı da anlayamayacaktı belki. Bürokratların dediği dediktir; hayır dendiğine göre içeri giremez. Bu edilgin, bekleyen umuttan biraz daha fazlası olsaydı onda, içeri girmiş olacaktı, ve bürokratları umursamama yürekliliği, onu parıltılı saraya götürecek olan özgürleştirici edim olacaktı.

Çoğu insan Kafka'nın ihtiyarına benzer. Umut ederler ama yüreklerinin sesini, itkisini dinleme ve ona göre davranma yetisinden yoksundurlar; bürokratlar onlara yeşil ışık

yakmadığı sürece beklerler de beklerler.1
Bu türden edilgin umut, zamana sahip olmayı ummak şeklinde betimlenebilecek genelleştirilmiş bir umut biçimiyle yakından ilgilidir. Zaman ve gelecek, bu türden umudun ana bölümü haline gelmiştir. Şimdi süreci içinde hiçbir şey beklenmemektedir, bir sonraki anda, ertesi gün, gelecek yıl içinde ve umudun bu dünyada gerçekleştirilebileceğine inanmak çok saçma gelirse, bir başka dünyada bir şeylerin olacağı beklenir. Bu inancın ardında, geleceğe bir tanrıça gibi tapan Robespierre gibi bir adam tarafından Fransız Devriminde başlatılan bir putperestlik, "Gelecek"e, "Tarih"e ve "Sonra"ya tapma yatmaktadır: Hiçbir şey yapmam; edilginh'ğimi
1 Esperar sözcüğü İspanyolcada hem beklemek hem de umut etmek-anlamına gelir; bu kavramın, burada betimlemeye çalıştığım o özel edilgin umut anlamını içerdiği çok açıktır.

korurum, çünkü ben hiçbir şey değilim, güçsüzüm, yetisizim; ama gelecekte, zamanın göstereceği şeyler, benim başaramayacağım şeylerin gerçekleşmesini sağlayacak. Çağdaş burjuva düşüncesindeki "gelişme"ye tapmanın değişik bir yönü olan bu geleceğe tapma, umudun yabancılaşmasının ta kendisidir. Ben bir şey yapmayacağım, ben, bir şey olmayacağım, ama tapımlar, gelecek ve sonra, ben hiçbir şey yapmadan bana bir şeyler getirecek2.
Edilgin bekleyişin, umutsuzluğun gizlenmiş bir biçimi olduğu doğrudur, ama bir de bunun tam karşıtı gizldbme biçimiyle kendini gösteren —sözlerle, serüvencilikle, gerçekliği görmezden gelerek ve zorlanamayacak şeyi zorlayarak gizlemek şeklinde görülen — bir başka "umuttan yoksun olma" ve çaresizlik biçimi vardır.
Bütün koşullar altında ölümü yenilgiye yeğ tutmayanları horgö-ren isyan öncülerinin ve sahte Kurtarıcıların yaklaşımı buydu işte. Bu günlerde, bu sözümona köktenci umutsuzluk kılıfı ve hiççilik, genç kuşağın en ateşli üyelerinden bazıları arasında seyrek rastlanan bir durum değil. Gözüpeklikte ve kendilerini ortaya koymada üstlerine yok, ama gerçekçilikten, geniş kapsamlı tasarlama ve yönlendirme yetisinden yoksun olmaları, bazıları ayrıca yaşam sevgisi beslememeleri nedeniyle inandırıcı olmaktan uzaklaşıyorlar.3
2 Neyin doğru, neyin yanlış, neyin 'iyi ve neyin kötü olduğuna tarihin karar verdiğini savunan Stalin'ci görüş doğrudan doğruya Robespierre'in putçuluğunun ve sonracılığının devamıdır. Bu yaklaşım, "Tarih hiçbir şey değildir ve hiçbir şey yapmaz. Bir şey olan ve yapan, insandır," ya da Feuerbach Üzerine Tezler'de, "İnsanların, koşulların ve yetişme tarzının ürünleri olduğu ve dolayısıyla, değişmiş insanların başka koşulların ve değiştirilmiş yetişme tarzının ürünleri olduğu yönündeki maddeci öğreti, koşullan değiştirecek olanın insanlar olduğunu ve eğiten kişinin eğitilmeye gereksinimi bulunduğunu unutmaktadır," diyen Marx'in görüşünün tam tersidir.
3 Bu türden umutsuzluk, Herbert Marcuse'ün Eros and Civilization (Eros ve Uygarlık) adlı kitabıyla (Boston: Beacon Press, 1955) One-Dimensional Man'de (Tek Boyutlu İnsan'da) (Beacon Press, 1964) çok açık bir şekilde görülmektedir. Ona göre sevgi, sevecenlik, ilgililik ve sorumluluk gibi bütün geleneksel değerler, yalnızca teknoloji toplumu öncesinde anlam taşımaktaydılar. Yeni toplumda — baskı ve sömürüden yoksun olanında yani — ölüm de içinde olmak üzere hiçbir şeyden korkması gerekmeyen, yeni gereksinmeler

geliştirecek yeni insan ortaya çıkacaktır; bu insanın cinselliği çok yönlü olacak ve kişi, bu yeni cinsellik şeklini duyurabilecektir [okura Freud'un Tlıree Contributions to the Theory of Sex (Cinsellik Kuramı

Umut, kendi içinde çelişkilidir (paradoksaldır). Ne edilgin bekleyiştir, ne de gerçekleşmesi olanaksız koşulların gerçekçi olmayan bir şekilde zorlanmasıdır. Atlama anı geldiğinde sıçrayacak olan çö-melik bir kaplana benzer umut. Ne yorgun reformculuk umudun bir anlatımıdır ne de sözümona-köktenci* serüvencilik. Umut etmek demek, henüz doğmamış şey için her an hazır olmak, ama doğumun, bizim yaşam;, sürecimiz içinde gerçekleşmemesi halinde umarsızlığa, umutsuzluğa düşmemek demektir. Zaten var olan ya da hiçbir zaman var olmayacak olan bir şeyi umut etmenin anlamı yoktur. Umutları zayıf olanlar, ya vurdumduymazdırlar ya da şiddete eğilim duyarlar; umutları güçlü olanlar, yeni yaşamın tüm belirtilerini görür, bundan sevinç duyarlar ve doğmaya hazır olan şeyin varlık kazanmasına yardımcı olmaya her an hazır bulunurlar.
Umut konusundaki yanıltıcı noktaların en önemlilerinden biri de, bilinçli umutla bilinçsiz umut arasında ayrım yapamamaktır.
Üzerine Üç İnceleme) adlı kitabını öneririm]. Kısacası Marcuse, insanoğlunun nihai gelişmesini, bebeksi yaşama çekilmede, emzirilmiş bebeğin mutluluğuna dönmede görmektedir. Yazarın sonunda umutsuzluğa varmasına şaşmamak gerekir: “Toplumu dönüştürme kuramı, şimdiki zaman ile kendi geleceği arasındaki boşluğa köprü oluşturabilecek kavramlardan yoksun; hiçbir şey vaat etmiyor, başarı umudu taşımıyor, dolayısıyla olumsuz...” (One-DimensionalMan, s. 257).
Bu alıntılar, Marcuse'e bir devrimci önder olarak saldıran ya da hayranlık duyanların ne büyük bir yanılgıya düştüklerini göstermektedir; çünkü devrim, hiçbir zaman umutsuzluk temeli üzerine kurulmamıştır ve de kurulamaz. Ama Marcuse politikayı umursamaz bile; çünkü insan, şimdiki zaman ile gelecek arasındaki basamakları dikkate almıyorsa, ister köktenci, ister başka şeyci olsun siyaseti ele almıyor demektir. Temelde Marcuse, kişisel umutsuzluğunu bir köktencilik kuramı olarak sunan yabancılaşmış bir aydın örneğidir. Ne yazık ki, anlayıştan ve bir ölçüde de Freud bilgisinden yoksun oluşu, Freud'çuluğu, burjuva maddeciliğini ve karmaşık Hegel'ciliği çözümlemek amacıyla üzerinde gezindiği, ve onu, kendisine ve akıldaşla-n olan “köktencilere” en gelişmiş kuramsal yapı gibi görünen bir sonuca götüren bir köprü oluşturuyor. Bunun toy bir us düşü, temelden akıldışı, gerçekçilikten uzak ve yaşam sevgisinden yoksun olduğunu ayrıntılı bir şekilde göstermenin yeri burası de-
“Radical” sözcüğü ABD'de, günlük konuşma dilinde “devrimci” anlamına kullanılıyor. Bununla birlikte bu kitapta bütün “radical”leri “köktenci” diye çeviriyorum. (Ş.Y.)

Elbet bu, mutluluk gibi, kaygılılık, ruh çöküntüsü, can sıkıntısı ve nefret gibi, birçok diğer duygusal deneyimlerle ilgili olarak ortaya çıkan bir yanlıştır. Freud'un kuramlarının bunca yaygın olmasına karşm, onun “bilinçsiz” kavramının bu türden duygusal görüngülere böylesine az uygulanması şaşılacak şeydir. Bu olgunun belli başlı iki nedeni olsa gerektir.

Birincisi şu olabilir: Bazı ruhçözümlemecile-rin ve bazı "ruhçözümleme filozoflarının" yazılarında, bütün bir bilinçaltı görüngüsü — yani bilinçaltına itme, bastırma görüngüsü — cinsel istekleri söz konusu etmektedir; buysa, bilinçaltına itme kavramını cinsel isteklerin ve etkinliklerin bilinçli olarak bilinçten gizlenmesi kavramının eşanlamlısı olarak kullanma yanlışına düştüklerini göstermektedir. Böyle yapmakla, Freud'un buluşlarını, bu buluşların getireceği bazı önemli sonuçlardan yoksun bırakmış oluyorlar. İkinci nedense, şu olgudan kaynaklanıyor olsa gerektir: Victoria Dönemi sonrası kuşaklar için bilinçaltına itilmiş ya da bilince çıkması engellenmiş cinsel isteklerin farkında olmak, yabancılaşma, umutsuzluk ya da doymakbilmezlik gibi deneyimlerin farkına varmaktan çok daha rahatsız edicidir. Çok görünen bir örneği burada vermek gerekirse: Çoğu insan, korku, sıkkınlık, yalnızlık, umutsuzluk gibi duyguların varlığını kendi kendilerine itiraf etmezler — yani, bu duyguların bilincinde değillerdir (ya da bu duygular bilinçdışı-dır4). Bunun nedeni çok yalındır. Bizim toplumsal modelimizde, başarılı insanın korkulu, sıkkın ya da yalnızlık içinde olması beklenmez. Başarılı insan, bu dünyayı bütün dünyaların en iyisi olarak görmelidir; yaptığı işte basamak atlama fırsatını yakalamak için, korkularını, kuşkularını, ruhsal çöküntülerini, sıkkınlıklarını ya da umutsuzluklarım da bastırmak, bilinçaltına itmek durumundadır. Bilinçli olarak umutlu olan ve bilinçsiz olarak da umutsuzluk duygularına sahip çok insan vardır da bunun tersi durumda insan çok azdır. Umudun ve umutsuzluğun incelenmesinde ele alınacak

Burada, "bilinçdışı"ndan söz etmenin, yabancılaşmış düşünme ve konuşmanın bir başka şekli olduğunu vurgulamak isterim. "Bilinçdışı" diye bir şey yoktur, bir organ ya da uzayda-yer kaplayan bir şey değildir bu. Bir insan, dışsal ya da içsel olayların "bilincinde olabilir", ya da "bilincinde olmayabilir"; yani, burada söz konusu olan ruhsal bir işlevdir, belli bir yerde bulunan bir organ değil.

önemli nokta, insanların kendi duygulan konusunda ne düşündükleri değil, gerçekten de ne hissettikleri, ne duyduklarıdır. Bu, onların sözlerinden ve tümcelerinden pek anlaşılmayabilir, ama yüzlerinde-ki anlatımdan, yürüme biçimlerinden, gözlerinin önündeki bir şeye karşı ilgiyle tepki gösterme yetilerinden ve, mantıklı savları dinleme yetisiyle kendini gösteren tutuculuktan yoksun oluşlarından anlaşılabilir.

Bu kitapta toplumsal-ruhbilimsel görüngüye uygulanan devimsel görüş açısı, çoğu toplumsal-bilim araştırmalarındaki tanımlayıcı davranışçı yaklaşımdan köklü bir şekilde ayrılmaktadır. Devimsel (dinamik) açıdan, kişinin şimdi ne düşündüğünü, ya da ne söylediğini, ya da nasıl davrandığını bilmek istiyoruz. Kişilik yapısı, yani enerjilerinin yarı-sürekli yapısı, bunların gönderildiği yönler, ve hangi yoğunlukta akmakta oldukları ilgilendiriyor bizi. Davranışı yönlendiren itici güçleri bilirsek, yalnızca şimdiki zamanda gerçekleştirilen davranışı anlamakla kalmayız, bir kişinin değiştirilmiş koşullar altında nasıl davranabileceği konusunda da akla uygun varsayımlarda bulunabiliriz. Devimsel açıdan, bir kişinin düşüncesindeki ya da davranışındaki şaşırtıcı "değişiklikler", o kişinin kişilik yapısının bilinmesi koşuluyla, çoğu kez önceden bilinmesi, öngörülmesi olası değişikliklerdir. Umudun ne olmadığı konusunda daha çok şey söylenebilir, ama gelin hızlanalım ve umudun

ne olduğu sorusunu soralım. Acaba sözcüklerle betimlenebilir mi umut, yoksa yalnızca bir şiirde, bir şarkıda, bir harekette, yüz anlatımında ya da bir edimde mi dile getirilebilir? Her insansal deneyimde olduğu gibi, sözcükler, deneyimi betimlemeye yeterli değildir. Hatta çoğu kez, sözcükler bu işin tam tersini yapar: deneyimi çapraşıklaştırır, paramparça eder ve öldürür. İnsan, ne yazık ki çoğu kez, sevgi üzerine, nefret ya da umut üzerine konuşma süreci içinde, anlatması gereken konuyla bağlantısını yitirir. Şiir, müzik ve diğer sanat biçimleri, insansal deneyimleri betimlemeye çok daha uygun araçlardır; çünkü onlar, kendi kurallarına tam tamına uygun olmanın getirdiği bir kusursuzluğa sahiptirler ve insan deneyiminin yeterli ve uygun simgeleri olarak kabul edi-

len yıpranmış bozuk paraların belirsizliğinden ve anlaşılmazlığın-dan uzaktırlar.
Bununla birlikte, duygu deneyimine, bir şiirin dizelerini oluşturmayan sözcüklerle değinmek olanaksız değildir. İnsanlar, karşılarındaki kişinin sözünü ettiği deneyimleri hiç değilse bir ölçüde pay-laşmasaydı, bu mümkün olmayacaktı. Deneyimi betimlemek demek, deneyimin çeşitli yönlerine işaret etmek ve böylece yazarla okurun, aynı şeyden söz ettikleri bir etkileşim ortamı oluşturmaktır. Böyle bir etkileşim kurmaya çalışırken, okurdan, benimle birlikte çalışmasını ve umudun ne olduğu sorusuna benim yanıt vermemi beklememesini isteyeceğim. Bir diyalog kurmamızı olanaklı kılmak için, okurdan kendi deneyimlerini harekete geçirmesini bekleyeceğim.
Umut etmek, bir varolma durumudur. Yoğun, ancak henüz harcanmamış bulunan etkin olma durumunun5 içsel olarak hazır olmasıdır. "Etkinlik" kavramı, çağdaş sanayi toplumunda insanın en yaygın yanılsamalarından birine dayanır. Kültürümüzün dişlilerinin tamamı etkinliğe — meşgul olma anlamında etkinliğe — ayarlanmıştır; ve bu, meşguliyet anlamında meşgul olmayı (ticari iş için gerekli meşguliyeti) kapsamaktadır. Hatta, çoğu insan öylesine " etkin" dir ki, bir şey yapmadan duramaz; dinlenme saatleri denilen süreyi bile bir başka etkinlik biçimine dönüştürür. Para kazanmak yönünde etkinlik göstermiyorsanız, arabayla dolaşarak, golf oynayarak ya da sadece çene çalarak etkinlikte bulunuyorsunuzdur. "Yapacak" hiçbir şeyinizin bulunmadığı an, asla olmamalıdır. Bu türden davranışa etkinlik demek ya da dememek bir terimbilim (terminoloji) sorunudur. İşin kötüsü, çok etkin olduklarım sananların çoğu, "meşgul"
5 [Kullanılagelen "etkinlik" (activity) terimi yerine] "etkin olma durumu" (acti-veness) terimini, Michael Maccoby'den aldığım kişisel bir mektuba borçluyum; "etkin olma durumu" ya da "edilgin olma durumu" bir davranışla ya da zihinsel durumla ilgili olduğunda, edilginlik yerine "edilgin olma durumu" (passivity/passiveness) terimlerini kullanırım.
Etkinlik ve edilginlik sorununu, özellikle üretken yönlendirme bağlamında birkaç kitabımda tartıştım. Burada, Ernest Schachtel'in Metamorphosis (Değişim) adlı kitabında (New York: Basic Books, 1959) en güzel anlatımını bulan etkinlik ve edilginlik tartışmasına okurun dikkatini çekmek isterim.

olmalarına karşın, son derece edilgin olduklarının farkında değillerdir. Bunlar, dürtüyü, uyarıcıyı, sürekli olarak dışardan beklerler — bu uyarıcı başkalarının çene çalması olabilir,

film görüntüleri, gezi ya da hatta yeni bir kadın ya da erkekle cinsel ilişkide bulunmak gibi, diğer daha coşturucu tüketim heyecanlan olabilir. Bunlar dürtül-meye, "açma düğmelerinin çevrilmesine", kışkırtılmaya, ayartılmaya gereksinim duyarlar. Hep koşarlar, asla durmazlar. Her zaman "itilirler", eğilir ve bir daha asla doğrulmazlar. Kendi kendileriyle karşı karşıya geldiklerinde ortaya çıkan kaygıdan kaçmak için bir şey yapma tutkusuna kapılmışlardır ama kendilerini yoğun bir şekilde etkinmiş gibi görürler.
Umut, yaşamaya ve büyümeye eşlik eden, onunla birlikte bulunan bir ruhsal öğedir. Eğer güneş almayan bir ağaç, gövdesini güneşin geldiği yöne eğerse, ağacın, tıpkı insan gibi "umut ettiğini" söyleyemeyiz; çünkü insandaki umut, bir ağaç için söz konusu edilemeyecek duyguları ve farkında olmayı içerir. Ama gene de ağacın güneşin gelmesini umduğunu, ve gövdesini güneşe doğru bükmekle bu umudu dile getirdiğini söylemek yanlış değildir.
Yeni doğmuş bir çocuk için durum farklı mıdır? Bebek, farkında olma durumu içinde bulunmayabilir, ama gene de, onun etkinliği, doğmak ve bağımsız olarak solumak umudunu dile getirir. Süt çocuğu anasının göğüslerine ulaşmayı umut etmez mi? Bebek ayakları üzerinde dikilip yürümeyi umut etmez mi? Hasta iyileşmeyi, tutuklu özgür olmayı, aç yemek yemeyi umut etmez mi? Uykuya daldığımızda ertesi gün uyanmayı umut etmez miyiz? Sevişme bir erkeğin iktidarına, eşini uyarma yetisine.olan umudunu, ve kadının ona yanıt verme ve onu uyarma umudunu içermez mi?

3. İnanç

Umut yok olduğunda, yaşam olgusal ya da gizil (potansiyel) olarak sona ermiştir. Umut, yaşamın doğasında, insan ruhunun dinamiğinde varolan bir öğedir. Yaşamın doğasını oluşturan bir başka öğeye çok yakından bağlıdır. Bu öge, inanç'dır. İnanç, zayıf bir inanma ya da bilgi biçimi değildir; şuna ya da buna iman etmek de-

ğildir. İnanç, henüz kanıtlanmamış şeyin doğru olduğuna inanmak, bir olasılığa inanmak, gebeliğin farkına varmaktır. Gerçek, ama henüz doğmamış olan konusunda bilgi sahibiysek, inanç akılcıdır; yüzeyi delip geçen ve çekirdeği gören bilgi ile kavrama yetileri üzerine kurulmuştur. İnanç da tıpkı umut gibi gelecek'c ait kehanette bulunmak değildir; şimdiki zaman'ın gebelik durumundaki görüntüsüdür.
İnanç'in, bir kesinlik ve bir emin olma durumu olduğu kısmen doğrudur. İnanç, olasılığın gerçekçiliği konusunda emin olmaktır — ama kesin tahmin anlamında emin olma değildir. Çocuk, gelişmemiş olarak doğabilir; doğum sırasında ölebilir; yaşamının ilk iki haftası içinde ölebilir. İşte bu, inanç'm paradoksudur: İnanç, kesin olmayışın kesinliğidir.6 İnsanın kendi görüş ve kavrayışının doğru ve kesin olduğuna inanmaktır; gerçekliğin ortaya koyacağı nihai sonuca kesinlikle inanmak değildir. Bilimsel olarak öngörülebilen şeyler için inanç'a gereksinmemiz yoktur, olanaksıza inanç da olamaz. İnanç, kendi yaşama deneyimimiz ve kendimizi dönüştürmemiz temeline dayanır. Başkalarının değişebileceğine inanç duymam için benim değişme deneyimini yaşamış olmam gerekir.7
Ussal inanç'la usdışı inanç8 arasında önemli bir ayrım vardır. Ussal inanç, kişinin düşünsel ya da duygusal açıdan içsel-etkin olma durumunun sonucudur; usdışı inançsa, kişinin, doğru olup olmadığına bakmaksızın doğru olarak kabul ettiği, kendisine verilmiş bir şeye boyuneğmesidir. Nesnesi ister bir tapım olsun ister bir önder ya da bir ideoloji, bütün

usdışı inançların temel öğesi, bunların edilgin nitelikte olmasıdır. Bilim adamı bile, kendi yaratıcı düşüncesinin gücüne karşı ussal inanç beslemek için, geleneksel fikirlere karşı duyulan usdışı inançtan arınmak gereksinimi içindedir. Buluşu "kanıtlanınca", inanç'a gereksinmesi kalmaz; artık yalnızca, aklından geçirmekte olduğu bir sonraki adıma inanç duymak ister. İnsan ilişkileri alanında, bir başka kişiye "inanç duymak", onun özünden,
İbranicede, "inanç" (emunah) sözcüğü kesinlik ve emin olma anlamına gelir. Amin "kesinlikle" demektir.
7 Kesinlik ya da emin olma gereksinmesi III. Bölümde tartışılacak.
8 "Ussal" ve "usdışı"nın anlamı IV. Bölümde tartışılacak.

yani temel davranışlarının güvenilirliğinden ve değişmezliğinden emin ohnak anlamına gelir. Aynı anlamda, kendimize karşı da inanç duyabiliriz — görüşlerimizin değişmezliğine değil, kişilik yapımıza şekil veren kalıba, yaşama karşı temel yönselimimize karşı inanç besleyebiliriz. Bu türden inanç, kişinin kendi deneyimleriyle, mantıklı olarak, rahat rahat "Ben" deme yetisiyle, kimlik duygusuyla biçimlenir.

Umut, inanç'a eşlik eden ruh halidir. Umutluluk hali olmaksızın inanç ayakta duramaz, dayanaksız kalır. Umut, yalnız ve yalnız inanç temeli üzerinde durabilir.

4. Direnme Gücü

Yaşamın yapısında umut ve inanca bağlı olan ve onların bir halkasını oluşturan bir öge daha vardır: cesaret, ya da Spinoza'nın adlandırmasıyla, direnme gücü. Belki de direnme gücü belirgin, daha açık bir anlatım, çünkü günümüzde cesaret daha çok yaşama yürekliliğini değil de ölme yürekliliğini göstermede kullanılıyor. Direnme gücü, umut ve inanç'ı, boş iyimserliğe ya da usdışı inanç'a dönüştürerek — dolayısıyla onları yokederek — bu ikisinden ödün verme yönünde baştan çıkarılmaya karşı koyma yetişidir. Direnme gücü, dünya "evet" sözcüğünü duymak istediğinde "hayır" diyebilme yetişidir.

Ancak direnme gücünün bir diğer yönünü dile getirmezsek, onu tam olarak anlayamayız. Bu, korkusuzluktur. Korkusuz kişi gözdağmdan, hatta ölümden bile korkmaz. Ama çoğu kez olduğu gibi, "korkusuz" sözcüğü, tümüyle farklı birkaç yaklaşımı ve davranışı daha kapsar. Yalnızca en önemli üç tanesini söylüyorum: Birincisi, kişi yaşamayı umursamadığı için korkusuz olabilir; ona göre yaşam pek değerli değildir, dolayısıyla ölme tehlikesi karşısında bile korkusuzdur; ama ölümden korkmamasma karşın yaşamdan korka-bilir. Korkusuzluğu, yaşam sevgisinden yoksun oluşundan kaynaklanmaktadır; yaşamını tehlikeye atma konumunda olmadığı zaman, genellikle korkusuz değildir. Hatta, yaşam korkusundan kendisin-

den korkmaktan, insanlardan korkmaktan kaçınmak için sık sık tehlikeli durumlar arar. İkinci bir korkusuzluk türü de, ister bir insan olsun ister bir kurum ya da fikir, bir tapıma, onun yaşamını paylaşıyormuşçasına bo-yuneğmiş bir kişinin korkusuzluğudur; tapımın buyrukları kutsaldır; bedeninin yaşamını sürdürmek için ortaya koyduğu buyruklardan çok daha zorlayıcıdırlar. Bu tapımın buyruklarına uymamayı ya da onları kuşkuyla karşılamayı

başarabilse, tapım ile özdeşliğini yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır, buysa, kişinin kendisini son derece soyutlanmış bir durumda, dolayısıyla deliliğin eşiğinde görme tehlikesini doğurmak anlamına gelmektedir.
Üçüncü korkusuzluk türüyse, kendi kendisiyle kalan, kendine güvenen ve yaşamı seven, tam anlamıyla gelişmiş insanlarda görülür. Doymakbilmezliği yenmiş kişi, herhangi bir tapıma ya da herhangi bir şeye tutunmaz, dolayısıyla yitirecek hiçbir şeyi yoktur: zengindir çünkü boştur, güçlüdür çünkü arzularının esiri değildir. Ta-pımlardan, usdışı isteklerden ve düşlemlerden (fantezilerden) kopa-bilir çünkü kendi içinde ve dışında gerçeklikle tam bir ilişki içindedir. Böyle bir insan tam "aydmlanmışhk"a ulaşmışsa, tümüyle korkusuzdur. Ereğine doğru ilerlemiş, ancak henüz varmamışsa, onun korkusuzluğu da tam olmayacaktır. Ancak, tam anlamıyla kendisi olmaya doğru bir adım atmaya çalışan herkes, korkusuzluk yönünde yeni bir adım atıldığında, çok kesin bir güç ve sevinç duygusunun uyandınldığını bilir. Yeni bir yaşam evresinin başlamış olduğunu duyumsar. Goethe'nin dizelerindeki hakikati hissedebilir: "Evimi bir hiçliğin üzerine kurdum, bu yüzden bütün dünya benimdir."
Umut ve inanç, yaşam 'in temel nitelikleri olduklarından doğaları gereği statükoya bireysel ve toplumsal olarak yüceltme yönünde hareket ederler. Sürekli bir değişme süreci içinde bulunmak ve asla herhangi bir belirli anda aynı kalmamak, yaşamın niteliklerinden biridir.9
Gerek organik yaşam ve inorganik madde tanımlamaları, gerek ikisi arasındaki sınırı tartışmanın yeri burası değil. Kuşkusuz, günümüz biyoloji ve genetiği açısından, geleneksel ayrımlar tartışma götürür duruma gelmiştir; ancak bu ayrımların geçerliliğini yitirdiğini kabul etmek yanlış olacaktır; yerlerine yenilerini koymak değil, bunları arındırmak gerekmektedir.

Atıl, hareketsiz duran yaşam ölmeye eğilimlidir; eğer atıllık ek-siksizse, ölüm gerçekleşmiş demektir. Buna göre, yaşam, hareket etme niteliğinden ötürü, statüko'dan kurtulup çıkmak ve onu aşmak eğilimindedir. Ya daha güçlü hale geliriz ya daha zayıf, ya daha akıllı ya daha ahmak, ya daha yürekli ya daha korkak. Her saniye, iyi ya da kötüye götürecek bir karar verme anıdır. Tembelliğimizi, doymakbilmezliğimizi ya da nefretimizi ya besleriz, ya da açlıktan öldürürüz. Ne kadar beslersek o kadar güçlenir; ne kadar aç bırakırsak o kadar zayıflar, güçsüzlesin
Birey için geçerli olanlar, toplum için de geçirlidir. Toplum, durağan değildir; gelişmezse, kokuşur; statüko'ya daha iyiye doğru yükseltmezse, kötüye doğru bir değişme gösterir. Çoğu kez toplumu oluşturan bireyler ya da topluluklar olarak hareketsiz durabileceğimiz ve belirli bir durumu şu ya da bu yönde değiştirmeyebilece-ğimiz yanılsamasına kapılırız. Bu en tehlikeli yanılsamalardan biridir. Hareketsiz durduğumuz an kokuşmaya başlarız.
5. Diriliş
Bu kişisel ya da toplumsal dönüşüm kavramı, dirilişin (yeniden ortaya çıkışın) anlamım Hıristiyanlıktaki dinbilimsel anlamlarına do-kunmaksızın yeniden belirlememizi olası, hatta zorunlu kılmaktadır. Hıristiyanlık'taki anlamı, belki de yeni anlamın simgesel anlatımlarından biri olan diriliş, yeni anlamıyla bu yaşamın gerçekliğinden bir başka gerçeklik yaratmak değil, bu gerçekliği, daha büyük bir canlılık sağlamak yönünde

dönüştürmektir. İnsan ve toplum, umut ve inanç edimi içinde, her an diriltilmektedirler; her sevme edimi, her farkındalık ve tutku edimi diriliştir; her durgunluk edimi, doymakbilmezlik, bencillik edimi ölümdür. Varoluş her an bizi diriliş ve ölüm seçenekleriyle karşı karşıya getirir; her an bir yanıt veririz, birini seçeriz. Bu yamt, söylediğimiz ya da düşündüğümüz şeyde değil, ne olduğumuzda, nasıl bir edimde bulunduğumuzda ve nereye doğru hareket etmekte olduğumuzda yatmaktadır.

6. Kendilerini Kurtarıcı Sayanların Umudu
İnanç, umut ve bu dünyasal diriliş, klasik anlatımlarını, peygamberlerin mesihçi öngörülerinde bulmuşlardır. Onlar, Yunan tra-gedyasmdaki koro ya da bir Kassandra gibi geleceği önceden haber vermezler; şimdiki zamanda varolan gerçekliği kamuoyunun ve yetkililerin gözbağı olmaksızın görürler. Peygamber olmak isteğinde değillerdir, ama hangi olasılıkları gördüklerini söylemek ve insanlara seçenekleri göstermek, onları uyarmak için kendi bilinçlerinin — "bilgili akıllarının" — sesini dile getirmek zorunda görürler kendilerini. Yapmayı amaç edindikleri tek şey budur. Onların uyarısını ciddiye almak ve gidişlerini değiştirmek ya da kulak vermemek — ve de acı çekmek insanlara, onları dinleyenlere kalmış bir şeydir. Peygambersi konuşma, her zaman için seçenekler, seçmçler ve özgürlük dilidir; "ne olursa olsun" anlamında kararlılık dili değildir asla. Peygambersi seçenekçiliğin en kısa anlatımı, Tevrat'ta, Pentateuch'un beşinci kitabındaki ikinci Musa yorumunda dile getirilmiştir: "Bugün senin önüne yaşamı ve ölümü koydum, sen yaşamı seçtin!"10
Peygamber yazınında, mesihçi görüş, "varolan ya da halen orada bulunan" ile, "olacak olan ve henüz olmamış bulunan"11 arasındaki gerilime dayanmaktadır. Peygambercilik sonrası dönemde, mesihçilik fikrinin anlamında bir değişiklik meydana geldi ve bu ilk kez, İÖ 164 yıllarında Danyel'in kitabında, ayrıca da Tevrat'a dahil edilmemiş bulunan ve doğruluğuna inanılmayan Kutsal Kitap yazınında yansıdı. Bu yazında, peygamberlerin "yatay" tarihsel fikrine karşıt olarak "dikey"12 kurtuluş fikri işlenmiştir. Burada daha çok
10 You Shall Be as Gods (Tanrılar Gibi Olacaksınız) adlı kitabımda (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1967), peygambersi seçenekçiliğin yapısını geniş' ölçüde ele aldım. Ayrıca aynı kitapta özgün seçenekçi mesihçilikle zıtlık oluşturan Musevi mesihçi düşüncesindeki, her şeyin Tanrı tarafından bildirildiğini kabul etme eğilimini inceledim (s. 121 ve devamı).
11 Leo Baeck, Judaism and Christianity (Musevilerin Dinsel İnançları ve Hıristiyanlık) (New York: The Jewish Publication Society of America, 1958), çeviren ve bir giriş yazan: W. Kaufman.
12 Bu terimler, Baeck tarafından yukarda anılan kitapta kullanıldı. Teilhard de Chardin, The Future of Man (İnsanın Geleceği) adlı kitapta, (New York: Harper and Row, 1964), bu kavramların bir sentezini oluşturmaya çalıştı.

bireyin dönüşmesine ve özellikle de tarihin, kıyametin kopmasıyla kendini gösterecek feci sonuna ağırlık verilmiştir. Tanrıdan aktarıldığı öne sürülen bu görüş, seçenekler değil

kehanetler, özgürlük değil gerekircilik içermektedir.
Daha sonraki Talmud ya da İbrani geleneğinde o ilk peygam-berci seçenekçi görüş egemendi. Erken Hıristiyan düşüncesindeyse, — bir kurum olarak Kilisenin genellikle edilgin bir bekleme durumuna çekilmesine karşın— daha çok, mesihçi düşüncenin, Tanrıdan aktarıldığı kabul edilen şeklinin büyük etkisi görülmüştür.
Ama gene de "İkinci Geliş" kavrarm'nda, peygamberci kavram canlı kaldı ve Hıristiyanlık inancının peygamberci yorumu, anlatımını tekrar tekrar devrimci ve "heretik" (muhalif) mezheplerde buldu; bugün, çeşitli Katolik-olmayan nitelemelerin yanı sıra Roma Katolik Kilisesindeki köktenci kanat, peygamberci ilkeye, bu ilkenin seçenekçiliğine ve ayrıca tinsel amaçların siyasal ve toplumsal süreçlere uygulanması gerektiği anlayışına çok belirgin bir dönüşün yapıldığını göstermektedir. Kilisenin dışında, özgün Marx'ci toplumculuk, mesihçi bakışın dinsel olmayan dildeki en önemli anlatımını oluşturdu, ancak bu görüş, Mars'ın komünistlerçe çarpıtılmasıyla kokuşturuldu ve yok edildi. Son yıllarda, Marx'cihktaki mesihçi öge, birçok toplumcu insancılarda, özellikle de Yugoslavya, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'da sesini duyurmaya başladı. Marx'cilarla Hıristiyanlar, ortak bir mesihçi geleneğe dayalı dünya çapında bir görüş alış-verişine giriştiler.13
Ernst Bloch, Das Prinzip Hoffnung (Umut İlkesi) adlı yapıtında, Marx'ci düşüncedeki peygamberci umut ilkesini herkesten iyi dile getirdi. Erich Fromm tarafından derlenen Symposium on Socialist Humanism (Toplumcu İnsancılık Sempozyumu) adlı kitaba (New York: Doubleday, 1965) çok sayıda çağdaş insancı-toplum-cu yazar katkıda bulundu. Ayrıca bkz. Yugoslav gazetesi Praxis'in İngilizce baskısıyla, G. Nenning'in yönetiminde Forum tarafından yayımlanan ve Hıristiyan İnsancılarla Hıristiyan olmayan İnsancılar arasında bir karşılıklı konuşma içeren uluslararası Dialogue dergisi.
Marx'in, toplumculuğun kaçınılmaz olduğunu söyleyen gerekirci bir tarih görüşüne sahip olduğu yolundaki yaygın varsayım, bence doğru değildir. Gerekircilik izlenimi, Marx'in, kökleri, çoğu kez çözümlemeci ve bilimsel biçemiyle iç içe olan propagandacı, öğüt verici biçemindeki bazı kurallarından kaynaklanmak-

7. Umudun Kırılması
Eğer umut, inanç ve direnme gücü yaşamla birlikte varolan ögelerse, nasıl oluyor da böylesine çok sayıda insan umut, inanç ve direnme güçlerini yitiriyor, köleliklerine ve bağımlılıklarına sarılıyorlar? İşte insan varlığının belirleyici özelliği, bu yitirme olasılığının ta kendisidir. Başlangıçta, umut, inanç ve direnme gücüyle yola çıkıyoruz — bunlar, spermayla yumurtanın, onların bir araya gelmesinin, ceninin büyümesinin ve doğmasının bilinçdışı "düşünce-olma-yan" özellikleri, nitelikleri. Ama yaşam başladığında çevredeki deği-şiklik-getirici olaylar ve rastlantılar, umut gizilgücünü geliştirmeye ya da ketlemeye başlar.
Çoğumuz sevilmeyi ummuşuzdur — yalnızca giydirilip beslenmeyi değil, anlaşılmayı, dikkate alınmayı, saygı gösterilmeyi bekle-mişizdir. Çoğumuz inanabilmeyi ummuşuzdur. Küçükken, o insan buluşu olan yalanı henüz bilmiyorduk — yalnızca sözlerle söylenen yalanı değil, sesle, mimiklerle, gözlerle, yüzsel anlatımla yalan söylemeyi de bilmiyorduk. Bir çocuk,

baştan sona insan yaratıcılığının ürünü olan bu şeye — yalana nasıl hazırlanacak? Çoğumuz, bazen biraz daha az, bazen de biraz daha çok kaba bir şekilde gözümüzü açmış, insanların çoğu kez söyledikleri şeyi demek istemediklerini ya da demek istediklerinin tersini söylediklerini öğrenmişizdir. Üstelik, yalnızca "insanların", şunun, bunun değil, en çok güvendiğimiz kişilerin — anamızın, babamızın, öğretmenlerimizin, önderlerimizin bu tavır içinde bulunduğunu anlamışızdır.

Gelişme süreçleri içinde şu ya da bu noktada, umutlarının boşa çıktığı — bazen tümüyle kırıldığı yazgısından kurtulmuş kişi çok azdır. Bu iyi bir şey belki de. Eğer insan umudunun boşa çıktığı deneyimini yaşamasaydı, umudu nasıl daha güçlü ve bastırılmaz hale gelirdi? İyimser bir düşçü olma tehlikesinden nasıl kaçınabilirdi? Ancak öte yanda, umut çoğu kez öylesine baştan sona kınlıyor ki, insan hiçbir zaman onu tekrar bir araya getiremiyor.

tadır. Marx'm kuramlarının belki de en parlak yorumlayıcılarından olan Rosa Luxemburg, "Toplumculuk ve Barbarlık Seçeneği" ifadesindeki seçenekçi görüşü vurgulamıştır.

Aslında, umudun kırılmasına gösterilen tepkiler ve verilen yanıtlar, pek çok koşula bağlı olarak büyük farklılıklar içerir. Bu koşullar şöyle sıralanabilir: tarihsel, kişisel, ruhsal ve yapısal. Çoğu kişi, belki de büyük bir çoğunluk, yalnızca iyi olanm başa gelmeyeceğini değil, hatta belki de en kötü olanın başa gelebileceğini kabul etme zahmetine katlanmadan en iyiyi uman ortalama bir iyimserliğe uyarlandığından, umutlarının boşa çıkmasına tepki gösterir. Herkes ıslık çaldığı sürece bu tür insanlar da ıslık çalarlar, ve umutsuzluklarım duyumsamak yerine, bir tür pop konserine katılmış gibi davranırlar. Taleplerini, elde edebildikleriyle sınırlarlar ve erişemeyecekleri yerde olanı düşlemezler bile. Bunlar, sürünün iyi-uyarlan-mış üyeleridirler ve hiç kimse umutsuzluk duymadığından asla umutsuzluğa kapılmazlar. Bunlar çağdaş batı toplumunun pek çok üyesinde gördüğümüz garip, bir tür teslimiyetçi iyimserlik tablosu çizerler — burada iyimserlik genellikle bilinçli, teslimiyetçilikse bilinçdışıdır.

Umudun kırılmasının bir başka sonucuysa, "yüreğin katılaşması" dır. Çocuk suçlulardan katı ama etkileyici yetişkinlere dek birçok insanın yaşamlarının bir evresinde, belki beş yaşında, belki on iki, belki yirmi yaşında artık incinmeyi, üzülmeyi kaldıramayacak noktaya dayanmış olduğunu görürüz. Bunlardan bazıları, ansızın bir şey görmüş, ya da bir değişikliğe uğramışçasına, artık buralarına geldiğine karar verirler, artık hiçbir şey hissetmemeye, kimsenin kendilerini incitmesine meydan vermemeye, ancak kendilerinin başkalarını incitebileceklerine karar verirler. Kendilerine dost, ya da onları seven kişiler bulma konusunda şanssız olduklarından yakınabilirler — ama bu onların şanssızlığı değil, yazgısıdır. Sevecenlik duygularını ve başkalarını anlama yetisini yitirdiklerinden kimseye dokunmazlar — kimse de onlara dokunamaz. Yaşamdaki utkuları, kimseye gereksinme duymamaktır. Dokunulmaz olmaktan gurur duyarlar, başkalarını incitebildiklerinden dolayı zevk duyarlar. Bu işin suç oluşturacak şekilde ya da yasal yollardan gerçekleştirilmesi, ruh-bilimsel etmenlerden çok toplumsal etmenlere bağlıdır. Bu insanların çoğu donmuşluklarmı korurlar, dolayısıyla, yaşamları tükenince-ye dek mutsuzdurlar. Arada bir, bir mucize olur ve buzların erime-

si süreci başlar. Bunun nedeni belki de kaygı ve ilgilerine inandıkları bir kişiyle karşılaşmış olmaktır; yeni duygu boyutları açılmıştır. Eğer şansları varsa, buzları tümüyle erir ve tümden yokolmuş görünen umut tohumlan canlanır.
Umut kırıklığının bir başka ve çok daha ağır bir sonucu yıkıcılık ve şiddettir. İnsanoğlu, umutsuz yaşayamayacağından, umudu tümüyle yok olmuş kişi, yaşamdan nefret eder. Yaşamı üretemedi-ğinden nerdeyse bir mucize olan ancak onu gerçekleştirmekten çok daha kolay bir şeyi, yaşamı yok etmeyi ister. Yaşanmamış yaşamından dolayı kendisinden öç almak ister; bu işiyse, kendisini eksiksiz bir yıkıcılığın kucağına atmakla yapar — öyle ki, başkalarını yoket-mek ya da kendisinin yokedilmesi pek önemli değildir.14
Çoğu kez umut kırıklığına gösterilen yıkıcı tepki, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle çoğunluğun sahip olduğu rahatlıklardan yoksun kalan ve toplumsal ya da ekonomik olarak sığınacak bir yeri bulunmayan kişilerde görülür. Nefret ve şiddete yol açan durum, her şeyden çok ekonomik sıkıntı değil, şiddet ve yıkıcılığı harekete geçirmek konusunda aynı ölçüde etkin olan, umutsuz durumlar, sürekli yinelenen ve tutulmayan sözlerdir. Hatta, umut denen şeyi görememeleri nedeniyle umutsuz bile olamayacak denli yoksun kalmış ve kötü davranışlara hedef olmuş küskün grupların, umut olasılığını görebilen ama aynı zamanda umutlarının gerçekleşmesini olanaksız kılan koşulları tanıyabilen kişilerden daha az şiddetli olduğu konusunda pek kuşku yoktur. Ruhbilim diliyle konuşursak, nasıl ölüme istekli olma yaşam sevgisinin seçeneğiyse, nasıl sevinç sıkkınlığın seçeneğiyse, yıkıcılık da umudun seçeneğidir.
Umutla yaşayan yalnızca birey değildir. Uluslar ve toplumsal sınıflar da umut, inanç ve direnme güçleri sayesinde yaşarlar, ve eğer bu gizilgücü yitirirlerse, ya canlılıktan yoksun olmaları nedeniyle, ya da geliştirdikleri akıldışı yıkıcılık nedeniyle yokolurlar.
Burada şu olguyu gözden kaçırmamak gerekir: bir bireydeki umudun ya da umutsuzluğun gelişmesi, büyük ölçüde onun ait olduğu toplum ya da sınıfta umudun ya da umutsuzluğun varlığıyla belirlenir. Bir bireyin umudu çocukluğunda ne denli kırılırsa kırılsın, bir
14 Bu sorun ve yıkıcılığın diğer belirtilerinin sorunları, İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri adlı fytabımda ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

umut ve inanç dönemi içinde yaşadığında, kendi umudunun kıvılcımları canlanacaktır; öte yanda, deneyimleri onu umutlu olmaya götüren kişi, çoğu kez toplumu ya da sınıfı umutluluk havasını yitirdiğinde umutsuz ve kederli olma eğilimi gösterecektir.
Günümüzde ve Birinci Dünya Savaşının başlangıcından beri giderek artan ölçüde, ve belki de yalnızca Amerika'da geçen yüzyılın sonunda Anti-Emperyalist Birliğin yenilgisinden bu yana, umut, batı dünyasında hızla ortadan kaybolmaktadır. Daha önce de söylediğim gibi, umutsuzluk, iyimserlik kılıfı içinde, bazı durumlardaysa devrimci hiççilik (nihilizm) adı altında gizlenmiştir. Ama bir insanın kendi hakkında ne düşündüğü, ne olduğu, gerçekten ne hissettiği ile kıyaslandığında pek de önemli değildir; öte yanda çoğumuz, ne hissettiğimizin farkında olmayız.
Umutsuzluk işaretleri her yerde görülüyor. Ortalama insanın sıkkın anlatımına bakın, insanlar arasındaki — "ilişki kurmak" için çaresiz çabalamalarına karşın— ilişkisizliğe bakın.

Kent suyunun ve havasının giderek artan zehirliliğini ciddi olarak gidermeyi amaçlayan ciddi planlamadaki yetersizliğe, yoksul ülkelerde başgöstere-ceği bilinen açlığa bakın; hepimizin yaşamlarını ve tasarılarını tehlikeye sokan günlük olaylardan kurtulma yetersizliğinden vaz geçtik, termonükleer silahları ortadan kaldıramayışımıza bakın. Umut hakkında ne söyler ya da ne düşünürsek düşünelim, yaşam için harekete geçme ya da tasarı oluşturmadaki yetersizliğimiz, umutsuzluğumuzu ele veriyor.

Bu büyüyen umutsuzluğun nedenleri hakkında çok az şey biliyoruz. 1914'ten önce, insanlar dünyanın güvenli bir yer olduğunu, insan yaşımını tümüyle hiçe sayan savaşların geçmişte kaldığım sanıyorlardı. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı oldu ve her hükümet kendi yönselimleri konusunda yalan söyledi. Sonra, Batılı güçlerden de Sovyetler Birliğinden de gelen haksız istekler ve gösterişler komedisiyle İspanya İçsavaşı yaşandı; Stalin sisteminin ve de Hitler sisteminin terörü yaşandı; sivil halkın yaşamını tümüyle hiçe sayan İkinci Dünya Savaşı patlak verdi; ve nihayet, Amerikan hükümetinin, küçük bir halkı "kurtarmak" amacıyla, onu ezmede bütün gücünü kullanmaya çabaladığı yıllarca süren Vietnam savaşı sahne-

ye çıktı. Büyük güçlerden hiçbiri, herkese umut verecek olan o tek adımı atmadı: diğerlerinin de kendilerini izleyecek kadar aklı başında olduklarına güvenerek kendi nükleer silahlarından kurtulma girişiminde bulunmadı.

Ama giderek artan bir umutsuzluğun yaşanması için daha başka nedenler de var: tümüyle bürokratikleşmiş bir sanayi toplumunun oluşması ve bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz, bireyin örgüt karşısındaki güçsüzlüğü sorunları.

Eğer Amerika ve Batı dünyası, bilinçsiz umutsuzluk durumlarını, inançtan ve direnme gücünden yoksun olma durumlarını sürdürürlerse, yaşamı tümüyle ortadan kaldıracağı için bütün sorunları — nüfus artışı, sıkıntı ve açlık sorunlarını— sona erdirecek olan nükleer silahlarla büyük darbeyi indirme heveslerine engel olamayacaklardır.

İnsanoğlunun denetiminde bulunan toplumsal ve kültürel düzenin hangi yönde gelişeceği, bizim, kendi umutsuzluğumuzla uğraşma yetimize bağlıdır. Her şeyden önce, onu görmemiz gerekir. İkinci olarak da, toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamımızı yeniden umut etmemizi olası kılacak yönde değişmeye olanak olup olmadığını düşünmemiz gerekir. Bu yönde bir gerçek olasılık yoksa, umut düpedüz aptallık demektir. Ama gerçek bir olasılık varsa, yeni seçeneklerin incelenmesi ve bu yeni seçeneklerin gerçekleşmesini sağlayacak toplu edimler temeline dayalı umut olabilir.

III

ŞU ANDA NEREDEYİZ VE YOLUMUZ NEREYE VARACAK?

1. Şu Anda Neredeyiz?

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl sanayiciliğinden geleceğe giden yörüngedeki kesin konumumuzu belirlemek güç. Nerede olmadığımızı söylemek daha kolay. Serbest yatırımcılığa doğru gitmiyoruz, hızla ondan uzaklaşıyoruz. Daha büyük ölçüde bireyciliğe giden yolda değiliz, giderek artan ölçüde başkaları tarafından yönetilen bir kitle uygarlığı haline geliyoruz. İdeolojik haritalarımızın gittiğimizi söylediği yöndeki yerlere doğru gitmiyoruz. Tümüyle farklı bir yönde uygun adım ilerliyoruz. Bazıları yönü çok açık bir

şekilde görüyorlar; bunlar arasında o yolu iyi karşılayanlar var, ondan korkanlar var. Ama çoğumuz, gerçeklikten farklı haritalara bakıyoruz — İÖ 500 yılındaki dünya haritası kadar gerçeklikten farklı. Haritalarımızın sahte olduğunu bilmek yeterli değil. İstediğimiz yönde gidebilmemiz gerekliyse, doğru haritaları elimizde tutmamız önem taşıyor. Yeni haritanın en önemli özelliği, Birinci Sanayi Devrimi evresini geçtiğimizi ve İkinci Sanayi Devrimi evresine başladığımızı belirtmesidir.
Birinci Sanayi Devriminin belirleyici özelliği, canlı (hayvanlardaki ve insanlardaki) enerjinin yerine mekanik (buhar, benzin, elektrik ve atom) enerjinin geçmiş olmasıdır. Bu yeni enerji kaynakları, sınai üretimde köklü bir değişimin temeli olmuşlardı. Bu yeni sınai gizilgüce bağlı olarak, bugün, sahipleri tarafından yönetilen,

birbiriyle rekabet eden ve işçileri sömürerek, kâr payları konusunda onlarla savaşan ve çoğunu küçük — ya da orta çaplı — smai kuruluşlar diye andığımız belli bir tip smai örgütlenme ortaya çıktı. Orta ve üst sınıf üyesi tıpkı evinin efendisi olduğu gibi, kendi kuruluşunun da efendisiydi ve kendisini, geleceğinin de efendisi sayıyordu. Beyaz derili olmayan nüfusun acımasızca sömürülmesi, ev ya-şantısındaki yenilikçi düzenlemeler, yoksullara karşı giderek artan iyileştirici yaklaşımlar ve giderek, bu yüzyılın birinci yarısında, işçi sınıfının uçurumun dibindeki yoksulluktan görece olarak rahat bir yaşantıya kavuşması olgularıyla atbaşı gitti.
Birinci Sanayi Devrimini, şu anda başlangıcına tanık olduğumuz İkinci Sanayi Devrimi izliyor. Bu devrimin belirleyici özelliği, yalnızca canlı enerjinin yerine mekanik enerjinin geçirilmesi değil, insan düşüncesi yerine makinalarm düşünmesinin geçirilmekte olduğudur. Sibernetik ve otomasyon ("sibernasyon") önemli teknik ve örgütsel sorulara yanıt vermede, insan beyninden çok daha hızlı ve çok daha hassas işleyen makinalar kurmaya olanak veriyor. Siberne-tikleşme, yeni bir tür ekonomik ve toplumsal örgüt oluşturma olasılığı yaratıyor. Görece olarak az sayıda dev kuruluş, ekonomi maki-nasının merkezi haline geldi, pek de uzak olmayan bir gelecekte, bu makinayı tümüyle onlar yönetecek. Yasal olarak yüz binlerce hisse senedi sahibinin mülkü olan kuruluş, kendi kendini sürekli yenileyen bir bürokrasi tarafından (ve de salt kolaylık olsun diye, yasal sahiplerden bağımsız olarak) yönetilmekte. Özel iş kuruluşlarıyla hükümet arasındaki işbirliği öylesine sıkı hale gelmekte ki, bu işbirliğini oluşturan öğeler giderek artan hızla birbirinden ayırd edilemez hale geliyor. Amerika'da nüfusun büyük çoğunluğunun karnı tok, iyi evlerde oturuyorlar ve iyi eğlendiriliyorlar; hâlâ standard koşulların altında yaşayan "gelişmemiş" Amerikalılar sektörü de her halde yakın bir gelecekte bu çoğunluğa katılacaktır. Bireyciliği, özgürlüğü ve Tanrıya inanmayı öğütlemeyi sürdürüyoruz, ancak, hazcı maddeciliğin ilkelerine uygun olarak gelişen ve düzen adamının tek amacı haline gelen ortama uyma gerçekliğiyle karşılaştırıldığında bizim bu öğütlerimiz aşınmakta.
Eğer toplum durduğu yerde dursaydı — bir birey ne kadar olduğu gibi kalırsa o da o kadar az başarabilir bu işi — durum şimdi

olduğu kadar kötü olmazdı. Ama şu anda yalnızca ucunu gördüğümüz ve hızla yükselmekte

olan yeni bir toplum türü ve yeni tür bir insan yaşantısına ulaşma yönünde ilerlemekteyiz.

2. İ.S. 2000 Yılının İnsanlıktan Çıkmış Toplumunun Görünüşü

Nükleer savaş o güne dek insan ırkım yoketmemişse, 2000 yılında ne biçim bir toplum ve ne biçim bir insan ortaya çıkacak?

Eğer insanlar Amerikan toplumunun içinde bulunması olası durumunu bilselerdi, büyük bir çoğunluk değilse de çoğunluk, öylesine büyük bir korkuya kapılırdı ki, gidişi değiştirebilecek önlemler almaya girişirdi. Eğer insanlar, gitmekte oldukları yönün farkında değillerse, artık çok geç olduğunda ve yazgıları iflah olmaz şekilde belirlendiğinde uyanacaklardı. Ne yazık ki, büyük bir çoğunluk, nereye gittiklerinin farkında değildir. Tarım toplumu, yiyecek toplayıcı ve avcı toplumundan ne kadar farklıysa, ulaşmakta oldukları yeni toplum da, Yunan j/e Roma toplumlarıyla orta çağ toplumlarından, geleneksel sanayi toplumlarından o kadar farklıdır — ve insanlar, bunun farkında değiller. Çoğu kişi, hâlâ birinci Sanayi Devrimi kavramlarıyla değerlendiriyor toplumu. Elli yıl önceki insanoğhmdan daha çok ve daha iyi makinalara sahip olduğumuzu görüyor ve bunu gelişme olarak değerlendiriyorlar. Dolaysız siyasal baskı yokluğunun, kişisel özgürlüğe kavuşmanın belirtisi olduğunu sanıyorlar. Onların gözündeki 2000 yılı, insanoğlunun orta çağların sonlarından beri beslediği özlemlerin tam olarak gerçekleştiği yıldır. Bunlar, 2000 yılının, insanların özgürlük ve mutluluk elde etme savaşımı verdiği bir dönemin tamamlanışı ve mutlu sonu değil de, insanın artık insan olmadığı, düşünmeyen, hissetmeyen bir makinaya dönüştüğü bir dönemin başlangıcı olabileceğini göremiyorlar. İnsanlıktan çıkmış yeni toplumun getireceği tehlikelerin, ondo-kuzuncu yüzyılın sezmesini bilen akılları tarafından açıkça belirtilmiş olması ilginçtir; ve bu kişilerin karşıt siyasal görüşü benimsemiş insanlar olması görüşlerini daha da etkileyici kılmaktadır.1

1 Bkz. Burckhardt, Proudhon, Baudelaire, Thoreau, Marx, Tolstoy'un, Sağlıklı Toplum'ia (s. 288 ve sonrası) anılan sözleri.

I

Disraeli gibi bir tutucu ve Marx gibi bir toplumcu, üretimin ve tüketimin denetimsiz büyümesinden doğacak insana yönelik tehlikeler konusunda aslında aynı görüşü dile getirmekteydi. Her ikisi de, insanoğlunun makmaya ve kendisinin giderek artan hırsına, doy-makbilmezliğine köle olarak zayıf düşeceğini görmüşlerdi. Disraeli, yeni burjuvazinin gücünü sınırlamakla çözüme ulaşılacağını söylüyordu; Marx'sa, ileri ölçüde sanayileşmiş toplumun, toplumsal çabaların amacının maddesel şeyler değil de insan olacağı insansal bir topluma dönüştürülebileceğine inanıyordu.2 Geçen yüzyılın en parlak ilerici düşünürlerinden biri olan John Stuart Mill, sorunu bütün açıklığıyla gördü:

Yaşamı sürdürme savaşımının insanlar için en doğal durum olduğunu; varolan toplumsal yaşam biçimini oluşturan ayaklar altında ezme, un-ufak etme, dirsek vurma, çelme takma edimlerinin insan türünün en çok istediği şeyler olduğunu; ya da bunların sınai gelişmenin evrelerinden birinin sevimsiz belirtileri olmadığını sananların yaşam ülküsüyle donanmış olmadığımı itiraf ediyorum... İktidar zenginlerin elinde. Elden geldiğince zengin olmaksa evrensel bir tutku. Ancak bu zenginliğe giden yol, tam bir tarafsızlık içinde herkese açık olmalıdır. Ama en iyisi, hiç kimsenin yoksul olmaması, hiç kimsenin daha zengin olmak

istememesi ve hiç kimsenin, başkalarının öne geçmek için kendisini iteleyeceğinden korkmamasıdır.3

Demek büyük zekâlar, yüz yıl öncesinden, bugün ya da yarın ne olacağım görmüşler. Oysa o görülen şeyleri yaşayan bizler, günlük yaşantımızı bozmamak, rahatımızı kaçırmamak için gözlerimizi kapatıyoruz. Liberaller de tutucular da aynı derecede kör bu konuda. Doğurmakta olduğumuz canavarı açıklıkla gören sadece birkaç ileri görüşlü yazar var. İnsan yaşamı Hobbes'un Leviathan'ma değil, yıkıcı bir Moloch'a* kurban edilecek. Bu Moloch en canlı

2 Bkz. Erich Fromm, Marx's Concept of Man (Marx'm İnsan Kavramı) (New York: Ungar, 1961).

3 Principles of Political Economy (Ekonomi Politiğin İlkeleri), (Londra:Long-mans, 1929,1. basım 1848).

* İlk çocuğun kendisine kurban edildiği bir Sami Tanrısı. (Ş.Y.)

olarak Orwell ve Aldous Huxley tarafmdan, çoğu profesyonel toplumbilimci ve ruhbilimciden daha yetkin bir kavrayışla betimlenmiş-tir.

Brzezinski'nin teknoloji toplumu betimlemesini daha önce aktarmıştım, bu kez şu sözlerini eklemek istiyorum: "Genellikle insancıl yönelimli, zaman zaman ideolojik kafalı entellektüel muhalifin yerini... hızla... ya uzmanlar ya da genellemeci-bütünleyiciler alacaktır; bu ikinciler, aslında iktidarda olanlara birbirinden farklı edimler için zihinsel bir bütünleme sağlayan hükümet meclisi ideologları haline gelirler."4

Çağımızın en seçkin hümanistlerinden biri olan Lewis Mum-ford, geçenlerde yeni toplumun engin ve harikulade bir resmini çizdi.5 Gelecekteki tarihçiler — eğer gelecekte tarihçi olursa — onun yapıtını zamanımızın en peygambersi uyarılarından biri olarak değerlendirecekler. Yazarın görüşüne göre geçmişle geleceği birleştiren asıl görüngü, kendi deyişiyle "devmakina" (megamachine) olacak.

"Devmakina", toplumun bir makina, ve insanların da onun parçalan işlevi gördüğü tümüyle örgütlenmiş ve tektipleştirilmiş toplumsal dizge. Tam bir eşgüdümle, "düzenin, gücün, önceden bilme olasılığının ve her şeyden çok denetimin sürekli artmasıyla" gerçekleştirilen bu örgütlenme, Mısır ve Mezopotamya toplumları gibi eski devmakinalarda olağanüstü teknik sonuçlar yaratmıştır ve çağdaş teknolojinin yardımıyla, teknoloji toplumunun geleceğinde eksiksiz anlatımına kavuşacaktır.

Mumford'un devmakina kavramı, şu anda varloan görüngülerden bazılarının anlaşılmasını olası kılmaktadır. Çağdaş dönemde, devmakina bana göre ilk kez büyük ölçüde Stalinci sanayileştirme dizgesinde, ondan sonra da Çin Komünizmi tarafından uygulanan dizgede kullanılmıştır. Lenin ile Troçki, Marx'm öngördüğü üzere Devrimin yavaş yavaş toplumun birey tarafından denetlenmesine yol açacağını umut ederken, Stalin bu umutlardan ne kaldıysa hepsine ihanet etti; içlerinde umudun tümüyle yokolmadığı herkesi ortadan kaldırarak bu ihanetini perçinleyen Stalin, İngiltere ya da

4 "The Technetronic Society" (Teknotronik Toplum), s. 19.

5 Lewis Mumford, The Myth of the Machine (Makina Miti).

UMUT DEVRİMİ

Birleşik Devletler gibi ülkelerden çok daha küçük de olsa, iyi gelişmiş bir sanayi sektörünün çekirdeği üzerinde kendi devmakinasını kurabilirdi. Çin'deki Komünist liderler farklı bir durumla karşı kar-şıyaydılar. Onlarda sözü edilecek bir sınai çekirdek yoktu. Tek sermayeleri 700 milyon insanın fiziksel enerjisi, tutku ve düşünceleriydi. Bu insan malzemesinin tümüyle eşgüdüm içine sokulmasıyla, görece olarak kısa bir süre içinde batıdaki gelişme düzeyine ulaşabilecek bir teknik gelişmeyi gerçekleştirerek başlangıçtaki sermaye birikimine eşit gücü yaratabileceklerine karar verdiler. Bu eksiksiz eşgüdüm, zor kullanma, kişiliğe tapma ve Marx'm, sosyalist toplumun temel öğeleri olarak gördüğü özgürlük ve bireyciliğin tersini öğütleyen öğretiden oluşan bir karışımla gerçekleştirilecekti. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, Marx'm insancı görüşüne ters düşen, totalitercilik, ulusalcılık ve düşünce denetimi ile karışık da olsa, bireysel düzeyde kendini kayırma ve övmeyi ve aşırı tüketimi yenme ülküleri, en azından şu ana dek Çin dizgesinin öğeleri olarak kalmıştır.

Sanayileşmenin birinci evresiyle, içinde toplumun kendisinin uçsuz bucaksız bir makina haline geldiği, insanın yaşayan bir parçası olduğu ikinci Sanayi Devrimi arasındaki köktenci dönem, Mısır'ın devmakinasıyla yirminci yüzyılın devmakinası arasındaki bazı önemli farklılıklar nedeniyle karanlıkta kaldı. Her şeyden önce, Mısır makinasınm canlı parçalarının emeği, zorunlu emekti. Mısırlı işçiyi gör evini, yerine getirmek zorunda bırakan şey düpedüz ölüm ya da açlıktan ölme korkusuydu. Günümüzde, yirminci yüzyılda, Birleşik Devletler gibi en gelişmiş sanayi toplumlarında işçinin rahat bir yaşantısı vardır — yüz yıl önce yaşamış işçi atasına akla hayale gelmedik bir lüks gibi görünecek bir yaşamdır bu. İşçi — Marx'm yanlışlarından biri de bu olguda yatmaktadır— kapitalist toplumun ekonomik gelişmesine katılmış, ondan kazanç sağlamıştır ve de, aslında zincirlerinden çok daha fazla yitirecek şeyi vardır.

İşi yönlendiren bürokrasi, eski devmakinamn bürokratik seçkin tabakasından çok farklıdır. Yaşamı az çok işçiler için de geçerli olan orta-sınıf değerlerinin güdümündedir; orta sımf üyelerine verilen ücret işçiye verilenden fazladır gerçi ama, tüketimdeki farklılık niteliksel değil, nicelikseldir. İşverenler de, işçiler de aynı sigarayı

içmektedir; iyi otomobiller ucuzlardan daha sarsıntısız gitse de, görünüşü farklı olmayan arabaları sürmektedirler. Aynı filmleri ve aynı televizyon programlarını izlemektedirler; karıları aynı buzdolaplarını kullanmaktadır.6

Yönetimi yürüten seçkinler tabakası da eskisinden başka yönlerden farklıdır: Onlar da tıpkı buyrukları altında bulunan kişiler kadar makinaların parçalarıdırlar. Onlar da tıpkı fabrikalarındaki işçiler kadar yabancılaşmış, hatta belki onlardan da fazla yabancılaşmış, onlar kadar, ya da hatta daha bile fazla kaygılıdırlar. Tıpkı herkes gibi sıkkındır onlar da, ve sıkkınlığa karşı aynı ilaçları kullanırlar. Eski günlerin seçkinlerine — o kültür yaratan gruba benzemezler. Paraların bayağı yüklü bir kısmını bilimin ve sanatın gelişmesi yolunda harcamalarına karşın, bir sınıf olarak bu “kültürel hayır”ın taşıyıcıları oldukları gibi tüketicileri de oldular. Kültür-yaratan grup, ücret alarak değil, ufak tefek paralarla sürdürüyor yaşamını. Bunlar yaratıcı bilim adamları ve sanatçılar; ama öyle görünüyor ki,

şimdiye dek yirminci yüzyıl toplumunun en güzel çiçekleri sanat ağacında değil, bilim ağacında açıyor.

3. Şimdiki Teknoloji Toplumu

a. İLKELERİ

Teknoloji toplumu, geleceğin dizgesi olabilir, ama henüz varlık kazanmadı; şu anda yaşadığımız durumdan gelişerek varlık kazanabilir, ve yeterli sayıda insamn tehlikeyi görüp de gidişimizi değiştirmemesi halinde, kazanacaktır da. Bu yön değişikliğini gerçekleştirmek için, varolan teknolojik dizgenin işleyişini ve onun nisanlar üzerindeki etkisini ayrıntılarıyla anlamak gereklidir.

Bugünkü haliyle bu dizgeye öncülük eden ilkeler nelerdir?

Dizge, kendisine bağlı olarak çalışan herkesin çabalarım ve düşüncelerini yönlendiren iki ilkeyle düzenlenmiştir. Birinci ilke şudur: Bir şey mutlaka yapılmalıdır çünkü teknik açıdan yapılması mümkündür. Nükleer silahlan yapmak olanaklıysa, hepimizi

6 Nüfusun gelişmemiş bölümünün bu yeni yaşam biçiminde yer almadığı olgusu daha önce belirtilmişti.

ortadan kaldırsa bile mutlaka yapılmalıdır. Aya ya da gezegenlere gitmek olanakhysa, yeryüzünde yerine getirilmeyen pekçok gereksinim pahasına da olsa, gidilmelidir. Bu ilke, insancı geleneğin geliştirdiği bütün değerlerin yadsınması anlamına gelmektedir. Bu gelenek, bir şeyin, insan için, onun gelişmesi, sevinci ve iyiliği için gerekli olması nedeniyle güzel olduğu, iyi ya da gerçek olduğu için yapılmasını ister. Bir şeyin, teknik açıdan olanaklı olması nedeniyle yapılması gerektiği ilkesi kabul edildiğinde, bütün diğer değerler geçersiz kalır ve teknolojik gelişme, ahlâk anlayışının temeli haline gelir.7

İkinci ilke, en üst düzeyde yetkinlik ve verimdir. En üst düzeyde yetkinlik isteği, sonuç olarak en alt düzeyde bireysellik istenmesine yol açar. Bireylerin, kişilikleri zımbalanmış işçi kartlarında dile getirilen, niceliği ölçülebilir birimlere indirgenmesi halinde toplumsal makinanın daha yetkin bir şekilde çalışacağına inanılmaktadır. Bu birimler, mesele çıkartmadıkları ya da sürtüşme yaratmadıkları için bürokratik kurallar sayesinde daha kolay yönetilebilirler. Bu sonuca ulaşmak için insanoğlu bireyselliğinden arındırılmalı ve ona kimliğini kendisinde değil de şirkette bulması öğretilmelidir.

Ekonomik yetkinlik sorunu, inceden inceye düşünmeyi gerektirmektedir. Ekonomik olarak yetkin olma konusu, yani en üst noktada etki sağlamak için mümkün olan en küçük ölçüde kaynak kullanmak, tarihsel ve evrimsel bir bağlam içinde ele alınmalıdır.

7 Bu kitabın müsvettelerini gözden geçirirken Hasan Özbekhan tarafından yazılmış “Teknolojinin Zaferi: 'Olabilir' demek 'olmalı' anlamını içeriyor” başlıklı bir makale okudum. Massachusets Institute of Technology'de çağrı üzerine yapılmış bir konuşmadan uyarlanan ve Santa Monica, California'da, System Development Corporation tarafından çoğaltılmış olan bu makale bana Mr. George Weinwurm tarafından gönderilmişti. Başlıktan da anlaşılacağı üzere Özbekhan benim bu metinde sunduğum kavramı dile getiriyor. Yazısı, sorunu, idari bilim alanında seçkin bir uzman gözüyle çok iyi açıklıyor; aynı fikrin, Özbekhan ve benimki gibi tümüyle ayrı alanlardaki yazarlann çahşmalannda görülmesini çok yüreklendirici bir olgu olarak görüyorum. Burada sunulan kavramla yazarın kavramının

aynılığını gösteren bir tümceyi buraya alıyorum: "Bu durumda, stratejik bir kavram olan olabilirlik (feasibility), kural sayılan bir kavram konumuna yükseltiliyor ve sonuçta, teknolojik gerçekliğin yapabileceğimizi gösterdiği her şeyin, onu yapmamız gerektiği anlamına geldiği kabul ediliyor." (s. 7).

Gerçek malzeme azlığının yaşamın en önemli olgusu olduğu toplumlarda bu sorun kuşkusuz daha önemlidir ve önemi, toplumun üretici güçleri geliştikçe azalmaktadır.
Üzerinde dikkatle durulması gereken ikinci bir konu da, yetkinliğin, halen varolan etkinliklerde bilmen bir öge olmaktan öte gitmediği olgusudur. Denenmemiş yaklaşımların yetkinliği ya da yetersizliği konusunda pek fazla bir şey bilmediğimize göre, insanlar diledikleri şeylerin, yeterli şeyler olması konusunda dikkatli olmalıdırlar. Hatta insan, incelenmekte olan zaman dilimini ve alam belirleme konusunda da çok iyi düşünmelidir. Dar bir tanımlama çerçevesinde yeterli görünen bir şey, tartışmanın kapsamı ve zaman dilimi genişletildiğinde son derece yetersiz olabilir. İktisatta, "çevresel etkiler" diye anılan yan etkilerin giderek artan varlığı söz konusudur; yani, odak noktası olan etkinliğin ötesinde bulunan ve maliyet ve kâr hesaplarında çoğu kez ihmal edilen etkilerdir bunlar. Şöyle bir örnek verebiliriz: Belli bir sınai tasarımın yeterliliğini değerlendirmede o kuruluşta varolan etkiler açısından değerlendirme yapılır ve örneğin, yakındaki derelere verilen atık maddelerin ve havaya karışan gazların topluluk açısından pahalı ve ciddi bir tehlike yaratacağı hesaba katılmaz. Zamanı ve toplumun çıkarlarını bir bütün olarak hesaba katacak yeterlilik ölçütlerini açık bir şekilde geliştirmek zorundayız. Giderek, incelemeye çalışacağımız dizgenin yeterliliğinin ölçülmesinde insan unsurunun temel etmen olarak dikkate alınması gereklidir.
Yeterlilik uğruna insanı insanlıktan çıkarma, her yerde görülen olağan bir olgu haline gelmiştir; örneğin dev telefon sistemleri, santral görevlisinin aboneyle olan ilişkilerini kayıt eden ileri teknikler uygulamakta ve abonelerden çalışanların performansını ve davranışlarını vd. değerlendirmelerini istemektedir. Bütün bunlar, "uygun" işçi davranışına, standartlaştırılmış hizmet ve artan yeterlilik düzeyine ulaşma amacına yönelik çabalardır. Şirketin hemen ulaşmak istediği amaçları içeren 4ar bakış açısından, bu çaba sonucu halim selim, yönlendirilebilir santral memurları oluşturulabilir ve dolayısıyla şirketin yeterliliği geliştirilebilir. Çalışanlar açısından,

— çalışanlar insan olduklarından — bu olay onlarda yetersizlik, kaygı ve bıkkınlık duygulan yaratır; bunlar da ya umursamazhğa ya da düşmanlığa yol açacaktır. Geniş kapsamh ele alındığında, şirket ve genelde toplum, bu uygulamalar için ağır bir bedel ödediklerinden, yeterlilik bile sağlanamayacaktır. İşi örgütlemede, uygulanan bir diğer genel yaklaşım da, (tehlike ya da kararsızlık öğesi içeren) yaratıcılık ve grup çalışması öğelerini, görevlerde, artık yargılama ya da kişilerarası ilişki kalmayıncaya ya da gerekmeyinceye dek bölümlere ve alt bölümlere ayırmaktır. İşçiler ve teknisyenler bu sürece karşı hiç de duyarsız değildir. Bıkkınlıkları çoğu kez gözle görülür ve açıkça dile getirilir; "Biz de insanız," ya da "insana yaraşır bir iş değil bu," gibi sözler yaygındır. Görülüyor ki, dar anlamda yeterlilik,

bireysel ve toplumsal açıdan pahalı ve yıldırıcı olabilir.
Eğer yalnızca yatırım-verim rakamlarını ele alırsak, bir sistem, yeterliymiş izlenimini verebilir. Sistemdeki belirlenmiş yöntemlerin insanoğluna neler yaptığını dikkate alırsak, insanların sıkıldığını, kaygılandığını, ruhsal çöküntü ve gerilim içinde olduğunu vb. görebiliriz. Bunun iki sonucu görülür: (1) İnsanların imgelemi, ruhsal durumlarının bozulması nedeniyle sarsılır, yaratıcı olamazlar, düşünme süreçleri sıradanlaşır, yalnızca anlık ve bürokratik düşünürler, ve dolayısıyla sistemin daha verimli olmak yönünde gelişmesine katkıda bulunacak yeni fikirler ve çözümler ortaya koyamazlar; kısacası, enerjileri bir hayli düşer. (2) Gerilim ve baskının sonucu olan pek çok ruhsal hastalığa yakalanırlar; onların sağlığının bozulması, sistem için de bir kayıptır. Üstelik, bu gerilim ve kaygının, karıları ve çocukları ile olan ilişkilerinde, sorumlu birer yurttaş olarak işlevlerinde ne gibi aksaklıklar doğurduğunu incelersek, sistem için görünüşte bütün olarak yeterli olan şeylerin, yalnızca insan açısından değil, salt ekonomik ölçütlere vurulduğunda bile en yetersiz sonucu doğurduğu görülebilir.
Özetlersek: bir amaca yönelik her türden etkinlikte, yeterlilik sağlanmak istenir. Ancak bu, incelenmekte olan sistemin yalnızca bir parçasını oluşturduğu sistemler bütünü açısından ele alınmalı-

dır; sistem içindeki insan faktörü hesaba katılmalıdır. Ve nihayet, bu haliyle yeterlilik, hiçbir kuruluşta egemen ölçüt sayılmamalıdır.
Aynı ilkenin diğer yönü, yani en fazla verimi sağlamak, çok yalın bir anlatımla, üretilen şey ne olursa olsun, ne kadar fazla üretirsek o kadar iyi, savıyla dile getirilebilir. Ülke ekonomisinin başarısı, toplam üretimindeki yükselişle ölçülür. Bir şirketin başarısı da öyle. Ford, Edsel gibi pahalı bir yeni modelin başarıya ulaşmaması nedeniyle birkaç yüz milyon dolar zarara girebilir, ama üretim eğrisi yükseldiği sürece, bu olay küçük bir talihsizlik olarak değerlendirilir. Ekonominin büyümesi, üretimin sürekli olarak artması çerçevesi içinde gözlemlenir; üretimin durağan bir noktada seyredebileceği bir sınırın varlığı düşünülmemiştir henüz. Ülkeler arasındaki kıyaslamalar aynı ilkeye dayanır. Sovyetler Birliği, ekonomik gelişmede daha hızlı bir yükselme sağlayarak Birleşik Devletleri geride bırakmayı ummaktadır.
Sürekli ve sınırsız yükselme ilkesiyle yönetilen, yalnızca sınai üretim değildir. Eğitim sisteminde de aynı ölçüt geçerlidir: Ne kadar çok sayıda üniversite mezunu olursa o kadar iyidir. Aynı şey sporda da var: kırılan her yeni rekor, bir gelişme olarak görülür! Havaya yönelik yaklaşım bile aynı ilkeyle belirleniyor gibidir. "Son on yılın en sıcak günü" olduğu ya da en soğuk ısısının gözlemlendiği özellikle vurgulanır; ve sanıyorum, bazı kişiler, rekor ısı derecelerine tanık olmanın verdiği gururla bu elverişsiz koşulu yaşamaktan hoşlanıyorlar bile. Niteliğin sürekli olarak artması kavramının, yaşamımızın amacını oluşturduğunu göstermek için sonsuz örnek verilebilir; zaten, "gelişme" dendiğinde asıl söylenmek istenen de bu niceliksel artıştır.
Nitelik konusunu ya da bütün bu nicelik artışının neye yarayacağı sorusunu ortaya atan kişi sayısı çok azdır. Toplumun artık insanı odak almadığı ve yalnızca bir etmenin, nicelik öğesinin tüm diğer şeyleri boğduğu bir toplumda bu soruların söz konusu edilmediği çok

açık bir şekilde görülmektedir. Bu, "ne kadar çok olursa o kadar iyi" ilkesinin tüm diğer ilkelere egemen olmasının, bütün sistemde bir dengesizliğe yol açacağını görmek kolaydır. Eğer bütün çabalar daha çok yapma üzerinde yoğunlaşırsa, yaşamanın niteliği

bütün önemini yitirir ve bir zamanlar araç olan etkinlikler, sonuç haline gelir.8

Egemen olan ekonomi ilkesi, daha çok, daha çok üretmekse, tüketici, daha çok, daha çok istemeye — yani tüketmeye — hazır hale getirilmelidir. Sanayi, tüketicinin daha, daha çok meta almak için kendiliğinden istek duymasına umut bağlamaz. Modası geçme denen şeyi ortaya atıp kaçınılmaz kılarak, çoğu kez eskileri çok daha uzun süre dayanacakken, tüketiciyi yeni meta almaya zorlar. Ürünlerin, giysilerin, dayanıklı eşyanın hatta yiyeceğin bile şekillerinde değişiklik yaparak, kişiyi, ruhsal olarak gereksinmesi olabileceğinden ya da istediğinden fazlasını almaya zorlar. Ancak sanayi, üretimi artırmak ihtiyacındadır ve bu ihtiyacı tüketicinin istek ve gereksinmelerine güvenerek değil, büyük ölçüde tüketicinin ne istediğine karar verme hakkına büyük bir saldırı olan reklama güvenerek belirlemiştir. 1966 yılında, gazete., dergi, radyo ve televizyonda yapılan dolaysız reklamlara 16.5 milyar doların harcanmış olması, insan

8 C. West Churchman Challenge to Reason (Usa Karşı) (New York: McGraw-Hill, 1968) adlı yapıtında soruna çok iyi bir çözüm getiriyor bence:

Bu daha geniş, daha geniş sistemler modeli pkrini irdelersek, eksiksizliğin hangi anlamda usa meydan okuduğunu görebiliriz. Eksiksiz/iğe iyi bir aday gibi görünen bir model, tahsis modeli diye anılıyor; bu model dünyayı, kaynakları kullanılabilir ürünler sağlamak için değerlendiren bir etkinlikler sistemi olarak görüyor.

Bu modeldeki akıl yürütme süreci çok yalın. Sistem performansında, «bu miktardan ne kadar daha fazla yaparsak o kadar iyi,» özelliğini içeren bir merkezi niceliksel ölçü aranır. Örneğin, bir şirket ne kadar fazla kâr sağlarsa o kadar iyi olur. Bir üniversite ne kadar çok iyi nitelikli öğrenci mezun ederse o kadar iyi olur. Ne kadar çok yiyecek üretirsek o kadar iyi. Burada görülecektir ki, sistemin performansında belirlenen ölçü önemli değildir, yeter ki, sözü edilen «daha çok» koşulu yerine getirilsin.

Bu istenen performans derecesini alalım ve sistemin olabilirlik içeren etkinlikleriyle ilişkisini inceleyelim. Etkinlikler, çeşitli üretim kuruluşlarının, okulların, üniversitelerin, çiftliklerin vb. işleyişleri olabilir. Belirlenmiş her etkinlik, istenilen niceliğe herhangi bir şekilde, gözle görülür şekilde katkıda bulunur. Hatta bu katkı, çoğu kez, etkinlik miktarıyla istenen nicelik miktarını belirten bir çizelgede matematiksel olarak dile getirilir. Belli bir üründen ne kadar fazla satılırsa, şirketin kârı o kadar yükselir. Ne kadar çok ders verirsek, o kadar çok mezun veririz. Ne kadar çok gübre kullanırsak, o kadar çok ürün alırız (s. 156-57).

yeteneğinin, kâğıt ve matbaanın akıldışı ve müsrifçe kullanımı gibi görünebilir. Ama sürekli artan üretimin, dolayısıyla da tüketimin, ekonomik dizgemizin yaşamsal özelliği olduğuna,

bu özellik olmaksızın çökeceğine inanan bir sistemde, bu akıldışı değildir. Bu reklam maliyetine dayanıklı malların, özellikle de otomobillerin ve bir yönüyle tüketicinin iştahını kabartmanın bir başka şekli olan ambalajların yeniden biçimlendirilmesi için harcanan paralan da eklersek, sanayinin üretimi artırmak ve satışları tırmandırmayı garanti altına almak için yüksek bir bedel ödemeye istekli olduğu açıkça görülür.9
Yaşam biçimimizin değişmesi halinde, ekonomimizin basma gelebilecekler konusunda sanayi kesiminin duyduğu kaygılar, ünlü bir bankerin şu kısa sözlerinde dile gelmektedir:
(Bu durumda) Giysiler, kullanılmak için, kullanılabilirliği ölçüsünde satın alınır; yiyecek, besleyici değeri ve ekonomik olusuna göre alınır; otomobiller, temel parçalardan oluşur ve yaşam süreleri olan 10, 15 yıl tek bir kişi tarafından kullanılır; evler koruma amacıyla yapılır ve korunur, biçimsel kaygılar ve çevre önem taşımaz. Peki, yeni modeller, yeni biçimler, yeni fikirler sayesinde ayakta duran bir pazar ne hale gelir?10
b. İNSAN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Bu örgütlenme biçiminin insan üzerindeki etkisi nedir? İnsanı, makinanın bizzat kendi düzenek ve talepleri tarafından yönetilen bir uzantısı durumuna indirger. Onu, tek amacı daha fazla şeye sahip olmak ve daha fazla şey kullanmak olan bir Homo consu-mens'e, salt tüketiciye dönüştürür. Bu toplum pek çok yararsız şey üretmektedir, aynı ölçüde de pek çok yararsız insan üretmektedir. İnsan, bir üretim makinasının çarkının bir dişlisi olarak artık insan
9 Üretimde ve tüketimde sınırsız yükselmenin bir ekonomik gereklilik olup olmadığı sorunu V. Bölümde tartışılacaktır.
10 Paul Mazur, The Standards We Raise (Ortaya Attığımız Ölçütler), New York, 1953, s. 32.

olmaktan çıkar, "şey" haline gelir. Vaktini, ilgisini çekmeyen insanlarla, ilgisini çekmeyen işler yapmak, ilgisini çekmeyen, onu ilgilendirmeyen şeyler üretmekle geçirir; üretim yapmadığı süre içindeyse tüketmektedir. Sonsuza dek emmek üzere ağzı sürekli açık duran, hiçbir çaba harcamaksızın, hiçbir içsel etkinlikte bulunmaksızın sıkıntı giderici (ve sıkıntı üretici) sanayinin ona zorla kabul ettirdiği şeyleri — sigara, içki, sinema, spor, konferans — yalmzca bütçesinin elverdiği ölçüyle sınırlı olmak üzere yutmaktadır. Ama sıkıntı giderme sanayisi yani, yararsız şey satma sanayisi, otomobil sanayisi, sinema, televizyon sanayileri vd., yalnız ve yalmz, sıkıntının bilinçli hale gelmesini önlemede başarılı olabilirler. Hatta, tuzlu bir içecek nasıl susuzluğu artırırsa, bunlar da aynı şekilde sıkkınlığı artırırlar. Ama bilinçsiz de olsa, sıkıntı, sıkıntı olarak kalır.
Günümüz sanayi toplumundaki insamn edilginliği, onun en belirleyici özelliklerinden ve hastalığını dile getiren öğelerden biridir. Bu insan almaktadır, yemektedir, doyurulmak istemektedir, ama hareket etmez, kendiliğinden bir iş başlatmaz, yani yediklerini hazmetmez. Kendisine kalıt kalan şeyleri, üretici bir şekilde yeniden kazanmaz, onu yığar ya da tüketir. Ruhçöküntüsüne uğramış kişilerde daha ağır şekline rastladığımız durumdan pek farklı olmayan bir ağır dizgesel sakatlık vardır bu insanlarda.
İnsanın edilginliği, "yabancılaşma hastalığı belirtisi" diyebileceğimiz bir hastalık belirtileri toplamı arasında yalnızca bir belirtidir. Kişi edilgin olduğundan, kendisi ile dünya arasında

etkin bir ilişki kurmaz, etkin dünyanın bir parçası olarak görmez kendini, bu nedenle, kendi tapanlarına ve taleplerine boyun eğmek zorunda kalır. Dolayısıyla, kendini güçsüz, yalnız ve kaygılı hisseder. Bütünsellik ya da kimlik duygusu pek azdır. Dayanılmaz kaygıdan sakınmanın tek yolu, sürüye uymaktır ona göre — ancak bu çevreye uyma bile her zaman bu kaygıyı gidermez.

Bu dinamizmi hiçbir Amerikalı yazar, Thorstein Veblen'den daha açık bir şekilde algılamamıştır:

Gerek İngiliz, gerek kıta iktisatçıları tarafından iktisat kuramında ortaya konan çözümlemelerde, araştırmanın ele aldığı insan malzeme-

si hazcı açıdan değerlendiriliyor; yani, edilgin ve köklü bir şekilde atıl, belirlenmiş olan ve hiçbir şekilde değişmeyen insan doğası temel alınıyor... Hazcı insan kavramı, kişiyi sağa sola sürükleyen ama onu olduğu gibi bırakan bir güdünün itkisiyle hareket eden bağdaşık küçük bir mutluluk arzusu küresi gibi sarkaç yönünde gidip gelen zevk ve acıyı ölçen bir hesap makinasının ışıklan gibidir. Bu insanın ne atası olmuştur ne de kendisinden sonra gelecek devamı. Soyutlanmış, nitelikleri belirlenmiş bir veridir o; kendisini bir o yöne, bir bu yöne yerleştiren güçlerin darbe ve yumruklarını saymazsak durağan, sakin bir durumdadır. Asıl yerindeyken kendi kendini cezalandıran bu insan, kendi ruhsal ekseni etrafında simetrik olarak döner durur, sonunda bir güçler paralelkenarı onun üzerine kapanır ve kişi, çakışan karşıt kenarların oluşturduğu çizgiyi izlemeye başlar. Etkinin gücü harcandığında, durur, artık eskisi gibi içine kapalı, kendi halinde bir istekler küre-ciğidirgene. Tinsel olarak hazcı insan temelde hareket eden ya da ettiren değildir. Bir yaşama sürecinin merkezi değildir kendisi; ancak, kendisinin dışında ve ona yabancı olan koşulların gerektirdiği bir dizi zorunlu değişimlerin nesnesidir, o kadar.11

Edilginlikte kök salmış patolojik özelliklerden başka, günümüzün normallik durumunun anlaşılması için önem taşıyan diğer özellikler de vardır. Burada, beyinsel-ussal işlevle eylemsel-coşkusal deneyim arasındaki giderek artan bölünmeden, duygu ile düşünce, akıl ile yürek, hakikat ile tutku arasındaki bölünmeden söz ediyorum.

Mantıksal düşünce, mantıksal olmakla kalıyor12 ve yaşama karşı duyulan ilgi ile bütün somutluğu ve çelişkileriyle yaşama sürecinin tamamının sorgulanması tarafından yönlendirilmiyorsa, akılcı değildir. Öte yanda, yalnızca düşünce değil, coşkular da akılcı olabilir. PascaPın dediği gibi, "Yürekte mantığın bile bilmediği bir

11 The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays (Çağdaş Uygarlıkta Bilimin Yeri ve Diğer Denemeler) adlı kitapta (New York: B.W. Huebsch, 1919) "İktisat Neden Evrimci Bir Bilim Değildir?" başlıklı yazı (s. 73). (İtalikler E. Fromm'un.)

12 Paranoid düşünmenin belirleyici özelliği, tümüyle mantıklı olmakla birlikte, gerçekliği somut olarak sorgulamak ya da gerçekliği dikkate almak kaygısından yoksun olduğu olgusudur; bir başka deyişle, mantık, çılgınlığı dışlamaz.

mantık vardır." Coşkusal yaşamda akılcılık, uyumlu bir dengeyi korumak ve aynı zamanda ruhsal yapının gelişmesine yardımcı olmak üzere, coşkuların, kişinin ruhsal yapışma

yardımcı olması demektir. Dolayısıyla, örneğin akıldışı sevgi, kişinin bağımlılığını, buna bağlı olarak da kaygı ve düşmanlığını körükleyen sevgidir. Akılcı sevgi, kişi ile bir başka kişi arasında çok yakın ilişki oluşturan, aynı zamanda da onun bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumasına engel olmayan sevgidir.
Mantık, akılcı düşünce ve duygunun karışımından ortaya çıkar. Eğer bu iki işlev birbirinden kopuksa, düşünme yozlaşarak şizoid zihinsel etkinliğe, duygu ise yozlaşarak yaşama zarar veren sinirsel tutkulara dönüşür.
Düşünce ile duygu arasındaki bölünme, bir hastalığa, teknotro-nik çağın yeni insanının çekmeye başlayacağı hafif kronik usyarılımı-na (şizofreniye) yol açar. Toplumsal bilimlerde, insansal sorunları, bu so unlarla ilgili olan duyguları dikkate almaksızın incelemek moda haline geldi. Bilimsel nesnelliğin, insanla ilgili düşüncelerin ve kuramların, insanla ilgili bütün coşkusal kaygılardan arındırılmasını gerektirdiği kabul ediliyor.
Herman Kahn'ın termonükleer savaş üzerine yazdığı kitap, coşkulan hesaba katmayan bu düşünmenin bir örneğini oluşturmaktadır. Kahn, savaş ve barış konusunda, duruma göre üretim rakamlarını, nüfus artışını ve çeşitli diğer olguları ele alıyor. Çeşitli bilgilerden ve konuyu derinleştiren ayrıntılardan oluşan ve bir çiçek dür-bünündeki (kaleydoskop) gibi durmadan değişen görüntülerde, pek çok okur binlerce küçük ayrıntıyı yanlış değerlendirdiği için etkileniyor. Yazarın mantık yürütmesindeki temel yüzeyselliği ve geleceğe ilişkin betimlemelerinde insan boyutunun bulunmayışını gözden kaçırıyor.
Burada sözünü ettiğim hafif kronik usyarıhmı ile ilgili kısa bir açıklama yapmam gerekiyor sanırım. Usyarılımı, tüm diğer ruhsal durumlar gibi, yalnızca ruhbilimsel açıdan değil, toplumsal açıdan da tanımlanmalıdır. Usyarılımı hastalığı çeken kişilerin (bir tanrı, şaman, aziz, rahip, vb. konumuna yüceltilmemişse) hiçbir toplumsal koşul altında işlev göstermesi olanaklı olmayacağından, belli bir

eşiğin ötesindeki şizofrenik edim her toplumda bir hastalık olarak kabul edilecektir. Ancak, milyonlarca insanın paylaştığı ve —tam tamına belli bir eşiği aşmadıkları nedeniyle — bu kişileri toplumsal işlevlerinden alıkoymayan hafif kronik psikoz biçimleri vardır. Bu kişiler, hastalıklarım milyonlarca başka insanla paylaştıklarından, yalnız olmamanın verdiği doyumu duyarlar; başka deyişle, olgunluğa ulaşmış ruh hastalığının belirleyici özelliği olan tümden soyutlan-mışlık duygusunu bertaraf etmiş olurlar. Tersine, kendilerini normal kabul eder, yürekle zihin arasındaki bağı koparmamış olanlara da “deli” gözüyle bakarlar. Bütün hafif psikoz biçimlerinde, hastalığın tanımlanması, patolojinin başkalarıyla paylaşılıp paylaşılmadığı sorusunun yanıtına bağlıdır. Hafif kronik şizofreni gibi, hafif kronik paranoya ve depresyon da vardır. Nüfusun belli bir kesiminde, özellikle de savaş tehlikesinin başgösterdiği durumlarda, paranoid öğeler artar; ancak, bu öğeler ortak olduğu sürece hastalık belirtisi olarak göze çarpmazlar.13 Bunun pek çok örneği görülmüştür.
Teknik gelişmeyi en yüksek değer olarak kabul etme eğilimi, zekâ üzerinde aşırı ölçüde durmamızla değil, her şeyden önce, mekanik olan, canlı olmayan her şeye, insan-yapımı olan her şeye karşı derin bir duygusal çekilme göstermemizle bağlantılıdır. Daha aşırı biçimiyle ölüme ve kokuşmaya çekilme (nekrofilya) olan bu canlı olmayana çekilme, çok daha az

ürkütücü biçiminde bile, "yaşama saygı" yerine, yaşama karşı umursamazlık duymaya yol açmaktadır. Canlı olmayanı çekici, büyüleyici bulanlar, "yasa ve düzen"i yaşayan yapıya, bürokratik yöntemleri kendiliğinden yöntemlere, alet

13 Hastalık olarak kabul edilenle normallik olarak kabul edilen arasındaki fark, şu örnekte çok açık olarak ortaya çıkmaktadır: Eğer bir kişi, kentlerimizi hava kirliliğinden kurtarmak için fabrikaların, uçakların, otomobillerin vd. ortadan kaldırılmasının gerekli olduğunu açıklarsa, bu kişinin deli olduğundan hiç kimse kuşku duymayacaktır. Ama yaşamımızı, özgürlüğümüzü, kültürümüzü ve kendimizi korumakla yükümlü saydığımız diğer ulusların bu varlıklarım korumak için son çare olarak termonükleer savaşa başvurmak konusunda bir görüş birliği varsa, bu görüş son derece sağlıklı sayılır. Buradaki fark, uygulanan düşünme biçiminden değil, yalnızca ilk fikrin paylaşılmamasından, dolayısıyla anormal sayılmasından; ikinci fikrinse, milyonlarca insan ve güçlü hükümetler tarafından paylaşılmasından, dolayısıyla normal görülmesinden kaynaklanmaktadır.

edevatı yaşayan canlılara, tekrarı özgünlüğe, halim-selimliği coşkunluğa, istiflemeyi harcamaya yeğleyen kişilerdir. Bunlar, yaşamın denetim altına alınamaz kendiliğindenliğinden ürktükleri için yaşamı denetlemek isterler; çevrelerindeki dünyaya kendilerini açık tutmak ve onunla karışmaktansa, onu öldürmeyi yeğlerler. Çoğu kez, yaşamın içinde kök salmamış olmaları nedeniyle ölümle kumar oynarlar; onlardaki yüreklilik, ölme yürekliliğidir; cesaretlerinin son nok-tasıysa Rus ruletidir.14 Otomobil kazalarımızın oranı ve termonükleer savaş hazırlıkları, sözünü ettiğimiz ölümle kumar oynamaya hazır olunduğunun tanığıdır. Hem, aslında kim bu heyecan-verici kumarı düzen insanının sıkıcı cansızlığına yeğlemez?

Mekanik olmakla yetinen çekilmenin bir belirtisi de, düşünen, hisseden ya da tüm öteki işlevleri yerine getiren insandan farkı olmayan bilgisayarların yapılacağının olanaklı olduğu fikrinin bazı bilim adamları ve halk arasında giderek yaygınlık kazanması ve hoş karşılanmasıdır.15

Bana öyle geliyor ki asıl sorun, bu türden bir bilgisayar-insa-mn yapılabilip yapılamayacağı değildir; sorun, varolan insanı daha akılcı, uyumlu ve barış-sever bir varlık haline dönüştürmekten daha önemli hiçbir şeyin olmamasının gerektiği bir tarihsel dönemde bu fikrin neden böylesine popüler olduğudur. Bilgisayar-insan fikrinin çekici olmasının, yaşamdan ve insansal deneyimden kaçışın ve mekanik, tümüyle beyinsel deneyimlere sığınmanın anlatımı olduğu kuşkusunu duymamak elde değil.

Tıpkı insanlar gibi robotlar yapabileceğimiz olasılığının yeri

14 Michael Maccoby, "yorumlayıcı" bir soru formu kullanarak, çeşitli gruplar-daki yaşamı-sevme belirtileri ile ölümii-sevme belirtilerinin varoluş derecesini gösterdi. Bkz. yazarın (yayımlanacak olan) "Polling Emotional Attitudes in Relation to Political Choices" (Coşkusal Davranışların, Siyasal Tercihlerle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi) adlı kitabı.

15 Örneğin Rektör E. Wooldridge, Mechanical Man (Mekanik İnsan) (New York: McGraw-Hill, 1968) adlı kitabında, "bilinen şekilde (!) üretilmiş insandan hiçbir şekilde aynlamayan" sentetik bilgisayarları imal etmenin mümkün olacağını yazmaktadır (s. 172). Bilgisayarlar konusunda söz sahibi olan Marvin L. Minsky, Computation (Englewood Cliffs, N.J.:

Prentice-Hall, 1967) adlı kitabında şöyle diyor “Makinaların, insanlarda bulunmayan herhangi bir sınırlama içerdiğini varsaymak için hiçbir neden yoktur” (s. vii).

— varsa eğer — gelecektir. Ancak içinde bulunduğumuz an, robot gibi hareket eden insanları daha şimdiden göstermekte bize. İnsanların çoğunluğu robot gibi olduğuna göre, aslında insanlar gibi robotlar üretmek bir sorun olmayacak demektir. İnsan benzeri bilgisayar fikri, makinalarm insansal ve insanlık dışı kullanımı arasındaki seçeneğin iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Bilgisayar, yaşamm zenginleşmesine birçok yönden katkıda bulunabilir. Ama insanm ve yaşamın yerine geçtiği fikri, günümüz patolojisinin bir dışavurumudur.

Yalnızca mekanik olan şeye hayranlık duymayı, insanoğlunun hayvansal doğasını, coşku ya da edimlerinin güdüsel köklerini vurgulayan kavramların giderek artan popülerliği tamamlıyor. Fre-ud'unki, bu türden güdüsel bir ruhbilimdi; ama uyanık halde ya da uykudayken bilinçaltı sürecinin varolduğu yönündeki temel buluşuna kıyasla, libido kavramının önemi ikincil kalmaktadır. Konrad Lo-renz (On Aggression - Saldırganlık Üzerine) ya da Desmond Morris (Ttıe Naked Ape - Çıplak Maymun) gibi güdüsel hayvan ardıllığım vurgulayan en popüler günümüz yazarları, özgül insan sorunlarına Freud kadar değerli ya da yeni görüşler getirmediler; bu yazarlar, pek çok kişinin, kendilerine güdülerin belirlediği sınırlar çerçevesinde bakma isteklerini doyuruyor ve böylece gerçek ve sıkıcı insansal sorunlarını örtbas etmelerine yardımcı oluyorlar.16 Pek çok insan bir primatın coşkularını bilgisayar benzeri bir beyinle birleştirmeyi düşlüyor. Eğer bu düş gerçekleştirilebilse, insan özgürlüğü sorunu ile sorumluluk sorunu ortadan kalkacak. İnsamn duyguları, güdüler tarafından, akıl yürütme işlevi de bilgisayar tarafından belirlenecek; insan, kendi varlığının ona sorduğu sorulara yanıt vermek durumunda kalmayacak. Bu düşe rağbet etseniz de etmeseniz de, gerçekleşmesi olanaksız; bilgisayar beyinli çıplak maymun artık insan olmayacak, ya da daha doğrusu, “o” olmayacak.11

16 Lorenz'e yönelttiğim bu eleştiri, kitabının hayvan davranışı ve güdü kuramını irdeleyen bölümle değil, yalnızca insanın ruhbilimsel sorunlarını karşılaştırma yöntemiyle inceleyen bölümle ilgilidir.

17 Kitabın müsvettesini gözden geçirirken, Lewis Mumford'un da 1954 yılında In the Name of Sanity (Akıl Sağlığı Adına) adlı kitabında (New York: Harcourt

Teknoloji toplumunun insanda hastalık yaratan etkileri arasında iki etmenden daha söz etmeliyiz. Özel yaşamın yok olması ve kişisel insansal ilişkinin yitmesi.

“Özel yaşam” karmaşık bir kavramdır. Bunun temelini oluşturan özel mekan, pahalı olduğundan, özel yaşam başlangıçta orta ve üst sınıflara ait bir ayrıcalıktı; şimdi de öyledir. Ancak bu, diğer ekonomik ayrıcalıklarla birlikte kamuya yararlı bir niteliğe bürünebilir. Söz konusu ayrıcalık, bu ekonomik öğeden ayrı olarak, benim özel yaşamım, tıpkı benim evim ve herhangi bir başka mülküm gibi başka hiç kimsenin değil, benim'dir, ilkesini içeren bir istifleme eğilimi temeline dayanmaktaydı. Bu ayrıca, yapmacık davranışları, ahlaksal görünüşlerle gerçeklik arasındaki zıtlığı da beraberinde getiriyordu.

Ne var ki, bütün bu özellikleriyle bile, özel yaşam, hâlâ kişinin üretkenliğinin gelişmesi için önemli bir koşul gibi görünüyor. Her şeyden önce, özel yaşam, kişinin kendini toparlaması ve çene çalan insanların kendi zihinsel sürecini kesintiye uğratan sürekli "gürültülerinden" kurtulması için gereklidir. Eğer bütün özel bilgiler kamu bilgilerine dönüştürülse, deneyimler daha sığ, daha birbirine benzer hale gelme eğilimi gösterir. İnsanlar, "yanlış şeyi" hissetmekten korkarlar; ruhbilimsel testlerle "hoşa giden", "sağlıklı", "normal" davranış kalıpları saptamaya çalışan ruhbilimsel yönlendirmeye daha açık hale gelirler. Bu testlerin, şirketlerin ve kamu kuruluşlarının, devlet dairelerinin "en iyi" davranış biçimini benimsemiş

Brace and Co.) aynı fikri dile getirdiğini farkettim:

Dolayısıyla çağdaş insan, trajedisinin son perdesine yaklaşıyor şimdi; bu trajedinin sonunu ya da korkunçluğunu isteseydim bile gizleyemezdim. Mekanik hareketle id'in, çok yakın bir ilişki içinde bir araya gelmesine tanık olduğumuz günleri gördük; bilinçaltının en alt derinliklerinden yükselen bir id ve diğer yaşam-sürdürücü işlevlerden ve insansal tepkilerden tümüyle kopmuş, bilinçli düşüncenin en üst noktalarından aşağı inmekte olan insan-benzeri makinayla makina-benzeri düşünen şey demek olan mekanik hareket... Birinci gücün kişiliğin bütününden kurtulduğunda, en yabanıl hayvandan bile daha hayvansı olduğunu gördük; ikinci güçse, insan coşkularına öylesine kapalı, insansal kaygılardan, insansal amaçlardan öylesine uzak, aygıta başlangıçta yüklenen belli sayıda sorunlara yanıt verme ilkesine öylesine bağlı ki, uygarlığı olduğu gibi bilimi de yokolmaya sürüklemesine karşın, kendi zorlayıcı mekanizmasının düğmesini kapatmak için gerekli zekâyı gösteremiyor (s. 198).

kişileri bulmalarına yardımcı olmak için yapıldığım düşünürsek, artık iş bulmada hemen hemen bir genel koşul haline gelen ruhbilimsel test kullanımının kişinin özgürlüğüne ağır bir saldırı olduğunu görürüz. Ne yazık ki, çok sayıda ruhbilimci, insan konusunda bildiği her şeyi, kişinin büyük örgütün yeterlilik olarak kabul ettiği duruma gelmesi için yönlendirilmesinde kullanıyor. Bu nedenle, etkinliklerinin insanoğlunun en iyi noktaya ulaşmasına hizmet ettiğini savunmakla birlikte ruhbilimciler sanayi ve yönetim dizgesinin önemli bir parçası haline geldiler. Onların bu savı, şirket için en iyi olan şeyin, insan için de en iyi olacağı mantığına dayanmaktadır. Şirket yöneticilerinin, ruhbilimsel testlerden elde ettikleri sonuçların pek çoğunun, bir insanın sınırlı bir görünümüne dayandırıldığım ve aslında bu özelliklerin yönetici tarafından ruhbilimciye iletilen ve o kişi üzerinde yapılmış bağımsız bir incelemenin sonucuymuş gibi onlara geri verilen sonuçlar olduğunu ve testin, şirketin aradığı özelliklere değindiğini bilmeleri önem taşımaktadır. Özel yaşama karışmanın bireyin tümüyle kontrol edilmesine ve totaliter devletlerin bugüne dek uyguladığından daha yıkıcı olabilecek biçimde denetlenmesine yol açabileceğini söylemeye gerek bile yoktur. OrwelFin 1984'ünüa gerçekleşebilmesi için testlerin, koşullandırmanın ve sıvazlayıp düzeltme işini yüklenmiş ruhbilimcilerin yardımına gereksinim olacaktır. İnsanoğlunu anlayan ve onun iyiliğini erek edinen ruhbilimle, insanı, teknoloji toplumu için daha yararlı hale getirme amacıyla onu bir nesne olarak inceleyen ruhbilim arasında ayrım yapmak yaşamsal önem taşımaktadır.

c. GÜVEN DUYMA GEREKSİNMESİ

Tartışmamızın buraya kadarki bölümünde, içinde yaşadığımız toplumdaki insanın davranışlarının anlaşılmasında en önemli etmen olan insanın güven duyma gereksinmesine değinmedim. İnsan, davranışlarım mekanik bir aygıt gibi düzenleyen güdülerle donanmış değildir. Seçeneklerle yüz yüze gelir, bu da yaşamı için büyük önem taşıyan konularda, doğru olam seçmemişse, büyük tehlikelerle karşı karşıya kalması demektir. Çoğu kez kısa sürede karar ver-

mesi zorunlu olduğu anda içine düşen kuşku, acı veren bir gerilim yaratır; hatta ivedi karar verme yetisini ciddi olarak tehlikeye sokabilir. Bunun sonucu olarak, insanoğlu yoğun bir güven duyma gereksinimi içindedir; kararlarını vermede uyguladığı yöntemin doğru olup olmadığı konusunda kuşku duymanın gereksiz olduğuna inanmak ister. Hatta, "doğru" kararı verip onun geçerliliği konusunda kuşku duyarak işkence çekmektense, güven duyarak "yanlış'' karar vermeyi yeğler. İnsanın tapımlara ve siyasal liderlere inanmasının ardmda yatan ruhbilimsel nedenlerden biri budur. Bütün bunlar insanın karar vermesindeki kuşku ve tehlike olasılığını silmektedir; bu, kararın verilmesinden sonra, kişinin yaşamının, özgürlüğünün vd. tehlike içinde bulunmayacağı anlamına değil, bu karar verme yönteminin yanlış olmasının doğuracağı bir tehlikenin olmadığı anlamına gelir.

Güven duyma, yüzyıllar boyunca Tanrı kavramıyla garanti altına alınmıştı. Her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Tanrı, dünyayı yaratmakla kalmamış, kuşkuya yer vermeyen davranış ilkelerini de belirlemişti. Kilise bu ilkeleri ayrıntılarıyla "yorumluyordu"; kilisenin kurallarına bağlı kalarak oradaki yerini sağlama alan birey, ne olursa olsun, kurtuluşa ve cennette sonsuz yaşama giden yolda bulunduğundan emindi.18

Bilimsel yaklaşımın başlaması ve dinsel kesinliğin aşınmasıyla insan, yeni bir kesinlik arayışına girmek durumunda kaldı. Başlangıçta bilim, yeni bir kesinlik temeli sunma yetisine sahipmiş gibi göründü. Geçen yüzyılların akılcı insanı için bu böyleydi. Ama insan-sal boyutlarının tümünü yitiren yaşamın giderek artan karmaşıklığı, bireysel güçsüzlük ve soyutlanmışhk duygusunun giderek artması

18 Hıristiyanlık dinbiliminin Luther-Calvin öğretisine göre insana karar verme sürecinde yanlış ölçüt kullanma tehlikesinden korkmaması çelişkili bir şekilde öğretilmişti. Bu öğreti insanın özgürlüğünü ve kişinin yaptığı iyi şeylerin rolünü olduğundan küçük görüyor ve insanın vermesi gereken tek kararın, iradesini tümüyle Tanrıya teslim, etmek ve böylece kendi bilgi ve sorumluluklanna dayanarak karar verme riskinden kurtulması gerektiğini öğütledi. Calvin'in anlayışına göreyse her şey önceden belirlenmiş, yazgı yazılmıştı, insanın verdiği karar aslında bir anlam taşımıyordu; öte yanda insanın başarısı, seçilen kişinin kendisi olduğunun bir işaretiydi. Özgürlükten Kaçış'ta, bu öğretilerde kök salmış umutsuzluk ye kaygıya dikkat çekmiştim.

sonucu bilim-yönelimli insan, artık akılcı ve bağımsız insan olmaktan çıktı. Kendi adına düşünme ve yaşama karşı zihinsel ve coşku-sal bağlılık temeline dayalı kararlar verme yürekliliğini yitirdi. Akılcı düşüncenin sağlayabileceği "kesin olmayan kesinliğin" yerine

“kesin bir kesinlik”i, yani öngörüye dayanan sözümona “bilimsel” kesinliği geçirmek istedi. Bu kesinliği güvence altına alan insanın kendi güvenilmez bilgisi ve coşkuları değil, öngörüye olanak tanıyan ve kesinliğin kefili haline gelen bilgisayarlar oldu. Örnek olarak büyük bir şirketin planlamasını ele alalım. Bilgisayarların yardımıyla, (insanın zihninin ve beğenilerinin yönlendirilmesi de içinde olmak üzere) yıllar sonrasının planlaması yapılabilir; yönetici artık kendi beyinsel yargısına değil, bilgisayarların açıkladığı “hakikaf'e güvenecektir. Yöneticinin kararı, sonucu açısından yanlış olabilir, ama karar verme süreci konusunda kuşkulu olmasına gerek yoktur. Bilgisayar verilerinin sonucunu kabul edip etmemekte özgür hisseder kendini; ama aslında, dindar bir Hıristiyan Tanrının İsteğine karşı davranmakta ne kadar az özgürse, o kadar özgürdür. Bunu yapabilir, ama Tanrıdan — ya da bilgisayarın ulaştığı çözümden — daha büyük bir kesinlik kaynağı olmadığından, böyle bir tehlikeyi göze almak için aklını kaçırmış olması gerekir.

Bu kesinlik gereksinmesi, sonuçta, bilgisayar planlama yönteminin yetkinliğine körü körüne inanmak anlamına gelen bir gereksinim yaratır. Yöneticiler kuşkudan kurtulmuştur, şirkette çalışanlar da kuşku duyma yükü taşımamaktadır. Bu açıkça, bilgisayara dayalı planlamaya tanrısal niteliğini veren karar verme sürecine, insan yargısının ve duygularının sözümona karışmadığı olgusudur.19

Hükümet politikasında ve stratejisinde de, aynı planlama sistemi giderek artan ölçülerde popüler olmaktadır. Burada ideal olan dış politikanın — günümüzde bu askeri planlama anlamına da gelmektedir— insan istençlerinin keyfiliğinden arındırılması ve

19 Bkz. George Fisk'in derlediği kitapta (Lund, İsviçre: C.W.K. Gleerup, 1967) Peer Soelberg'in Bireysel Ereklerin Yapısı: Şirket Kuramındaki Yeri, Yönetim Birimi, Karar Verme Psikolojisi başlıklı yazıda, karar vermede bireysel amaçlar tartışması (s. 15-32).

insanoğlu gibi yanılabilirlik özelliğine sahip olmadığından kendine yontacak bir nalıncı keseri bulunmaması nedenij'le “gerçeği” söyleyen bir bilgisayar sistemine teslim edilmesidir. İdeal olan, bütün dış politikanın ve askeri stratejinin bilgisayar kararma dayandırılmasıdır, buysa bütün olguların bilinmesini, ölçülüp biçilmesini ve bilgisayara verilmesini gerektirir. Bu yöntemde, felaket önlenmemiş olabilir ama kuşkudan kurtulunmuştur. Kuşku götürmez “olgulara” dayalı kararlar verildikten sonra felaket başa gelirse, bu bir Tanrı kelamı gibidir, kabul edilmesi zorunludur, çünkü insan ancak ve ancak varmayı bildiği en iyi karara varabilir, elinden başka bir şey gelmez.

Bana öyle geliyor ki bu noktalan dikkate almak şu şaşırtıcı soruya yanıt vermenin tek yoludur: Nasıl oluyor da bizim politika ve strateji planlamacılarımız, belli bir noktada, sonucu kendi ailelerinin, Amerikalıların çoğunun ve “en iyi olasılıkla” sanayileşmiş dünyanın çoğunun yıkımı anlamına gelecek kararlan verebilecekleri fikrine göz yumuyorlar? Olguların onlar adına verdikleri kararlara güveniyorlarsa, vicdanları rahattır. Kararlarının doğuracağı sonuçlar ne denli korkunç olursa olsun, onları karara götüren yöntemin doğruluğu ve yasallığı konusunda kaygı duymamaları, vicdan azabı çekmemeleri gerekir. Bunlar, Engizisyon Mahkemesinin sorgucuları-nın edimlerini dayandırdıkları inançtan temelde farklı olmayan bir inanca göre davranıyorlar. Dostoyevski'nin Sorgu Hakimi gibi, bazıları, ellerinden geleni yaptıklarından emin olmanın başka bir yolunu bilmediklerinden

farklı davranamayacak trajik kişiler bile olabilir. Bizim planlamacılarımızın sözde akılcı niteliği, temelde bilimön-cesi bir çağda dinselliğe dayanan kararlardan farklı değil. Burada bir noktayı belirtmek gerekir: Tanrının iradesine körü körüne teslim olmak anlamına gelen dinsel karar da, “olgular”m mantığına inanmak temeline dayanmış olan bilgisayar kararı da, insanın kendi kavrayışım, bilgisini, araştırıcılığını ve ister Tanrı olsun ister bilgisayar, bir tapıma karşı olan sorumluluğunu teslimiyetçi bir yaklaşımla terk ettiği yabancılaşmış karar biçimleridir. Peygamberlerin insancı dinleri bu türden bir teslimiyetçilik tanımıyordu; karar, insanın kararıydı. Durumunu anlamak, seçenekleri görmek ve sonra da karar

vermek durumundaydı. Gerçek bilimsel akılcılık da bundan farklı değildir. Bilgisayar, insana birkaç olasılığı görmede yardımcı olabilir, ama karar, yalnızca insanın çeşitli kalıplardan birini seçmesi açısından değil, akıl yürütmek, uğraşmakta olduğu gerçekliği dikkate, almak ve ona yanıt vermek, ve bilgisayardan mantıklılık açısından, yani dolayısıyla insanın canlılığını korumak ve gerçekleştirmek açısından uygun olguları seçmek durumundadır. Bilgisayar kararlarına körü körüne ve mantıksızca güvenmek, hepsi de kendi bilgi-işlem sistemleriyle çalışan muhalifler tarafından yapıldığında stratejik planlamada olduğu gibi dış politikada da tehlikeli hale gelmektedir. Burada kişi, muhalifin hamlelerini tahmin etmekte, kendi hamlelerini tasarlamakta ve her iki tarafın X hamle olasılıklarına göre senaryolar oluşturmaktadır. Oyununu değişik şekillerde kurabilir: kendi tarafının kazanacağı şekilde, her iki tarafın da hiçbir şey yapamayacağı pata'ya ulaşacak şekilde ya da her iki tarafın kaybedeceği şekilde. Ama Harvey Wheeler'in işaret ettiği üzere,20 taraflardan biri “kazanırsa” her ikisinin de sonu olacaktır. Oyunun amacı pata sağlamaktır gerçi ama, oyunun kuralları patayı pek olası kılmamaktadır. Oyuncuların ikisi de kesinliğe duydukları gereksinimle ve kendi yöntemleriyle, bilgisayar-öncesi diplomasi ve stratejilerinin gerektirdiği yoldan vazgeçerler; sözkonusu yol, diyalog kurma yöntemidir; karşılıklı al gülüm ver gülüm ortamının yaratılmasına, açık ya da üstü örtülü çekilmeye, ödün vermeye, hatta eğer tek akılcı karar oysa, teslim olmaya olanak tanıyan yöntemdir. Şimdiki yöntemde, felaketi önlemek yönünde birçok olasılık sunan diyalog yöntemi geçersiz kılınmıştır. Liderler ruhbilimsel anlamda fanatik değillerdir; ancak edimleri fanatiktir; çünkü bunlar bilgisayar yöntemlerinin akılcılığına (hesaplanabilirliğine) duyguları işe karıştırmadan inanmak temeline dayanmakta ve varış noktası kendini-yoketme bile olsa edimler sonuna dek götürülmektedir.
Washington-Moskova arasındaki kırmızı telefon, bu kişisel olmayan karar verme yöntemi konusunda ironik bir yorumu simgelemektedir. Bilgisayar yöntemi, iki süper gücü tarafların hiçbirinin
20 Nigel Calder'in derlediği Unless Peace Comes (Bans Olmazsa) adlı kitapta (New York: The Viking Press, 1968), s. 91 ve devamı.

kendisini geri çekemeyeceği bir çarpışma ortamına sokmuşken, her iki taraf da siyasal işlemlerin son tartışma aracı olarak modası geçmiş kişisel karşılıklı konuşma aygıtını kullanıyorlar. Küba roket krizi, Kennedy ile Kruşçev arasındaki birkaç kişisel görüşmenin

yardımıyla çözümlenmişti. 1967'de, Arap-İsrail Savaşı sırasında da benzer bir olay oldu. İsraillilerin Amerikan haber alma gemisi Li-bertyye saldırıları, Amerikan hava kuvvetlerinin görülmedik etkinliğine yol açtı. Amerika'nın harekâtını Ruslar gözlüyordu; bunu nasıl yorumlayacaklardı, bir saldırı harekâtına hazırlık olarak mı? Bu noktada Washington kırmızı telefonla Moskova'ya açıklama yaptı, Moskova açıklamaya inandı ve olası bir askeri çarpışma önlendi. Kırmızı telefon, sistem liderlerinin, artık çok geç olmadan bir saniye önce kendilerine gelebileceğinin, insanların karşılıklı konuşmalarının, ve tehlikeli çarpışmaları önlemede bilgisayarların belirlediği hamlelerden daha güvenli bir yol olduğunu kabul ettiklerinin kanıtıdır. Ama eğilimin bütününü ele aldığımızda, kırmızı telefon, insanoğlunun yaşamını sürdürmesini sağlamada zayıf bir önlem olarak kalmaktadır, çünkü oyunu oynayanlar, açıklamanın gerekli olduğu anı, ya da en azından yararlı olacağı anı kaçırabilirler.

' Buraya kadar yalnızca ekonomik ve siyasal stratejik süreçlerde güven duyma gereksiniminden söz ettim. Ancak çağdaş dizge, bu gereksinimi başka yönlerde de karşılamaktadır. Kişinin mesleği artık önceden saptanabilmektedir: İlkokulda, orta okul ve lisede, üniversitede alınan notlar, ruhbilimsel testler, kişinin mesleğinin tahmin edilmesine — ekonomik dizgedeki ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak değişmek koşuluyla elbet — olanak tanımaktadır. Hatta, büyük bir şirketin merdivenlerini tırmanma yolunu bulmak isteyen bir insanın yaşamında, ona rahat vermeyen büyük bir kararsızlık duygusu ve kaygı vardır. Herhangi bir noktada düşebilir, varmayı amaç edindiği yere ulaşamayabilir, bu nedenle ailesinin ve dostlarının gözünde beceriksiz, bitik bir insan olabilir. Ama bu kaygı güven duyma ya da kesinlikle bilme isteğini artırmaktan başka işe yaramaz. Karar verme yöntemlerinin kendisine sunduğu kesinliğe karşın başarısızlığa uğrarsa, en azından kendisini suçlamaktan kurtulur.

Aynı güven duyma gereksinmesi, düşünce, duygu ve estetik değerlendirme alanında da vardır. Okur-yazarlığın, ve kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle birey, çabucak, hangi düşüncelerin “doğru” hangi davranışın uygun, hangi duygunun normal ve hangi zevkledir' “moda” olduğunu öğrenir. Yapması gereken tek şey, iletişim araçlarının sinyallerine açık olmaktır, böylece yanlış yapmayacağından emin olabilir. Moda dergileri hangi giysilerin beğenileceğini, kitap kulüpleri hangi kitapların okunacağını söylemektedir; bunlar yetmiyormuş gibi, yakınlarda ortaya atılan bir yönteme göre, evlenecek kişilere, bilgisayarların kararlarına dayalı uygun eşler bulunmaktadır.

Çağımız, Tanrının yerini alacak bir şey bulmuştur: kişisel olmayan hesaplama. Bu yeni tanrı, belki de bütün insanların kendisine kurban edileceği bir tapıma dönüştürülmüştür. Yani bir kutsal ve tartışma götürmezlik kavramı ortaya çıkmaktadır: hesaplanabilirlik, olabilirlik, olgusallık.

Şimdi kendimize şu soruyu sormalıyız: Bilgisayara bütün olguları verdiğimizde, bilgisayarın, bir sonraki hareket konusundaki olası en iyi kararları verebilmesi ilkesinde eleştirilecek ne var?

Olgular nedir? Olgular, kişisel ya da siyasal eğilimlerin etkisiyle çarpıtılmış durumda olsalar, ve de doğruluklarımkorusalar bile, kendi içlerinde anlamsızdırlar; üstelik,

dikkatleri uygun olandan uzaklaştıran ya da kişinin düşüncelerinin ne kadar çok "bilgi" alınırsa anlamlı kararlar verme yetisinden o kadar çok uzaklaşılmasma neden olacak ölçüde dağılmasına ve parçalara bölünmesine yol açan bir süreç olan "olguların seçilmesi" işlemi sonucu, "asıl olgu" olma niteliklerini yitirebilirler. Olguların seçilmesi, değerlendirme ve tercih gerektirir. Bunun bilincinde olmak olgulardan akılcı bir şekilde yararlanmak için, gerekli bir koşuldur. Whitehead, olgulara değgin önemli bir söz söylemiştir. The Function of Reason (Mantıcın İşlevi) adlı kitabında, "Bütün yetkelerin temeli," diyor, "olgunun düşünceye üstün olmasıdır. Bununla birlikte, olguyla düşünce ara-' smdaki bu karşıtlık, yanlış algılanabilir. Çünkü düşünce, deneyim olgusunun bir etmenidir. Dolayısıyla olgunun, ilk elde kendisi olması,

kısmen, düşünme sürecinin işin içine girmesi nedeninden kaynakla-
nır.

Olgular uygun ve ilgili olmalıdırlar. Ama neye ya da kime uygun, neyle, kiminle ilgili? Bana, A' nın yoğun bir kıskançlık anında bir rakibi yaralamaktan hapiste bulunduğu söylenmişse, bana bir olguyla ilgili bilgi verilmiştir. Ben, aynı bilgiyi, A'nın tutukevinde olduğunu, ya da A'nın zorbalık ettiğini (ya da zorba olduğunu), A' nın kıskançlık ettiğini (ya da kıskanç olduğunu) söyleyerek bir başkasına aktarabilirim; ama bütün bu olgular A'ya değgin çok az şey söylemek olur. Belki çok hararetli bir insandır A, gururlu bir insandır, çok dürüst bir insandır; belki de bana verilen olgulara dayalı bilgi, A'nın çocuklarla konuşurken gözlerinin parladığı, onlarla ilgilenen, yardımcı olan bir insan olduğu bilgisini iletmekten uzak kalmıştır. Bu olgu atlanmıştır çünkü bu suçun verileriyle ilgili görülmemiştir; hem, bilgisayarın bir insanın gözlerindeki anlatımı kaydetmesi ya da ağzının ifadesindeki ince farklılıkları gözlemleyip kodlama-sı —şimdilik— güçtür.

Kısacası, "olgular" olayların yorumlandır, yorumlarsa, söz konusu olayda ilgi alanını oluşturan belli kaygıları önceden varsayar. Buradaki önemli soru, benim kaygımın ne olduğunun, dolayısıyla da kaygımın ilgi alanına girecek olguların neler olması gerektiğinin bilincinde olmaktır. Ben bu adamın bir dostu muyum, bir dedektif miyim, yoksa bu insanı bir bütün halinde, bir insan olarak görmek isteyen sıradan biri miyim? Kaygımın ne olduğunun, konuya hangi amaçla yaklaştığımın bilincinde olmaktan başka olayın bütün ayrıntılarım bilmem gerekir — gene de, belki ayrıntılar bile bu edimi nasıl değerlendirmem gerektiğini söyleyemez bana. O'nu, kendi bireyselliği içinde, olduğu gibi — belki de kendisinin bile farkında olmayabileceği öğeler de içinde olmak üzere— her şeyi iyice bilmez-sem, onun bu edimini değerlendiremem; ama, iyice bilgilenmem için, kendimi de iyi bilmem gerek, kendi değerler sistemimi, bunun ne kadarının has, ne kadarının ideoloji olduğunu, bencil ya da bencil olmayan çıkarlarımı bilmem gerek. Sadece betimlemek yoluyla

21 Beacon, karton kapaklı basım, 1958, s. 80.

bana sunulan olgu, beni ya daha çok bilgilenmiş duruma getirir ya da daha az bilgilenmiş

duruma; zaten bir şeyi çarpıtmada en etkin yolun da bir dizi "olgular" sıralamak olduğu herkesçe bilinir.
Bir insanın yaşamındaki tek bir epizodun nasıl değerlendirileceğini göstefen bu örnekte geçerli olanlar, siyasal ve toplumsal yaşamla ilgili olgulardan söz ettiğimizde çok daha karmaşık,] çok daha birbirine bağlı bir olaylar örgüsü şeklinde karşımıza çıkar. Bir olgu olarak komünistlerin bir Uzak Doğu ülkesinde iktidar/ ele geçirmek yolunda adımlar atmakta olduğunu söylersek, bu olgu, onların Güneydoğu Asya'nın tümünü ya da Asya'nın tümünü ele geçirme gözdağmı verdikleri anlamını mı içerir? Bu ikincisi, komünistlerin, Birleşik Devletlerin varlığını tehdit ettikleri anlamına mı gelir? Birleşik Devletlerin "varlığına" yönelik bir tehdit, Amerikalıların, fiziksel varlığına, ya da toplumsal dizgemize, konuşma ve hareket özgürlüğümüze yönelik bir tehdit anlamına mı gelir, ya da o yöredeki üst düzey yöneticimizin yerine kendi yöneticilerini geçirmek istedikleri anlamını mı taşır? Bu olası sonuçlardan hangisi, 100 milyon Amerikalının ya da yaşamın tümünün olası imhasını haklı çıkarabilir ya da talep edebilir? Komünist tehlikesi "olgusu", komünistlerin strateji ve planlarının tamamının değerlendirilmesine göre değişik anlamlara bürünmektedir. Peki, kimdir bu komünistler? Sovyetler Birliği hükümeti mi, Çin hükümeti mi, kim? Peki, Sovyet hükümeti kim? Kosigin-Brejnev hükümeti mi, ya da bunların şu andaki stratejilerinin başarısızlığa uğraması halinde iktidara gelebilecek ardıllarının hükümeti mi?
Burada göstermek istediğim şu: Başlangıç noktası olarak aldığımız bir tek olgu, bütün bir dizgenin değerlendirmesi yapılmaksızın hiçbir anlam ifade etmez; bütün bir dizgenin değerlendirilmesiyse gözlemciler olarak bizlerin de içinde bulunduğu bir sürecin çözüne lenmesi anlamına gelir. Şunu da belirtmek gerekir ki, belirli olayları (oluşları) olgular olarak seçmeye karar vermiş olma olgusunun kendisi bizi etkiler. Bu kararı vermekle, biz, kendimizi belli bir yönde ilerlemeye adamış oluyoruz; bu üstlenme bizim, söz konusu süreç içinde daha sonra hangi olguları seçeceğimizi belirler. Aynı şey, bizim muhaliflerimiz için de geçerlidir. Onlar da, bizim hangi olgu-

ları seçtiğimizden etkilendikleri gibi, kendilerinin seçmelerine nesne olan olgulardan da etkilenirler.
Ama seçilen ve değerlere göre düzene konulan, yalnızca olgular değildir; bilgisayarın programlanması da, kalıplaştırılmış ve çoğu kez bilinçsizce belirlenmiş değerlere dayandırılmıştır. "Ne kadar çok üretirsek o kadar iyi" ilkesi, kendi içinde bir değer yargılaması-dır. Eğer, bu ilke yerine, bizim dizgemizin insan etkinliğini ve canlılığını olası en iyi noktaya getirmek yönünde yönlendirilmesi gerektiğine inansaydık, farklı bir programlama söz konusu olacaktı ve başka olgular uygun ya da ilgili sayılacaktı. Halkın büyük bir kesiminin ve pek çok karar vericinin paylaştığı bir yanılsama olan bilgisayar kararının kesin olduğu yanılsaması, (a) olgular nesnel "verilenler" dir ve (b) programlama standard değildir, şeklindeki yanlış varsayımlara dayanır.22
İster bilgisayar kullanılarak yapılsın, ister kullanılmadan, her türden planlama, planlamanın altında yatan normlara ve değerlere bağlıdır. Planlama, insan ırkının attığı en ilerici adımlardan biridir. Ama insanın kendi kararından, değer yargısından ve sorumluluğundan vaz geçtiği "kör" planlama yapılırsa, planlama bela olabilir. İn-sansal amaçların tam bilinçli

olduğu, planlama sürecine yolgösterici-lik ettiği "açık", canlı, sonuç verici bir planlamaysa, büyük bir başarı, bir mutluluk olabilir. Bilgisayar, planlamayı korkunç ölçüde kolaylaştırmaktadır, ama bilgisayar kullanımı, araç ve sonuç arasında gerekli ilişkinin bulunması temel ilkesini pek değiştirmez, bu ilkeyi bozan tek şey, ilkenin kötüye kullanılmasıdır.

22 Hasan Özbekhan, çok yerinde bir kavramı dile getirerek, "normatif planlamanın, "strateji" ve "taktik" planlamasından önce gelmesi gerektiğini belirtiyor.

IV İNSAN OLMAK NE DEMEKTİR?

1. İnsan Doğası ve Değişik Dışavurumları

Teknoloji toplumunda insanın içinde bulunduğu durumu tartıştığımıza göre, şimdi, teknoloji toplumunu insancıllaştırmak için ne yapılabileceği sorununu inceleyceğiz. Ama bu işe başlamadan önce, insan olmanın ne demek olduğunu yani, toplumsal dizgenin işleyişinde temel etmen olarak ele almak durumunda olduğumuz insan öğesinin ne olduğu sorusunu sormalıyız kendimize.

Bu yanıtı oluşturmak için "ruhbilim" denen alanı aşmak gerekir. Burada ona, tarihin, toplumbilimin, ruhbilimin, dinbilimin, söy-lencebilimin, fizyolojinin, iktisatın ve sanatın verilerini değerlendiren ve bunları, insanın anlaşılması işinde uygun yönleriyle ele alan bir bilim dalı anlamında, "insan bilimi" demek daha doğru olsa gerek. Bu bölümde yapabileceğim, kaçınılmaz olarak son derece sınırlı. Bu kitabın bağlamında ve seslendiği okurlar açısından bana en gerekli gelen yönleri tartışmayı seçiyorum.

İnsanoğlu, insan olmanın belli, özgül bir biçimini, kendi özü olarak kabul etmeye kolayca razı edilmiştir — hâlâ da edilmektedir. İnsan, kendi insanlığını, kendisini özdeşleştirdiği toplum açısından bu kandırmacanın gerçekleştiği ölçüde tanımlar. Bu genel kural olmakla birlikte, birtakım ayral durumlar da olmuştur. Çünkü kendi toplumunun boyutlarının ötesine bakan insanlar olmuştur daima — bunlar, kendi yaşadıkları dönemde aptal ya da suçlu damgasını yemiş olabilirler, ama gene de insanlık tarihi sayfalarından ba-

kıldığında, bu insanların büyük insanlar listesini oluşturdukları görülür — işte bunlar, baktıkları ufuklarda evrensel olarak insansal denebilecek, ve o belirli toplumun, insan doğası anlayışıyla çakışmayan bir şey gören insanlardı. Kendi toplumsal varoluşlarının sınırlarının ötesini görebilecek denli gözüpek ve düşgücü zengin insanlar vardı her zaman için.

Özgül ve kesin olarak insan olanı tek bir sözcükte dile getirebilecek birkaç "insan" tanımını anımsamak yararlı olabilir. İnsan, Homo faber-alet yapan olarak tanımlandı. Gerçekten de bir alet yapıcıdır insan, ama atalarımız, tam anlamıyla insan haline gelmeden de alet yapıyorlardı.1

İnsan, Homo sapiens olarak da tanımlandı, ancak bu tanımlamada, anlam, sapiens sözcüğüyle neyin anlatılmak istendiğine bağlı. Yaşamı sürdürmenin daha iyi yollarını, istediğimizi elde etmek için daha iyi yöntemleri bulmak amacıyla düşünceyi kullanmaksa, hayvanlar da bu yetiye sahip; hem, bu türden bir başarı söz konusu olduğunda insanla hayvan arasında olsa olsa niceliksel bir fark olabilir. Ancak, eğer sapiens sözcüğüyle, görüngünün çekirdeğini anlamaya çalışan düşünce anlamında, aldatıcı yüzeysel görünümden,

"gerçekten de gerçek" olana nüfuz eden düşünce, amacı yönlendirmek, çarpıtmak değil de anlamak olan düşünce anlamında bilgi anlatılmak isteniyorsa, Homo sapiens, gerçekten de insanın doğru bir tanımlamasıdır.
İnsan, Homo ludens — oynayan insan2 olarak da tanımlandı; buradaki oynamak, yaşamı sürdürmek için o anda gerekli olan şeyleri aşan amaçsız etkinlikler anlamına geliyor. Gerçekten de, mağara resimlerini yaratanların döneminden günümüze dek insanlar belli bir amaca yönelik olmayan etkinliklerde bulunmuşlardır.
1 Bkz. Lewis Mumford'un The Myth of the Machine (Makina Miti) adlı kitabında bu konuyu tartıştığı bölüm.
2 Bkz. Johan Huizinga, Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture (Kültürde Oyun Öğesi Üzerine Bir İnceleme). Aynca bkz: Vom Ursprung von den Grenzen der Freiheit; Eine Deutung des Spiels bei Tier und Mensch (Özgürlüğün Kökenleri ve Sınırlan Üzerine; Hayvanda ve İnsanda Oyunun Bir Yorumu) (Basel: Schwabe, 1945).

İki tanımlama daha eklenebilir bunlara. Bir: Homo negans, yani "hayır" diyebilen insan — gerçi, yaşamım sürdürmek söz konusu olduğunda, ya da çıkarları gerektirdiğinde insanların çoğu "evet" derler. İnsan davranışını konu alan istatistiklere göre, insana evet-çi-insan demek gerekir. Ama insansal gizilgüç açısından, insanoğlu, "hayır" diyebilme yetisiyle, hakikati, sevgiyi, bütünselliği, fiziksel varoluşu pahasına bile kabul edişiyle tüm diğer hayvanlardan ayrılır.
İnsanın bir başka tanımı da Homo espefans — umut eden insan olabilir. İkinci bölümde belirttiğim üzere, umut etmek, insan olmanın temel koşullarından biridir. İnsan umut etmekten vaz geçerse, — nerede olduğunu bilse de bilmese de — cehennemin kapısından girmiş demektir, kendi insanlığını geride bıraktı demektir.
Belki de insanın türsel özelliğinin en önemli tanımlaması, onu "özgür bilinçli etkinlik"3 diye dile getiren Marx tarafından yapılmıştır. Daha sonra bu kavramın anlamını tartışacağım.
Burada andıklarımıza daha birkaç tanımlama eklenebilirdi belki, ama gene de, "İnsan olmak ne demektir?" sorusuna yeterli bir yanıt verilmiş olmazdı. Bu tanımlamalar, daha eksiksiz ve daha sistematik yamt verme çabası göstermeksizin insan olmanın yalnızca bazı öğelerini vurguluyorlar.
Bu soruya yanıt vermek yönünde yapılan her girişim, bu türden bir yanıtın en iyi olasılıkla gerçeküstü bir spekülasyondan ya da belki şiirsel bir spekülasyondan başka bir şey olamayacağı, ne olursa olsun, kesinliği ve doğruluğu araştırılmaya açık bir gerçekliği dile getiren sözler değil de öznel bir tercihi dile getiren sözler olacağı görüşüyle karşı karşıya gelecektir. Bu "doğruluğu araştırılmaya açık gerçeklik" sözleri, kendi kavramlarım bir nesnel gerçeklik çerçevesinde dile getiren ancak konunun doğasıyla ilgili bir son sözü bulunmayan kuramsal fizikçileri getiriyor akla. Gerçekten de, şu anda, insan olmanın ne anlama geldiği konusunda kesin bir şey söylemek olanaksız; insan evrimi, insanın daha yeni yeni tam anlamıyla insan
Burada Marx'in, Aristoteles'in insanı bir siyasal hayvan olarak sunan ünlü insan tanımını eleştirdiğine ve onun yerine insanın bir toplumsal hayvan olduğu kavramını getirdiğine, Franklin'in insanı alet-yapan hayvan olarak tanımlamasına da, "Yankiye özgü bir yaklaşım"

diye karşı çıktığına işaret etmek yerinde olacaktır.

olmaya başladığı içinde bulunduğumuz tarihsel am çok gerilerde bıraktığında bile bu konu kesinlik kazanmış olmayacaktır belki. Ama insanın doğası konusunda kesin bir sonuca ulaşma olasılığına kuşkuyla bakmak, bilimsel yargılara varılamayacağı, yani olguları gözlemleyerek sonuçlar çıkarılamayacağı anlamına gelmez; daha mutlu bir yaşama kavuşma isteğiyle yola çıkılmış olsa da, insan doğasına değgin doğru bulgular dile getirilmelidir. Zaten Whitehead'in sözleriyle, "Mantığın işlevi, yaşama sanatını geliştirmektir.4
İnsan olmanın ne anlama geldiği sorusuna yanıt bulmada hangi bilgilerden yararlanabiliriz? Yanıta, bu türden yanıtlara genellikle ulaşılan yoldan varılmaz: insan iyi midir, kötü müdür, seven bir yaratık mıdır, yıkıcı bir yaratık mı, kolay aldanır bir tür müdür, bağımsız mı, vb. soruları bizi yanıta götürmez. Çok açıktır ki, insanoğlu, tıpkı müziğe yatkın ya da müzikte perde ayrımı yapma yetisinden yoksun, resme karşı eğilimli, ya da renk körü, bir aziz ya da kötülük dolu olabileceği gibi bütün bu saydıklarımız da olabilir. Bütün bunlar ve daha birçok başka nitelikler, insan olmanın çeşitli olasılıklarıdır. Hatta, hepsi de hepimizde vardır. Bir kişinin kendi insanlığının tam anlamıyla bilincinde olması, Terence'in dediği gibi, "Homo sum; humani nil a me alienum pıto" (Ben bir insanım, in-sansal olan hiçbir şey bana yabancı değildir), kavramının, herkesin insanlığa ait her şeyi — hem bir aziz hem de suç işleyen birinin niteliklerini kendi içinde taşıdığının, Goethe'nin sözleriyle, kişinin kendisinin işleyebileceğini düşleyemeyeceği hiçbir suçun olmadığının, bilincinde olması demektir. İnsanlığın bütün bu dışavurumları, insan olmanın ne anlama geldiği sorusuna yanıt vermez. Bunlar yalnızca, nasıl, hem birbirimizden farklı ama gene de insan olabileceğimiz sorusuna yanıt vermektedir. Eğer insan olmanın ne anlama geldiğini bilmek istiyorsak, farklı insansal olasılıkları açısından değil, insan varoluşunun bütün bu olasılıkların, olası seçenekler olarak ortaya çıkmasına kaynaklık eden koşulları açısından yanıt bulmaya hazırlanmalıyız. Bu koşullar, fizikötesi spekülasyonların bir sonucu olarak değil, insanbilimin, tarihin, çocuk ruhbiliminin, bireysel
4 The Function of Reason (Mantığın İşlevi), (Boston: Beacon Press, 1958), s. 4.

ve toplumsal psikopatolojinin (ruh hastalıkları biliminin) verilerinin incelenmesiyle açıklık kazanabilir.
2. İnsan Varoluşunun Koşulları
Bu koşullar nelerdir? Temelde birbiriyle ilişkili iki koşul vardır. Birincisi, güdüsel gerekirciliğin, hayvanın evrimi çizgisinde yükseldikçe azalması, insanda en az noktaya ulaşmasıdır; güdüsel gerekirciliğin gücü, insanda sıfıra yaklaşacak ve ölçü çizgisinin tümüyle dışında kalacaktır.
İkincisi, beynuTboyutlarının ve karmaşıklığının, vücut ağırlığına kıyasla korkunç ölçüde artmış olmasıdır, bu sürecin büyük bir bölümü, pleistosen dönemin ikinci yarısında gerçekleşmiştir. İnsan beynindeki bu büyümüş yeni örtü, farkındalığın, düşgücünün ve konuşma ve simge yaratma gibi insan varoluşunun belirleyici özelliğini oluşturan bütün olanakların temeli olmuştur.

Hayvandaki güdüsel donanımdan yoksun olan insan, hayvanlar gibi kaçma ya da saldırma için gerekli donanımdan da yoksundur. Som balığının, yumurtalarını bırakmak üzere ırmağın neresine döneceğini, çoğu kuş türünün kışın güneyin hangi yöresine gideceğini, yazın da nereye dönüp geleceğini bildiği gibi şaşmaz bir şekilde "bilmek" yetisinden yoksundur. Kararları, güdüsel olarak onun adına verilmiş değildir. Kararları kendisi vermek durumundadır. Seçeneklerle karşı karşıya gelir ve verdiği her kararda başarısızlığa uğrama tehlikesi vardır. İnsanoğlunun bilinçlilik için ödediği bedel, güvensizliktir. Bu güvensizliği kaldırabilmek için, insansal koşulun farkında olmak ve onu kabullenmek, başarıya ulaşacağı garantisinden yoksun olmasına karşın, başarısızlığa ulaşmayacağını ummak durumundadır. Kesinlikten yoksundur, emin değildir; bir tek kesin öngörüde bulunabilir: "Öleceğim."
İnsanoğlu, doğanın garip bir yaratığı olarak doğmuştur, doğanın içindedir, ama buna karşın onu aşmaktadır. Güdü ilkelerinin yerini alacak edim ilkeleri ve karar verme ilkeleri bulmak durumundadır. Tutarlı edimlerde bulunabilmenin bir koşulu olarak, dünyanın tutarlı bir görünümünü oluşturmasına izin veren bir yönselim çatısı-

na sahip olmak durumundadır. Yalnızca ölmek, aç kalmak ve incinmek tehlikelerine karşı değil, özellikle insana özgü olan bir başka tehlikeye, akıl sağlığından yoksun kalma tehlikesine karşı da savaşmak durumundadır. Bir başka deyişle, yalnızca yaşamım yitirme tehlikesine karşı değil, aklım yitirme tehlikesine karşı da kendisini korumak zorundadır. Burada betimlenen koşullar altında ortaya çıkmış olan insanoğlu, bu dünyada şöyle ya da böyle rahat etmesine, dünyayı benimsemesine ve tümüyle çaresiz kalma, zaman, mekan, kimlik ve nesneler açısından aklının karmakarışık olması, yokolmuşluk duygusuna kapılma deneyimleri yaşamaktan kaçmasına izin veren bir başvuru iskeleti bulmamış olsaydı, gerçekten çıldırırdı. Canlı kalma Ve akıl sağlığını bozmama yükümlülüğünde insanoğluna çözüm sunan pek çok yol vardır. Bazıları daha iyi, bazılarıysa daha kötüdür. "Daha iyi" derken, daha büyük bir güçlüğe, açıklığa, sevince ve bağımsızlığa götüren bir yol, "daha kötü" derken de bunun tam tersi anlatılmak istenmektedir. Ancak, daha iyi çözümü bulmaktan daha da önemlisi, yaşama geçirilebilir, tutarlı ve uygun bir çözüm bulmaktır.
Yukardaki düşünceler, insanm kalıba girebilirliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bazı insanbilimciler ve insanoğlunu gözlemleyen kişiler, insanın sonsuz sayıda kalıba girebilme özelliği taşıdığına inanmışlardır. İlk bakışta bu böyle görülebilir. Tıpkı et ya da sebze, ya da her ikisini birden yiyebildiği gibi, bir köle olarak da yaşayabilir, özgür insan olarak da, kıtlık içinde de yaşayabilir, bolluk içinde de, sevgiye değer veren toplumda da yaşayabilir, yıkıcılığa değer veren toplumda da. Gerçekten de, insanoğlu hemen hemen her şeyi yapabilir, ya da belki daha doğrusu, toplumsal düzen insana hemen hemen her şeyi yapabilir. Buradaki "hemen hemen" önemlidir. Toplumsal düzen insanoğluna her şeyi yapabilse — onu aç bıraksa, işkence etse, hapse atsa, ya da yeterinden fazla besleyebilse bile, insan varoluşunun koşulları gereği kaçınılmaz olan bazı sonuçlar göze alınmaksızın yapamaz. İnsanoğlu onu uyaran, harekete geçiren her şeyden ve zevklerden tümüyle yoksun bırakılırsa, iş yapma yetisinden, hele ustalık isteyen herhangi bir işi yapma yetisinden yok-

sun kalır.5 Eğer son noktaya dek yoksun bırakılmamışsa, onu köle yapmaya kalktığınızda isyan etme eğilimi gösterecektir; yaşam aşırı ölçüde sıkıcıysa şiddete başvurma eğilimi gösterecektir; onu maki-naya döndürürseniz, bütün yaratıcılığını yitirme eğilimi gösterecektir. Bu konuda insan, hayvanlardan ya da cansız maddeden farklı değildir. Bazı hayvanları hayvanat bahçesine sokabilirsiniz, ama üre-mezler, bazılarıysa, özgür durumlarında şiddet gösteren hayvanlar olmamakla birlikte, kafeste sağa sola saldırmaya başlayacaktır.6 Suyu belli bir ısı derecesinin üzerinde ısıtırsanız buhar olur; ya da belli bir derecenin altında soğutursanız katı hale gelir. Ama sıcaklık derecesini azaltarak buhar oluşturamazsınız. İnsanoğlunun tarihi, insanoğluna SeleT yapılabileceğini, ve aynı zamanda nelerin yapılamayacağını kesin olarak göstermiştir. Eğer insanoğlu sonsuz sayıda kalıba girebilir nitelikte olsaydı, devrimler olmazdı; değişiklik olmayacaktı, çünkü bir kültür, insanoğlunun direnciyle karşılaşmaksızm, onu kendi kalıplarına boyuneğdirmeyi başarırdı. Ama insan, sadece görece olarak esnek olduğundan, toplumsal düzenle onun insansal gereksinimleri arasındaki dengesizliği aşırı ölçüde ağır ya da dayanılmaz hale getiren koşullara her zaman için karşı durmayla tepki gösterdi.
İşte, tarihte insanın evriminin dinamizminin özünde yatan, bu dengesizliği azaltma girişimiyle daha uygun ve daha hoş bir çözüm bulma gereksinmesidir. İnsanın karşı koyması, yalnızca maddesel acılar nedeniyle kendini göstermiş değildir; daha ilerde tartışacağımız, tümüyle insana özgü gereksinmeler de devrim için de, değişmenin gerçekleşmesini sağlayacak itici güçler için de aym ölçüde güçlü bir yönselimdir.
5 Yakınlarda yapılan duyumlardan yoksun bırakma deneyleri, insanın yanıt verebileceği uyarmalardan yoksun bırakılmasının, ağır akıl hastalığı belirtileri ortaya çıkarabileceğini göstermiştir.
6 Çiftliklerde ya da tutukevi koşullarına benzemeyen koşullarda yaşayan ruh hastalarında da benzer bir olgu bulunmuştur. Bu baskıdan uzak koşullarda çok az şiddet göstermişlerdir; bu da, daha önce tutukevi benzeri yerde tutulmalarına neden olduğu önü sürülen durumun, yani, şiddet gösterilerinin, bunları azaltmayı ya da denetim altına almayı amaçlayan tedavinin sonucu olarak ortaya çıktığını kanıtlamıştır.

3. Yönselim ve Bağlılık Kalıplan Gereksinmesi
İnsan varoluşunun ortaya attığı soruya verilebilecek çeşitli olası yanıtlar vardır. Bunlar iki sorun etrafmda toplanır: biri, bir yönselim (orientation) kalıbına duyulan gereksinme, diğeriyse, bir bağlanma, kendini adama kalıbına olan gereksinmedir.
Bir yönselim kalıbına gereksinmeyi karşılayacak olan şeyler nelerdir? İnsanın bugüne dek bulduğu yanıtlar arasında en ağırlıklı olam, ve ayrıca hayvanlarda da gözlemlenebilen şudur: Küme için en iyi şeyin ne olduğunu bildiği varsayılan, tasarılar yapan, buyruklar veren ve diğerlerine, kendisini izlemekle, herkesin çıkarlarına en uygun davranışı göstermiş olacaklarını vaat eden güçlü bir öndere boyun eğmek. Öndere bağlılığı yürürlüğe koymak için, ya da başka bir şekilde söylemek gerekirse, bireye, öndere inanmasına yetecek inancı vermek için, önderin, önderliği altındaki tüm diğer kişilerden daha üstün nitelikleri olduğu varsayılır. Onun, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, kutsal bir kişi

olduğu varsayılır; o, tanrının kendisi, ya da tanrının vekilidir, ya da evrenin bütün gizlerini bilen ve onun devamını sağlamak için gerekli kuttörenleri yerine getiren bir büyük rahiptir. Önderler, boyun eğmeyi ustalıkla gerçekleştirebilmek için çoğu kez vaadlere ve gözdağma başvurmuşlardır kuşkusuz. Ama öykü, hiç de bu kadar değildir. İnsanoğlu, kendi evriminin üst aşamasına varmadığı sürece öndere gereksinme duymuştur, ve her zaman için, kralın, tanrının, babanın, padişahın, rahibin yasallığını kanıtlayan düş ürünü öykülere inanmaya dünden hazır durumda olmuştur. Bu önder gereksinmesi, günümüzün en bilgili, en aydın toplumlarında hâlâ vardır. Birleşik Devletler ya da Sovyetler Birliği gibi ülkelerde bile, herkes için ölüm-kalım sorunu olan konularda karar vermek, küçük bir önderler kümesine, ya da — ister "demokratik" diye nitelensin, ister "sosyalist" — anayasanın resmi mandası altında hareket eden tek bir kişiye bırakılmıştır. Güvenlik içinde bulunma isteğiyle dolu olan insanoğlu, kendi öz bağımlılığına bayılır — hele bu bağımlılık, görece olarak daha rahat bir maddesel yaşam ve beyin yıkamayı "eğitim", boyuneğmeyi ise "özgürlük" diye nitelendiren ideolojilerle daha kolay hale getirilmişse...

Bu boyuneğme, itaat etme durumunun köklerini hayvanlardaki egemen olma-boyuneğme görüngüsünde aramaya gerek yoktur. Aslında bu durum, çok sayıda hayvan türünde insanda olduğu kadar aşırı ya da yaygın değildir, ve insan varoluşunun koşulları, hayvan geçmişimizi tümüyle bir kenara attığımızda bile boyuneğmeyi gerektirir. Ancak, belirleyici bir fark vardır. İnsan, sonunda koyun haline gelecek değildir. Hatta insan, hayvan olmaması nedeniyle, gerçekliğin bir parçası olmak, gerçekliğin bilincinde olmak ister, Yunan mitolojisi Antaeus'da* olduğu gibi, ayaklarını toprağa basmak, ona ayaklarıyla dokunmak ister; insanoğlu, gerçeklikle ne denli eksiksiz bir ilişki içinde olursa o denli güçlü olur. Yalnızca koyun olduğu sürece, ve gerçekliği temelde, kendi toplumunun insanları ve şeyleri daha elverişli bir şekilde çarpıtabilmesi ya da ustalıkla yönetebilme-si için oluşturulmuş bir uydurmacadan başka bir şey değilse, kişi zayıf bir insandır. Gerçeklikle olan bütün ilişkisi, ona gerçek gibi gösterilen uydurma gerçeklik aracılığıyla gerçekleştiğinden, toplumsal kalıptaki herhangi bir değişiklik onun için yoğun bir güvensizlik hatta delirme tehlikesi oluşturur.
Gerçekliği toplumun kendisine sunduğu bir veri olarak kabullenmek yerine kendi başına kavramada ne kadar başarılı olursa, o denli güven içinde hissedecektir kendisini, çünkü herkesin ortak görüşüne ne kadar az bağımlı olursa, toplumsal değişiklik, ona o denli az tehlikeli görünecektir. İnsanoğlu, kendi içinde, kendi gerçeklik bilgisini geliştirmek, dolayısıyla hakikati aşağı yukarı bulmak, tahmin etmek eğilimi taşır.
Biz burada fizikötesi hakikat kavramını değil, kurgu ve kuruntunun azalması anlamına gelen "tahmin etmenin artması" kavramını ele almış bulunuyoruz. Bir insanın gerçekliği kavrayışının burada sözünü ettiğimiz artışının ve eksilişinin önemiyle kıyaslandığında, herhangi bir şey hakkında kesin bir hakikatin bulunup bulunmadığı tümüyle saçma ve ilgisiz kalır. Farkında olma halini artırma süreci, uyanma, insanın gözünü açması ve önünde ne olduğunu görmesi sürecinden başka bir şey değildir. Farkında olmak demek, yanılgıya
* Poseidon ile Ge'den olma, ayağını toprak anaya değdirdikçe güçlenen büyük dev. (Ş.Y.)

düşmemek demektir, bunun başarılmasıysa bağımsızlığa kavuşma sürecini oluşturur.
Şu anda, sanayi toplumunda akıl ile duygu arasında trajik bir oransızlık vardır; öte yanda insan tarihinin, giderek artan farkındalı-ğın tarihi olduğu olgusu yadsınamaz. Bu farkındalık, insanın kendi öz doğasıyla olduğu gibi, kendisinin dışındaki doğanın olgularıyla da ilgili bir farkındalıktır. Gerçi, insanoğlu hâlâ at gözlükleri takmaktadır ama birçok yönden eleştirel mantığı evrenin ve insanm doğasına değgin pek çok şey keşfetmiştir. Bu keşfetme sürecinin çok başlangıcındadır henüz; asıl önemli olansa, şimdiki bilgisinin kendisine verdiği yıkıcı gücün, bilgisini bugün düşlenemeyecek boyutlara ulaştırmasına izin verip vermeyeceği, ya da varolan temeller üzerinde gerçekliğin tam anlamıyla eksiksiz bir görünümünü elde etmeden kendisini yok edip etmeyeceği sorusudur.
Bu sorulara verilecek yanıtın olumlu olması için bir koşul gereklidir: Egemenliği ve boyuneğmeyi haklı çıkarmak üzere insan tarihinin büyük bir bölümü boyunca insana zorla "sahte bir bilinç" veren toplumsal çelişkiler ve akıldışılıklar ortadan kalkmalı ya da hiç değilse, varolan toplumsal düzeni sürdürebilmek için öne sürülen özürler, insanm eleştirel düşünme yetisini felce uğratmayacak düzeye indirilmelidir. Elbet bu bir tavuk-yumurta sorunu değildir. Varolan gerçekliğin ve onu geliştirmek için sunulan seçeneklerin farkında olmak, gerçekliği değiştirmeye katkıda bulunur, ve gerçeklikteki her gelişme, düşüncenin açıklığa kavuşmasına yardımcı olur. Bilimsel akıl yürütmenin ve bilimsel mantığın doruğa ulaştığı günümüzde, daha önceki koşulların1 atıllığı yükü altındaki toplumun, sağlıklı bir topluma dönüşmesi, ortalama insanın mantığını tıpkı bilim adamlarında görmeye alıştığımız nesnellikle kullanmasını olası kılabilir. Bu, temelde bir üstün zekâ sorunu değil, toplumsal yaşamdaki akıldışılığın — kaçınılmaz olarak aklın karışmasına yol açan akıl-dışıhğın — ortadan kalkması sorunudur.
İnsanda yalnızca zekâ yoktur ve insanoğlu, yalnızca, çevresindeki dünyaya bir anlam vermesine ve onu yapılandırmasına izin verecek bir yönselim kalıbına gereksinim duyuyor değildir; coşkusal açıdan dünyaya — insana ve doğaya — bağlanmak durumunda olan
I

bir yüreği ve bir bedeni de vardır. Daha önce de söylediğim gibi, hayvanın dünyayla olan bağları, kendiliğinden vardır, güdüleriyle gerçekleşir. Kendi kendisinin farkında olma ve kendisini yalnız hissetme nitelikleriyle hayvandan ayrılan insan, kendi öz kişisinin ötesindeki dünyayla birleşmek, onunla bir bağ oluşturmak gereksinmesini doyuran coşkusal bağlan bulamazsa, rüzgârla savrulan çaresiz bir toz tanesinden farksız olur. Ancak hayvanın tersine, insanın önünde, onun bu bağlarla bağlanmasını sağlayacak birkaç seçenek ¦ vardır. Aklı konusunda olduğu gibi coşkuları konusunda da bazı olasılıklar diğerlerinden daha iyidir; ama akıl sağlığını koruyabilmek için en fazla gereksinmesi olan şey, ona dünyayla olan bağınm güvenli ve sağlam olduğu duygusunu verecek bir bağdır. Böyle bir bağdan yoksun olan kişi, akıl sağlığından yoksun, türdeşleriyle coşkusal bağ kjırma^yetisinden yoksun bir kişi olarak tanımlanır.
İnsanoğlunun bağlılığının en kolay ve en sık görülen biçimi, geldiği yere — kana, toprağa, klana, ana-babaya, ya da daha karmaşık bir toplumda ulusuna, dinine ya da sınıfına olan

“birincil bağlan” dır. Bu bağların yapısı temelde cinsel nitelik taşımazlar ama kendisi olacak kadar, o dayanılmaz ayrı olma duygusunu yenecek kadar gelişmemiş bir insanın özlemini giderirler. İnsanın ayrı olması sorununun — bebeğin annesiyle olan ilişkisinde gerekli ve doğal olan — “birincil bağlar” diye andığım bağlan sürdürerek çözümlenmesi, toprağa tapma, göllere, dağlara, ya da çoğu kez bireyin simgesel olarak hayvanlarla (totem hayvanlarla) özdeşleştiği hayvana tapma olgularıyla kendini gösteren ilkel tapımları incelediğimizde açıkça görülmektedir. Ulu Anaya, bereket ve toprak tanrıçalarına tapılan anaerkil dinlerde de görülmektedir bu.7 Ulu baba, tanrı, kral, kabile reisi, yasa ya da devletin, tapmanın nesneleri olduğu ataerkil dinlerde, bu anaya ve toprağa olan birincil bağları aşma girişimi var gibi görünmektedir. Ancak, toplumda, anaerkil tapımdan ataerkil tapıma geçiş, bir ilerleme hareketini, bir gelişmeyi simgelemekle birlikte, insanoğlunun körü körüne boyuneğdiği üstün bir yetkeye duygusal olarak bağlandığı olgusu, her iki toplum biçiminin ortak bir özelliğidir. Doğaya, anaya ya da babaya bir bağla bağlı

7 Bkz. Bachofen'in ve Briffault'nun anaerkil toplumlar üzerine incelemeleri.

kalmakla, insan gerçekten de dünyada bir yabancı olma duygusundan kurtulmayı başarıyor, ama bu güvenliğinin karşılığında korkunç bir bedel ödüyor — yani boyuneğiyor, bağımlı yaşıyor ve akıl yürütme düzeneğinin ve sevme yetisinin tam anlamıyla gelişmesini durdurmuş oluyor. Yetişkin olması gereken yaşta çocuk olarak kalıyor.8

Anneye, toprağa, ırka vd., iyicil ya da kötücül nitelikli aşırı tutkulu ilkel bağlanmalar, yalnız ve yalnız insanın bu dünyada kendisini daha rahat, daha “kendi evinde” hissetmesiyle; yalnızca zekâsının değil, boyun eğmeksizin kendisini dünyanın bir parçası hissetme yetisinin, hapsedilmeksizin kendini evinde hissetme yetisinin, boğul-maksızın çok yakın olma yetisinin gelişmesiyle ortadan kalkabilir. Toplumsal bağlamda, bu yeni görüş, insanlık tarihinin en eşsiz dönemlerinden biri olan İ.Ö. ikinci binin ortalarıyla birinci binin ortalarına dek uzanan dönemde dile getirilmişti. İnsan varoluşu sorununun çözümü, artık doğaya dönüşte, ya da baba imgesine körü körüne itaat etmede değil, insanoğlunun bu dünyada kendisini rahat hissedebileceği, yabancılık çekmeyeceği bir ortamda korkutucu yalnızlık duygusunu yenebileceğini dile getiren yeni bir görüşte aranıyordu; bu yeni kavrama göre insanoğlu, insansal güçlerinin tam anlamıyla gelişmesiyle, sevme yetisinin, mantığını kullanma, güzellikler yaratma ve bunların tadını çıkarma, insanlığını türdeşleriyle paylaşma yetisinin gelişmesiyle ulaşabilirdi bu amacına. Budacıhk, Musevilik ve Hıristiyanlık bu yeni görüşü savundu.

İnsanoğlunun, kendisini tüm diğer insanlarla bir hissetmesine

8 Bugün, birçok bireysel “anaya bağlılık” vakası, tutucu ruhçözümlemeciler tarafından anneye karşı cinsel bağın çözülememiş olmasının bir sonucu olarak açıklanmakta. Bu açıklama, söz konusu bağın, insan varoluşunun olumsuz durumunun olası nedenlerinden yalnızca biri olduğunu görmezden gelmektedir. Toplumsal yönleriyle insandan bağımsız olmasını bekleyen bir kültürde yaşayan yirminci yüzyılın bağımlı bireyinin kafası karışıktır; ve, kendi toplumunun — ilkel toplumların yaptığı gibi — bağımlılık gereksinmesini doyuracak toplumsal ve dinsel kalıplar vermediğinden, çoğunlukla sinir hastasıdır. Anaya “bağlılık”, bazı kültürlerin dinsel kalıplarda dile getirdiği insan varoluşuna verilen

yanıtlardan birinin kişisel bir anlatımıdır. Ancak bu, bireyin tamamen gelişmesiyle çatışan bir yanıttır.

izin veren bu yeni bağ, anaya ve babaya boyuneğme bağından temelde ayrılıyordu; dayanışmanın ve insansal bağların, özgürlüğün duygusal ya da zihinsel olarak kısıtlanmasıyla geçersiz kılınmadığı uyumlu bir kardeşlik bağıydı bu. Kardeşçe duygu ve davranış çözümünün, öznel tercihlerden biri olmamasının nedeni budur. İnsanın iki gereksinmesini, yani hem çok yakından ilişkili, hem de aynı zamanda özgür, hem bütünün bir parçası hem de bağımsız olma gereksinmesini karşılayan tek çözüm budur. Kısıtlanmamış bireysellik ve bağımsızlıkla birlikte dayanışma bağları geliştirmeyi başarmış olan ve başaran dinsel ya da dünyasal gruplarla pek çok birey tarafından uygulanan bir çözümdür bu.

4. Yaşayabilme ve Daha İyi Yaşayabilme Gereksinmeleri

İnsanın içinde bulunduğu durumun ve karşı karşıya kalması olası seçeneklerin iyice anlaşılması için, insan varoluşunun doğasında bulunan diğer bir temel çelişki biçiminden söz etmeliyim. İnsan, bedeni ve bedensel gereksinmeleri açısından temelde hayvanla aynıdır; ancak, kullandığı yöntemlerde, hayvanlarda daha gelişmiş olan güdüsel ve kendiliğinden nitelik bulunmamasına karşın, fiziksel olarak yaşamını sürdürmek yönünde doğuştan kazandığı bir çaba har-. cama özelliğine sahiptir. İnsanın bedeni, ister mutluluk durumunda .olsun ister mutsuzluk, ister kölelik ortamında olsun ister özgürlük, koşullara aldırmaksızm, ona yaşamını sürdürme isteği duyurur. Bunun sonucu olarak insanlar çalışmalı, ya da başkalarım kendi yerine, kendi adına çalıştırmalıdır. İnsanoğlunun geçmiş tarihinde, insanın zamanının çoğu yiyecek toplamakla geçmiştir. Burada "yiyecek toplama" sözlerini çok geniş anlamda kullanıyorum. Hayvanlarda, bu olgu temelde hayvanın güdüsel aygıtının kendisinden istediği nitelikte ve nicelikte yiyeceği toplama anlamına gelir. İnsanlarda seçebileceği yiyeceğin türlerinde çok daha fazla esneklik vardır; ama bundan da önemlisi, insanoğlu, uygarlaşma sürecine başladığında yalnızca yiyecek toplamak için değil, giyecek yapmak, korunak, barınak yapmak ve daha gelişmiş kültürlerde, yalnızca fiziksel varlığının sürmesi için kesinlikle gerekli şeyleri değil, kültürün gelişmesin:

olanaklı kılan bir yaşamın maddi temellerini oluşturan gerçek gereksinmeler şeklinde ortaya çıkmış pek çok şeyi üretmek için de çalışır.

Eğer insan, yaşamını, ekmeğini kazanarak geçirmekle yetinsey-di, hiçbir sorun olmayacaktı. İnsanda karıncaların güdüleri yoktur ama, karıncanınki gibi bir varoluş, gene de pekâlâ insanın kaldırabileceği bir durumdur. Ne var ki, insan, koşullan gereği, bir karınca olmakla yetinemez, bu biyolojik ya da maddesel yaşam sürdürme sorunundan başka, daha iyi yaşayabilme ya da daha faydacı olabilme sorunu diye nitelendirebileceğimiz insana özgü bir başka durum da vardır.

Bu ne anlama gelir? İnsanoğlunda farkında olma özelliği ve düşgücü bulunduğundan, özgür olma gizilgücüne sahip bulunduğundan, Einstein'm bir keresinde dile getirdiği üzere,

“fincandan fırlatılmış zar” olmama eğilimini içinde taşır. Yalnızca, yaşamı sürdürmek için neyin gerekli olduğunu bilmek istemekle kalmaz, insan yaşamının ne anlama geldiğini anlamak ister. Kendisinin bilincinde olan tek canlıdır o. Tarihin süreci içinde geliştirdiği ve yalnızca biyolojik varlığın sürdürülmesi sürecine hizmet etmekten daha çok şey yapan yeteneklerinden yararlanmak ister. Açlık ve cinsel yaşam, tümüyle bedensel bir görüngü olarak yaşam sürdürme alanına girer. (Freud'un ruhbilimsel dizgesinde, döneminin mekanik maddeciliğinden kaynaklanan ve onu, yaşamın sürdürülmesine hizmet eden güdülere dayanan bir ruhbilim ortaya atmaya götüren büyük bir yanlış vardır.) Ama insanda, yalnızca insana özgü olan ve yaşam sürdürme işlevini aşan tutkular vardır.
Bunu hiç kimse Marx'tan daha açık şekilde dile getirmemiştir: “Tutku, insanın, amaçlarına ulaşma çabası gösterme yeteneğidir.”9 Bu sözlerde, tutku, bir ilişki ya da ilgili olma kavramı olarak ele alınmaktadır. İnsan doğasının dinamizmi, insansal olması nedeniyle, her şeyden önce insanın kendi yeteneklerini, dünyayı bedensel gereksinmelerinin karşılanması aracı olarak kullanma gereksinmesi ile

9 “Economic and Philosophical Manuscripts” (İktisadi ve Felsefi Elyazmalan) kitabında, T.Bottomore'ın İngilizce çevirisiyle, E. Fromm'un Marx's Concept of Man (New York: Ungar, 1961) kitabında alıntı.

olan ilişkisi açısından değil de, bu yeteneklerin dünyaya olan ilişkisi açısından dile getirme gereksinmesinden kaynaklanmaktadır. Bu, şu demektir: Gözlerim olduğu için görmeye gereksinmem var; kulaklarım olduğu için işitmeye gereksinmem var; aklım olduğu için düşünmeye gereksinmem var; ve bir yüreğim olduğu için hissetmeye gereksinmem var. Kısacası, insan olduğum için insana ve dünyaya gereksinmem var. Marx, yaşamla tutkulu bir şekilde bağ kuran “insansal yetenekler” sözleriyle neyi anlatmak istediğini çok iyi açıklıyor:

İnsanın dünyayla olan insansal ilişkileri, yani görme, işitme, koklama, tadalma, dokunma, düşünme, gözlemleme, hissetme, arzu etme, edimde bulunma, sevme ilişkilerinde onun bireyselliğinin bütün organları, ...insansal gerçekliğinin etkin anlatımıdır (Betaetigung) ...Uygulamada, benim kendimle bir şey arasında bağ kurmam için, o şeyin insana insanca bir bağla bağlı olması gerekir.10

İnsan itkileri, faydacılığı aşma eğiliminde olduklarından özellikle insana özgü olan temel bir gereksinmenin anlatımıdırlar: İnsanla ve doğayla bağ kurma gereksinmesi ve kendisini bu bağ çerçevesi içinde onaylama gereksinmesi.
İnsan varoluşunun bu iki biçimi, yani dar ya da geniş anlamda yaşamı sürdürmek amacıyla yiyecek toplama ile, insanın yeteneklerini dile getiren ve faydacı çahşmanm ötesinde bir anlam arayan kendiliğinden ve özgür etkinlikler, insanın varoluşunun özünde vardır. Her toplum ve her insan, bu iki yaşama biçimini ortaya çıkaran kendine özgü bir düzeneğe sahiptir. Burada önemli olan, bu ikisinin sahip olduğu ve birini diğerine egemen kıldığı görece güçtür.
Gerek edim gerek düşünce bu kutuplaşmanın çifte doğasından paylarını alırlar. Çalışmak, çoğu kez, yaşamı sürdürmeye yetecek düzeyde etkinlikte bulunmak şeklinde algılanır. Yaşam sürdürme düzeyini aşan etkin olma durumlarıysa, oyun diye nitelendirilen, ya da tapımlara, kuttörene ve sanata bağlı tüm etkinliklerdir. Düşünce de iki şekilde kendini

gösterir; biri yaşamı sürdürme işlevine hizmet eder, biri de bilginin anlama ve sezme anlamında işlev göstermesine hizmet eder.

10 A.g.y., s. 132.

Bu, yaşamı sürdürme ve yaşamı sürdürme düzeyini aşma düşüncesi ayrımı, bilinçliliği ve bilinçaltı denilen durumu anlamak için büyük önem taşır. Bilinçli düşünmemiz, ilk çocukluk döneminden başlayarak düşünme sürecimize kazınmış olan toplumsal düşünce kategorilerini izleyen dille bağlantılı olan düşünme tipidir.11 Bilincimiz temelde, dil, mantık ve tabuların oluşturduğu toplumsal süzgecin, farkında olmamıza izin verdiği görüngülerin farkında olma durumudur. Toplumsal filtreden geçemeyen görüngüler, bilinç-dışılığı-m korur; ya da daha doğru bir anlatımla, toplumsal süzgecin, girişini engellemesi nedeniyle bilincimize nüfuz edemeyen hiçbir şeyin bilincinde ya da farkında değilizdir. Bilinçliliğin toplumun yapısıyla belirlenmesinin nedeni budur. Ancak, bu sözler yalnızca tanımlayıcı sözlerdir. İnsanoğlu, belli bir toplumun sınırları içinde çalışmak durumunda bulunduğundan, yaşamını sürdürme gereksinmesi, ona, toplumsal görüş ve kavrayış ilkelerini kabul ettirme eğilimindedir, dolayısıyla da, bilincinin farklı bir şemayı içermesi halinde bilincinde olabileceği şeyleri bastırır. Bu varsayıma ilişkin örnekleri vermenin yeri burası değil, ama okur, diğer kültürleri incelediğinde, kendi örneklerini kolayca üretebilir. Sanayi çağındaki düşünce kategorileri, kâr ve zararı, yeterliliği ve yetersizliği nicelik açısından ölçme, soyutlama ve kıyaslama kategorileridir. Günümüz tüketici toplumunun bir üyesi, örneğin, cinsel isteklerini bastırma gereksinmesinde değildir, çünkü sanayi toplumunun bilinçlere kazıdığı şemada, cinsel yaşam yasağı yer almamıştır. Sermayeyi tüketmekten çok biriktirmek ve yatırımlara harcamakla uğraşan ondokuzuncu yüzyıl orta sınıf insanı, cinsel isteklerini bastırmak zorundaydı, çünkü bu istekler onun toplumunun ya da daha doğrusu orta sınıfların açgözlü ve istifçi havasına uymuyorlardı. Ortaçağı ya da Yunan toplumunu, ya da Pueblo Kızılderilileri gibi kültürleri düşünecek olursak, bunların yaşantısında yaşamın bazı yönleri yasaklanır, tabular oluşturulurken, toplumsal süzgeçlerinin bilinçlerine girmesine izin verdiği farklı yönlerin bilincine çok iyi vardıklarını kolayca görürüz.

11 Benjamin Whorfun çalışması, dil ile düşünce ve deneyim biçimlerindeki farklılıklar arasındaki çok yakın ilişkiyi göstermiştir. Bkz. Ernest G. Schachtel'in Metamorphosis (Değişim) adlı kitabının daha önce anılan bölümünde ve daha önceki yazılarında bu soruna yaptığı önemli katkılar.

İnsanoğlunun, kendi toplumunun toplumsal kategorilerini kabul etmek zorunda bulunmadığı en güzel durum, uykuda olma durumudur. Uyku, insanın, varlığını sürdürme sorunlarıyla uğraşmak zorunluluğundan kurtulduğu bir varoluş durumudur. İnsan uyanıkken, büyük ölçüde varlığını sürdürme işlevi ile sınırlanmıştır; uykudayken, özgür bir insandır. Bunun sonucu olarak, düşünme süreci toplumunun düşünce kategorilerine uymak zorunda değildir ve düşlerde gördüğümüz o garip yaratıcılığı gösterir. İnsan düşlerde, yiyecek toplamak ve savunmakla uğraşan yaratık olduğu dönemde sahip olamadığı yaşam biçimine ve kendi kişilik özelliklerine kavrayıcı gözle bakar ve simgeler yaratır. Gerçekten de bu, toplumsal

gerçeklikle ilişkiden yoksun olma durumu, çoğu kez, eski çağlara özgü, ilkel, kötücül düşünceler ve deneyimler geçirmesine neden olur, ama bunlar bile asla uygundur ve toplumunun düşünce kalıplarından çok kendisini temsil ederler. Düşlerde, birey, toplumunun dar sınırlarını aşar ve tam anlamıyla insan haline gelir. Bu yüzdendir ki, Freud'un düşlerin yorumlanması buluşu, temelde yalmzca bastırılmış cinsel güdüleri aramış olmasına karşın, hepimizin içinde bulunan sansüre uğramamış insanlığın anlaşılmasına giden yolu açtı. (Bazen çocuklar, eğitim süreciyle ve de toplumsal dünyayla olan ilişkilerin tümünü koparan psikozlu kişiler tarafından yeterince aşılanmadan önce, uyarlanmış bir yetişkin olunduktan sonra tekrar ele geçirilemeyecek yaratıcı sanatsal olanaklar ve kavrayışlar sergilerler.)
Ancak düşler, insanın yaşamı sürdürme düzeyini aşma yaşantısında özel bir durum olmaktan öte gitmezler. Bunun asıl anlatımı, kuttörenlerde, simgelerde, resim, şiir, drama ve müzikte görülür. Faydacı düşünce süreçlerimiz, mantıksal olarak, bütün bu görüngülerin, yaşamı sürdürme işlevine hizmet ettiği yorumuna ulaşmaya çalıştılar (zaman zaman basite indirgenmiş bir Marx'cihk, biçimde değil de özde bu maddecilik türüyle yandaş oldu). Lewis Mumford ve diğerleri gibi daha ciddi gözlemciler, sanatın daha gelişmiş biçim-leriyle Fransa'daki mağara resimlerinin ve ilkel çömlekler üzerindeki süslemelerin faydacı bir amaca yönelik olmadığı olgusunu vurgu-

ladılar. Gerçekten de bunların işlevinin, insanın bedeninin değil de ruhunun yaşamını sürdürmesine yardım etmek olduğu söylenebilir.
Güzellik ile hakikat arasındaki bağ buradadır işte. Güzellik, "çirkin"in değil, "yapay"ıı karşıtıdır; güzellik, bir şeyin ya da bir kişinin "olduğu gibiliğinin" duyumsal anlatımıdır, duyumlara seslendiğini dile getirmektir. Zen Budacı düşünceye göre güzellik yaratmak, kişinin, gözünde canlandırdığı şey olmasını olası kılmak için, o şeyi doldurmak üzere kendisini tümüyle boşalttığı bir zihinsel durum gerektirir. "Güzel" ve "çirkin", kültürden kültüre farklılık gösteren geleneksel kategorilerden başka bir şey değildir. Güzelliği anlamadaki başarısızlığımızın iyi bir örneği, ortalama insanın — bazen bedenimiz için daha az hoş olmakla birlikte — sanki yağmur ya da sis de aynı ölçüde güzel değilmiş gibi, "günbatımı"nı, bir güzellik örneği olarak sunma eğilimidir.
Büyük sanatların tümü, özü gereği, birlikte varolduğu toplumla çatışkı içindedir. Büyük sanat, hakikatin, belli bir toplumun yaşamını sürdürme amaçlarına hizmet etmesini ya da bunları engellemesine bakmaksızın varoluşla ilgili hakikati dile getirir. Büyük sanat yapıtlarının tümü, insanın gerçekliğine dokunduğu ve insan toplumunun çeşitli geçici biçimlerinin gerçekliğini sorguladığı için devrimcidir. Siyasal açıdan gerici olan bir sanatçı bile —eğer büyük bir sanatçıysa — kendi toplumlarının yalnızca belli bir biçimini çelişkileri ile gören "toplumcu gerçekçi" sanatçılardan daha devrimcidir.,
Sanatın tarih boyunca varolan güçler tarafından yasaklanmış olması ve yasaklanması şaşırtıcı bir olgudur. Buna şaşırmanın birkaç nedeni var belki. Bunlardan biri, insanın sanatsız bir ortamda onun açlığını çekmesi ve belki de kendi toplumunun amaçlarına

hizmet edecek yönde yararlı olamamasıdır. Bir başka neden de, büyük sanatçının kendine özgü biçimi ve kusursuzluğu nedeniyle "çoğunluğun dışında kalan" kişi olmuş olması ve dolayısıyla uyarma ve yaşam verme işlevini yürütmesine karşın sanatını siyasal dile çevirmediği için tehlikeli olmamasıdır. Ayrıca sanat, çoğu kez toplumun yalnızca eğitimli ya da siyasal açıdan daha az tehlikeli sınıflarına ulaşmıştır. Geçmiş tarih boyunca sanatçılar saray dalkavuğu olagelmiştir. Hakikati, kendine özgü, ama toplumsal açıdan kısıtlı sanatsal biçimde sundukları için doğruyu söylemelerine izin verilmiştir.

Günümüzün sanayi toplumu, milyonlarca insanın canlı ya da plağa, banta kaydedilmiş müzikleri dinleme, ülkedeki pek çok müzede sanat yapıtları görme, Platon'dan RussePa dek insan yazınının başyapıtlarını herkesin kolayca alabileceği ucuz baskılarından okuyabilme fırsatına sahip olduğu hatta bu fırsatları değerlendirmekte olduğu olgularıyla övünmektedir. Kuşkusuz, küçük bir azınlık için sanat ve edebiyatla karşılaşmış olmak, gerçek bir deneyimdir. Ancak büyük bir çoğunluk için "kültür", diğer bir tüketim maddesidir; görülmesi "gereken" filmleri görmek, dinlenmesi "gereken" müziği dinlemek ve iyi kitapları okumak, üniversite eğitimi görmüş olunduğuna işaret ettiğinden bir statü simgesi, dolayısıyla da toplumsal merdiveni tırmanmada işe yarayan bir araç olarak görülmektedir. En iyi sanat ürünleri bir tüketim maddesine dönüştürülmüştür, yani bu ürünlere, yabancılaşmış bir şekilde tepki gösterilmektedir. Bunun kanıtı, konserlere giden, klasik müzik dinleyen ve Platon'un kitaplarının ucuz baskılarını satın alan kişilerin, televizyondaki zevksiz ve kaba izlenceleri, rahatsızlık duymadan izledikleridir. Eğer sanatla olan ilişkileri içtenlikli olsaydı, sanattan yoksun banal "dra-ma"lar gösterilirken televizyonlarını kapatırlardı.

Bununla birlikte, insanoğlunun dramatik olana, insan deneyiminin temellerine değinen şeylere olan özlemi ölmüş değildir. Tiyatrolarda oynanan ya da ekranlarda gösterilen dramalann çoğu ya sanatsal olmayan metalardır, ya da yabancılaşmış bir biçimde tüketilmektedir; öte yanda çağdaş "drama", hakikiyse eğer, ilkel ve bar-barcadır. Günümüzde dramaya özlem en aslına uygun şekilde, çoğu kişinin gerçek ya da kurgu ürünü kazaları, cinayet ve şiddet olaylarmı çekici bulduğu olgusuyla dile gelmektedir. Bir araba kazası ya da yangın, olayı büyük bir dikkatle izleyen kalabalıkları çekmektedir. Neden bu tür olaylara ilgi duyuyor insanlar? En yalın biçimiyle yaşam ve ölümle karşı karşıya gelmek, alışılagelmiş deneyimleri yararak yüzeye çıkıyor ve dramaya aç insanları büyülüyor. Gene aynı nedenle, bir gazetenin satışının artmasında hiçbir şey cinayet ve şiddet haberleri kadar etkili olamaz. Gerçek şu ki, yüzeyde, Yunan

draması ya da Rembrandt'ın resimleri çok değerli kabul edilmekteyse de, aslında televizyon ekranında doğrudan doğruya görülen ya da gazetelerde aktarılan cinayet, suç işleme olayları ve' şiddet olayları bunların yerini tutmaktadır.

5. "İnsansal Deneyimler"

Çağdaş sanayi insanı, henüz sınırlarını bilmediğimiz bir zihinsel gelişme geçirdi. Bu zihinsel gelişme süreciyle aynı anda, hayvanla paylaştığı cinsel istekler, yıkıcılık, korku, açlık ve susuzluk gibi duyumları ve duygu deneyimlerini öne çıkarma eğilimi göstermektedir.

Burada kararı etkileyecek soru şudur: Yalnız ve yalnız insana özgü olan ve köklerinin küçük beyinde olduğunu saptadığımızı söylediğimiz duyulara koşut olmayan duyumsal deneyim var mı acaba? Beyin kabuğunun çok fazla gelişmiş olmasının, insamn durmadan artan bir zihinsel yetiye ulaşmasını olası kıldığı, ancak küçük beyninin, pirimat atalarınınkinden pek farklı olmadığı, dolayısıyla, duygulan açısından bir gelişme göstermediği, en iyi olasılıkla, "güdüleri" ile ancaV ve ancak bastırma ya da denetleme yoluyla başa çıkabileceği görüşü sık sık dile getirilmektedir.12

Yalnızca insana özgü olan ve ne zihinsel bir özellik gösteren ne de genelde hayvanın duygusal deneyimleriyle benzeşen insansal deneyimlerin varlığını kabul ediyorum. Nörofizyoloji alanında söz sahibi olmadığımdan, beyinle beyincik arasındaki belli ilişkilerin, özellikle insansal olan bu duygulara temellik ettiğini, yalnızca tahmin edebilirim.13 Sevgi, sevecenlik, tutku gibi, yaşamı sürdürme işlevine hizmet etmeyen tüm etmenler gibi özellikle insana özgü olan etkin deneyimlerin beyinle beyincik arasındaki karşılıklı etkileşim temeline dayandığı, dolayısıyla insanı hayvandan ayıran özelliğin

12 Başka bir öğretiden yola çıkmakla birlikte, birçok diğer konuda, bu kitapta dile getirilenlere benzer sonuçlara varan Ludwig von Bertalanfy gibi önemli bir biyolog bu görüşü benimsemiştir örneğin.

13 Yakınlarda ölen Dr. Raul Hernandes Peon (Mexico) ile Rockland Eyalet Hastanesi (New York) uzmanlanndan Dr. Manfred Clynes'in uyarıcı kişisel mektuplarını burada şükranla anıyorum.

yalnızca zekâsı değil, beyincikle hayvan duygusallığının temeli arasındaki karşılıklı etkileşimin sonucu olan yeni etkileyici nitelikler olduğu varsayımım öne sürmenin nedenleri var. İnsan doğası üzerinde inceleme yapanlar, bu özellikle insana özgü etkileri deneysel olarak gözlemleyebilir; nörofizyolojinin, deneyimlerin bu bölümünün nörofizyolojik temellerini henüz göstermemiş olduğu olgusu vardığı sonuçtan kuşku duymasına neden olamaz. İnsan doğasınm birçok diğer temel sorununda olduğu gibi, insan bilimi üzerinde çalışan kişi de, nörofizyolojinin henüz yeşil ışık yakmamış olması nedeniyle kendi gözlemlerini yokumsama durumuna getirilemez. İster psikoloji olsun ister nörofizyoloji, her bilimin kendi yöntemi vardır ve kaçınılmaz olarak, bilimsel gelişmesinin belli bir noktasında ele alabileceği, çözünmeyebileceği sorunları inceler. Ruhbilimci, sinir sisteminin yapısını ve işlevini inceleyen bilim dalında (nörofizyolojide) varılan sonuçlardan haberli olmak, bu bulgularla uyarılmak ve yönlendirilmek durumunda olduğu gibi, kendi bulgularının onaylanmasını ya da yadsınmasını nörofizyoloji uzmanından istemekle yükümlüdür. Ruhbilim de, nörofizyoloji de çok genç birer bilim dalıdır, her ikisi de henüz-başlangıç noktasındadırlar. Görece olarak birbirlerinden bağımsız gelişmeli, ama aynı zamanda birbirleriyle yakın ilişki içinde bulunmalı, birbirlerini uyarmalı, özendirmeli, varsayımlarını kanıtlamaya ya da çürütmeye çağırmalıdırlar.14

Aşağıda "insansal deneyimler" diye adlandıracağım özellikle insana özgü deneyimlerin ele alınmasında, en iyisi, işe "hırs" ya "doy-makbilmezlik"in incelenmesinden başlayalım. Hırs, insanları belli bir amaca ulaşmaya dürten arzuların ortak özelliğidir. Hırstan yoksun bir duyguda, insan dürtülmez, edilgin değil, özgür ve etkindir.

14 Bu arada şunu da belirtmek gerekir: yaşamın sürdürülmesi yolunda işlev gösteren "dürtüler"le ilgili olarak, bir bilgisayarın hissetme duyularının bu yönüne koşut işlevler gösterecek şekilde geliştirilebilmesi pek olanaksız görünmemektedir; ama yaşam sürdürme amaçlarına hizmet etmeyen, tümüyle insana özgü hissetme konusuna gelince, bu işlevlere koşut işler yapacak bir bilgisayarın üretilebileceğini düşünmek çok güçtür. Hatta, "insansal deneyim"in, bir makinanın kopya edemeyeceği deneyim diye tanımlanabileceği bile söylenebilir.

Hırs ya da oburluk, iki şekilde harekete geçirilebilir: (1) Yiyecek, içecek ve benzerlerine karşı hırslı arzu uyandıran fizyolojik bir dengesizliğin sonucu olarak. Yerleşik bir dengesizlik söz konusu olmadığı sürece, fizyolojik gereksinme giderildiğinde hırs kesilir. (2) Ruhsal bir dengesizlik, özellikle aşırı ölçüde kaygı, kuruntu, yalnızlık, güvensizlik duygusu, kimlikten yoksun olma vb. durumun varlığı söz konusu olduğunda. Bu durumlar, yiyeceğe karşı duyulan istek gibi bazı isteklerin doyurulması, cinsel doyuma ulaşma, güç, ün, mülk sahibi olma gibi isteklerin giderilmesiyle hafifletilebilir. Kişinin kaygılı vb. durumları giderilmediği, ya da büyük ölçüde azal-tılmadığı sürece, bu türden hırs, ilke olarak doyurulamaz. Birinci hırs türü, koşullara tepki gösterir; ikincisiyse, kişilik yapısının bir parçasıdır.
Hırs ya da oburluk duygusu son derece benmerkezlidir. İster açlık söz konusu olsun ister susuzluk ya da cinsel istek, hırsa kapılmış kişi, yalnız ve yalnız kendisi için, ve de isteğini, yalnız kendi amaçlarının bir aracı olarak doyuran bir şey istemektedir. Açlık ve susuzluk söz konusu olduğunda bu açıkça ortadadır, ama hırs haline gelmiş cinsel istek söz konusu olduğunda da durum aynıdır; burada öteki kişi, her şeyden önce bir nesne haline gelmiştir. Hırstan yoksun duyguda, çok az bir benmerkezcilik vardır. Söz konusu deneyim, kişinin yaşamını koruması için, kaygısını gidermesi ya da ben'ini doyurmak ya da zenginleştirmek için gereksinme duyulan bir edim değildir; güçlü bir gerilimi durultmaya yaramaz, tersine, yaşam sürdürme ya da kaygıyı giderme gereksinmesinin sona erdiği noktada başlar. Hırstan yoksun duyguda, kişi kendini bırakır, sahip olduğu ya da olmak istediği şeye sımsıkı, vargücüyle yapışmış değildir, açıktır, tepki göstermeye ve etkilenmeye hazırdır. Cinsel ilişki deneyimi, bir sevgi derinliği olmaksızın da, dikkat çekecek ölçüde hırs olmaksızın da duyusal açıdan hoş olabilir. Cinsel canlanma fizyolojik olarak uyarılır; bu canlanma, insansal yakınlaşmaya yol açabilir de açmayabilir de. Bu türden cinsel isteğin karşıtının belirleyici özelliği, bunun karşıtı bir olgular sıralamasının sonucu olması, yani, sevginin cinsel isteği yaratmasıdır. Daha somut bir anlatımla bu şu anlama gelir: bir kadınla bir erkek, birbirlerine

karşı gösterdikleri ilgileri, bilgileri, yakınlık ve sorumlulukları çerçevesinde karşılıklı olarak derin bir sevgi duyarlar ve bu derin insansal deneyim fiziksel birleşme isteği uyandırır. Bu ikinci cinsel istek türünün her zaman ve kesinlikle değilse de, çoğu kez yirmi yaşın üstündeki kişilerde görüleceği ve uzun süreli tekeşli insan ilişkilerinde cinsel isteğin sürekliliğinin temeli olduğu açıktır. Sapıklıklarının bireysel yapısı gereği iki insanı yaşam

boyu birbirine bağlayan cinsel sapıklıkları saymazsak, bu türden bir cinsel uyanmanın gerçekleşmediği durumlarda, fizyolojik olmakla yetinen bir cinsel canlandırılma^ değişiklik isteme, yeni cinsel deneyimler isteme eğiliminde olacaktır. Bu tür cinsel canlandırılmaların her ikisi de, temelde kaygı ya da narsisizmin harekete geçirdiği hırslı ya da doymakbilmez cinsel istekten tümüyle farklıdır.

Hırslı cinsellikle "özgür" cinsellik arasındaki ayrım karmaşıktır gerçi ama, böyle bir ayrım vardır. Bu ayrım, cinsel ilişkileri Kinsey ve Masters kadar ayrıntılarıyla açıklayan ancak onların gözlemlerini esas aldıkları yaklaşımlarının sığlığını aşan bir ciltte anlatılabilirdi. Ama bu kitabın yazılmasını beklememiz gerektiği kanısında değilim. Bu farklılığa duyarlı olan ve onun farkına varan herkes, kendisinde çeşitli cinsel canlanma biçimi gözlemleyebilir ve Victoria dönemi orta sınıfındakilerden daha fazla cinsel deneyim yaşamış herkesin, böyle bir gözlem için zengin malzemeye sahip olduğu varsayı-labilir. Varsayılabilir diyorum, çünkü bu konular üzerinde düşündüğünde ayrımın geçerliliğini belirleyebilecek çok sayıda insanın varlığına inanmakla birlikte, artan cinsel deneyim süreçlerinin, cinsel deneyimdeki niceliksel farkılılıklara yönelik daha derin bir kavrayışla yeterince birleştirilmediği görüşündtj im.

Şimdi artık, aşağıdaki betimlemenin bütün ayrıntıları içeren yeterli bir betimleme olduğunu öne sürmeksizin, diğer bazı "insansal deneyimler" i tartışmaya geçebiliriz. Hırs içermeyen cinsel istekle bağlantılı olan ancak ondan farklı bir durum da sevecenliktir. Ruhbi-liminin tamamı yalnız ve yalnız "dürtü"leri ele alan Freud, sevecenliği kaçınılmaz olarak cinsel dürtünün bir sonucu, amacın ketlendiği cinsel istek olarak açıkladı. Onun kuramı, bu tanımlamayı gerekli kılıyordu ama gözlemler, sevecenliğin, amacın ketlendiği cinsel is-

tek olarak açıklanabilecek bir görüngü olmadığını gösterme eğilimindedir. Bu tek başına gerçekleşen bir deneyimdir. İlk belirleyici özelliği, hırstan bağımsız olmasıdır. Sevecenlik deneyiminde, kişi, diğer kişiden hiçbir şey, hatta kendisine yönelik sevecenlik duygusu bile beklemez. Duygunun belli bir amacı, beklentisi yoktur, görece olarak hırs içermeyen cinsellikte bulunan amaç, yani nihai fiziksel varış noktası, doruğa ulaşma amacı bile yoktur. Herhangi bir cinse ya da yaşa özgü, ya da bunlarla kısıtlanmış değildir. Belki bir şiirde dile getirilebilir ama, sözlerle anlatılması nerdeyse olanaksız bir duygudur. En kusursuz şekilde, bir insanm bir diğerine dokunuşunda, ona bakışında ya da ses tonunda dile gelir. Köklerinin, bir annenin çocuğuna karşı duyduğu sevecenlikte oduğu söylenebilir, ama böyle bile olsa, insan sevecenliği çocukla kişi arasındaki biyolojik bağdan ve ana sevgisindeki narsisist unsurdan arınmış olduğundan, ana sevecenliğini aşar. Yalnız hırstan değil, telaştan ve amaçtan da yoksundur. İnsanoğlunun tarihi boyunca yarattığı bütün duygular arasında, yalnızca insan olmanın katışıksız niteliğini yansıtma açısından sevecenliği aşan hiçbir duygu yoktur belki de.

Sevecenlikle çok açık bir şekilde bağlantılı olan, ama tümüyle onun aynı olmayan diğer iki duygu da, duygu birliği ve duygu sezgi-.yfdir. Duygu birliğinin özü, insanın bir başka kişiyle "birlikte acı çekmesi" ya da daha geniş anlamda "birlikte hissetmesi" dir. Bu, insanın karşısındakine dışardan bakmadığı — kişiyi kendi ilgi ve kaygılarının "nesnesi" (unutmayın

ki "nesne" ve "itiraz" aynı kökten türemiş sözcüklerdir)* olarak görmediği— kendisini, o kişinin içine koyduğu anlamına gelir. Bu demektir ki, ben kendi içimde, tıpkı onun yaşadığı deneyimi yaşarım. Bu, "ben"den "sen"e olan bir ilişki değil, şu tümceyle dile getirilebilecek bir ilişkili olma durumudur: Ben, sen'/m (Tat Twan Asi). Duygu birliği ya da duygu sezgisi şu anlamı içerir: Ben, kendi içimde, öteki kişinin yaşadığı deneyimi yaşıyorum, dolayısıyla, bu deneyimi yaşamak konusunda o ve ben bir'iz. Öteki insana ilişkin bütün bilgiler, benim kendi içimde, onun yaşamakta olduğu deneyimi yaşıyor olmam temeline dayalıysa gerçek bilgidir. Eğer durum böyle değilse ve o kişi bir nesne olarak

* İngilizcede sırasıyla object ve objection. (Ş-Y.)

kalırsa, onun hakkında pek çok şey bilebilirim, ama onu bilmem, tanımam.15 Goethe, bu tür bilgiyi çok kısa ve özlü bir biçimde dile getirmiştir: "İnsan, kendisini yalnızca kendisinin sınırları içinde tanır ve dünyanın sınırları içinde kendisinin farkındadır. Gerçekten tanınan her yeni nesne, bizim içimizde yeni bir etkinlik aracı oluşturur."

Gözlemleyen özne ile gözlemlenen nesne arasındaki bu uzaklığın giderilmesi temeline dayanan bu türden bilgiyi elde etme olasılığı, elbet, yukarda sözünü ettiğim insansal vaadin (umudun), yani her kişinin, kendi içinde, insanlığın tamamını taşıdığı; kendi içimizde, değişik ölçülerde de olsa, hepimizin aziz ve suçlu olduğumuz, dolayısıyla bir başka kişide, kendimizin parçası olarak hissedemeye-ceğimiz hiçbir şeyin bulunmadığı beklentisinin temellerinin varlığını gerektirir. Bu deneyim, kendimizi, ya bizim kan akrabalarımız olmaları nedeniyle ya da daha geniş bir anlamda, aynı yiyeceği yememiz, aynı dili konuşmamız ve aynı "sağduyu"ya sahip olmamız nedeniyle yalnızca yakından tanıdığımız kişilerle bağ kurma sığlığından ya da sınırlılığından kurtarmamızı gerektirir. İnsanları duygu birliği ve duygu sezgisi içeren anlamda tanımak ve bilmek, belli bir toplumun, ırk ya da kültürün daraltıcı bağlarından kurtulmamızı ve hepimizin insandan başka hiçbir şey olmadığımız olgusunu dile getiren insan gerçekliğinin derinliklerine nüfuz etmemizi gerektirir. İnsanoğlunun gelişmesinde insanın gerçek duygu birliği ve bilgisi, tıpkı sanat gibi, devrimci bir etmen olarak büyük ölçüde küçümsenmiş,' bunlara hak ettiklerinden daha az değer verilmiştir.

Sevecenlik, sevgi ve duygu birliği, çok güzel duygu deneyimleridir ve genellikle de böyle oldukları kabul edilir. Şimdi, duygular

15 Ruhçözümlemede ya da derinlik ruh sağaltımının benzer biçimlerinde, hastaya ilişkin bilgi, ruhçözümcünün, hasta hakkında pek çok şey bilmesine yetecek verileri toplayabilmesine değil, onu bilme, tanıma yetisine dayanır. Hastanın gelişmesiyle ve deneyimleriyle ilgili veriler, çoğu kez onu tanımada yardımcı olur, ancak bunlar, "veri" değil de, kendi içinde ve bir diğerine karşı tümüyle açık olmayı gerektiren bilgilenmenin aslını oluşturmayan yardımcı öğelerden başka bir şey değildir. Bu bir kişiyi gördükten bir saniye sonra kendini gösterebilir, uzun bir süre sonra görülebilir ama bu bilginin oluşması, kişinin yaşam öyküsü üzerine giderek artan bilgiler edinmenin sonucu olarak değil, ansızın, sezgisel olarak gerçekleşir.

kadar açık bir şekilde tanımlanmayan, daha çok davranışlar olarak adlandırılan bazı "insansal deneyimlerden" söz etmek istiyorum. Bunlarla, şu ana dek tartıştığımız deneyimler arasındaki temel fark, onların, bir başka kimseye aynı dolaysız bağlılığı dile getirmemesi, daha çok kişinin kendi içinde yaşaması ve diğer kişilere olan ilgilerinin ikincil nitelikte olması olgularında yatmaktadır.

Bu ikinci gruptaki birinci deneyimi, "ilgi" (interest) diye betimlemek istiyorum. "İlgi" sözcüğü bugün anlamının büyük bir bölümünü yitirmiştir. Şuna ya da buna "ilgi duyuyorum" demek, "Ona karşı özellikle güçlü duygular beslemiyorum, ama tümüyle umursamasız da değilim" demekle hemen hemen aynı anlama geliyor. Bu, yoğunluk yokluğunu maskeleyen ve belli bir hisse senedinden bir kıza karşı duyulan ilgiye dek hemen hemen her şeyi kapsayacak kadar belirsiz olan genel sözcüklerden biri haline geldi. Ama çok genel olan bu anlam yozlaşması, sözcükleri özgün ve derin anlamlarında kullanmaktan alıkoyamaz; ayrıca bu, onlara kendi öz onurlarım geri vermek anlamına gelir, "interest" sözcüğü, Latincedeki interesse yani "arada olmak" sözcüğünden gelir. Eğer ilgiliysem, ben'imi yücelt-meliyim, dünyaya açık olmalı ve onun kollarına atılmalıyım. İlgi, etkinlik temeline dayanır. Kişinin dış dünyayı herhangi bir anda, hem duygusal ve duyusal olarak hem de zihinsel olarak kavramasına olanak veren görece olarak sürekli bir davranıştır. İlginin, ilgiyi yardımsız başlatamayanlarda ilgi uyandırma yönündeki bulaşıcı niteliği dolayısıyla, ilgili kişi, başkalarının gözünde ilginç hale gelir. İlginin anlamı, onun karşıtını, yani merak kavramını düşündüğümüzde daha da açık duruma gelir. Meraklı insan temelde edilgindir. Bilgi ve duygularla (coşkularla) beslenmek ister ama bilgilenmenin niceliği, bilginin derinliği niteliğinin yerini aldığından, hiçbir zaman doya-maz. Merakın doyurulduğu en önemli alan dedikodudur; bu, penceresinin önünde oturup minik dürbünüyle çevresinde olup biteni gözleyen kadının mahalle dedikodusu olabilir, gazete sütunlarım dolduran ve profesörlerin fakülte toplantılarında, bürokrasinin yönetim toplantılarında, yazarların ve sanatçıların kokteyl partilerinde

konuşulanlarla ilgili biraz daha yüksek düzeyli dedikodu olabilir... Merak, kötü niyetli bir duygu olmak bir yana, "Öteki kişi kim" sorusuna aslında hiçbir zaman yanıt vermemesi nedeniyle, doğası gereği doyurulması olanaksız bir duygudur.

İlginin pek çok nesnesi vardır: kişiler, çiçekler, hayvanlar, fikirler, toplumsal yapılar... Ve ilgi, belli bir ölçüde, kişinin o bir kişiyi ilgilendiren şeylerin ne olduğu sorusuna yanıt veren kişilik özelliğine ye duygularına bağlıdır. Ama gene de, nesneler ikincildir. İlgi, dünyaya karşı her şeyi kapsayan bir yaklaşım ve bağlantılı olma biçimidir, bu çok geniş anlamda, yaşayan kişinin, canlı olan ve büyüyen her şeye karşı duyduğu ilgi şeklinde tanımlanabilir. Bir kişideki bu ilgi alam küçük sayılabilecek ölçüde olduğunda bile, eğer ilgi haki-kiyse, ilgili bir kişi olması nedeniyle başka alanlarda da onun ilgisini uyandırmakta güçlük çekilmeyecektir.

Burada tartışmamız gereken "insansal deneyimler"den bir diğeri de, sorumluluk'tva. Gene aynı şekilde, "sorumluluk" sözcüğü de asıl anlamım yitirmiştir ve çoğu kez, görev sözcüğünün ya da kavramının eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır. Görev, özgür olmama alanında bir kavramdır, sorumluluksa, özgür olma dünyasına ait bir kavramdır.

Görevle sorumluluk arasındaki ayrım, yetkeci bilinçle insancı bilinç arasındaki ayrım gibidir. Yetkeci bilinç, temelde, boyun eğilen yetkililerin buyruklarına uymaya hazır olmak durumudur; yüceltilmiş, fazlasıyla büyütülmüş söz dinlemedir, boyun eğmedir. İnsancı bilinç, kişinin kendi öz insanlığının sesini dinlemeye hazır olma halidir ve herhangi bir başkası tarafından verilen buyruklardan bağımsızdır.16
Diğer iki "insansal deneyim" biçimini, duygular, davranışlar ve davranış etmenleri çerçevesinde sınıflandırmak güçtür. Ama bütün bu sınıflandırmalar, geçerliliği su götürür geleneksel farklılıklara
16 Freud'un üstben kavramı, yetkeci bilincin ruhbilimsel açıdan dile getirilmesidir. Kişinin babası tarafından verilen buyruklara ve konulan yasaklara uyulmasını gerektitirir; bu buyruğa uyma, daha sonra toplumsal yetkelere boyun eğme şeklinde

dayandığından, onları nasıl sınıflandırdığımız pek önemli değildir. Sözünü ettiğim iki "insansal deneyim", kimlik ve bütünsellik duygularıdır.
Son yıllarda, özellikle de Erik Erikson'm eşsiz çalışmasının katkılarıyla, kimlik sorunu ruhbilimsel tartışmalarda bir hayli öne çıktı. Erikson, "kimlik krizi"nden söz ediyor ve kuşkusuz, sanayi toplumunun belli başlı ruhbilimsel sorunlarından birine parmak basıyordu. Ama benim görüşüme göre, yazar, kimlik ve kimlik krizi görüngüsünün eksiksiz olarak anlaşılması için gerekli ölçüde derinlemesine ve ayrıntılı bilgi vermedi. Sanayi toplumunda insanlar, şeylere dönüşmüşlerdir ve şeylerin kimliği yoktur. Yoksa var mıdır? Belli bir yılda üretilmiş belli bir model Ford otomobillerinin her biri, aynı model Ford arabaların her biriyle aynı ve diğer modellerden ve , de artık kullanılmayan modası geçmişlerden farklı değil midir? Herhangi bir dolarlık banknotun kimliği yok mudur? Her ne kadar her banknotta aynı çizimler varsa, aynı değere ve bir başka ülke parasıyla değiştirilebilirlik özelliğine sahipse de, kullanıldığı sürenin banknotun kâğıdın niteliğinde oluşturduğu farklılıklar nedeniyle herhangi bir başka dolar banknottan farklı değil midir? Şeyler aynı ya da farklı olabilirler. Ama kimlikten söz ettiğimizde, şeylere değil, insanlara ait olan bir nitelikten söz ederiz.
İnsansal anlamda kimlik nedir öyleyse? Bu soruya yanıt vermek yönünde birçok yaklaşım var; ben burada kimliğin, bir kişiye, yasal olarak "ben" — benim bütün olgusal ve gizil etkinliklerimin yapısını düzene koyan bir etkin merkez olarak "ben" — deme izni veren bir deneyim olduğu yaklaşımını vurgulamak istiyorum. "Ben"in bu deneyimi, yalnızca kendiliğinden etkinlik durumunda varlık gösterir, insanların, yaşantılarım sürdürmek, işlerini yürütmek için yeterli ölçüde uyanık olduğu, ama kendi içlerinde etkin bir merkez olarak bir "ben" hissetmeleri için yeterli ölçüde uyanık olmadıkları bir durum olan edilginlik ve yarı-uyanıklık durumunda varlık göstermez.17 Bu "ben" ("1") kavramı, benlik (ego) kavramından farklıdır.
17 Doğu düşüncesinde, bu "ben" meri.ezhnu bazen gözlerin ortasında bir noktada, mitolojik dilde, "üçüncü göz"ü« bulunduğu noktada yeraldığs sanılır.

(Bu terimi Freud'çu anlamda değil de, örneğin, "kendini beğenmiş" kişi deyişinde olduğu

gibi popüler anlamda kullanıyorum.) Benim "ben"imin deneyimi, bir şey olarak kendimin, sahip olduğum bedenin, belleğimin, sahip olduğum evin, toplumsal konumun, gücün, çocukların, sahip olduğum sorunlarm deneyimidir. Ben kendime bir şey olarak bakarım, benim toplumsal rplümse, şey-liğin bir diğer özelliğidir. Çoğu kişi benlik kimliğiyle "ben" ya da öz kimlikleri arasında ayrım yapmamaktadır. Bunların arasında çok kesin ve temel fark vardır. Benlik deneyimiyle benlik-kimliği deneyimi, sahip olma kavramı temeline dayanmaktadır. Ben, "kendimin" sahip olduğu tüm diğer şeylere sahip olduğum gibi, "kendim"e sahibim. "Ben"in ya da özün kimliği, sahip olmak kapsamına değil de olmak kapsamına girer. Ben, canlı olduğum, ilgili, ilişkili, etkin olduğum ölçüde, — başkalarına ve/veya kendime — göründüğüm halimle kişiliğimin çekirdeği arasında sağladığım bütünlük ölçüsünde "ben"im. Günümüzdeki kimlik krizi, temelde insanoğlunun giderek artan yabancılaşmasından ve maddeleşmesinden kaynaklanmaktadır ve kişinin tekrar yaşama dönmesi, tekrar etkin hale gelmesi ölçüsünde çözümlenebilir. Kimlik krizinin çözümlenmesinde, yabancılaşmış insanın köklü bir dönüşümle yaşayan insan haline getirilmesinden başka bir yol, ruhbilimsel bir kestirme yol yoktur.18

Öz'e karşı ben'e, olmaya karşı sahip olma'ya verilen önemin giderek artması, dilimizin gelişmesinde çok belirgin olarak kendini göstermektedir. İnsanların, "uyuyamıyorum" yerine "bende insomnia var" demesi, yada "üzüntü duyuyorum, düşüncelerim karmakarışık" demek ya da buna benzer duygulanımları dile getirmek yerine, "bir sorunum var" demek, ya da "karımla birbirimizi çok seviyoruz," yerine "mutlu bir evliliğim var" (ya da bazen "başarılı bir evliliğim var,") demesi alışkanlık haline geldi. Oluş süreçleri kategorilerinin hepsi, sahip olma kategorilerine dönüştürülüyor. Durağan ve kı-mıltısız olan ben, dünya ile nesnelere sahip olma açısından bağ kurar, öz ise, katılma süreci açısından dünyayla bağ kurar. Çağdaş insan, her şeye, otomobile, eve, işe, "ufaklıklara", bir evliliğe,

18,

Bu kısa kitapta, burada sunulan kimlik kavramıyla, Erikson'ın kimlik kavramı arasındaki ayrımı aynntılanyla tartışmaya olanak yoktur. Bu ayrımı aynntılanyla irdeleyen bir çalışmayı ayrıca yayımlamayı umuyorum.

F.:7

sorunlara, dertlere, hoşnutluğa sahiptir — bütün bunlar da yeterli değilse, bir ruh doktoruna sahiptir. Hiçbir şey olmamıştır (hiçbir şey değildir).

Kimliğin varlığını önceden kabul eden bir kavram da bütünselliktir. Bundan kısaca söz edebiliriz, çünkü bütünsellik, düpedüz, kimliğin bozulmasını olanaklı kılan birçok durumda, kişinin kimliğini bozmamaya istekli olması anlamına gelir. Sanayi toplumunda ilerleme fırsatları, günümüzde kişiyi kimliğini bozma yönünde özendiren ya da kışkırtan temel nedendir. Zaten bir toplumdaki yaşantı, insanın kendisini bir şey olarak yaşamasını sağlama eğiliminde olduğundan, bir kimlik duygusu, seyrek rastlanan bir görüngüdür. Ancak, yukarda anlatılan bilinçli bir görüngü olan kimlik'ten başka, bir de bilinçsiz kimlik bulunduğu olgusu, sorunu karmakarışıklaştır-maktadır. Bununla şunu anlatmak istiyorum: Bazı insanlar, bilinçli olarak şeylere dönüşmüş olmakla birlikte, toplumsal sürecin, onları tamamen şeylere dönüştürmede başarıya ulaşmaması nedeniyle, bilinçsiz olarak bir kimlik

duygusu taşımaktadırlar. Bu insanlar, bütünselliklerini bozma kışkırtmalarına boyun eğer, özendirmelere yanıt verirken, bilinçli olmayan ve onlara, nedeninin farkında olmadıkları bir rahatsızlık, huzursuzluk veren bir suçluluk duygusuna kapılabilirler. Tutucu ruhçözümleme işlemlerinin, bir suçluluk duygusunu, kişinin kandaşryla cinsel ilişki isteklerinin ya da "bilinçsiz eşcinselliğinin" sonucu olarak açıklaması işin kolayına kaçmaktır. İşin aslı, kişi — ruhbilimsel anlamda — tümüyle ölü olmadığı ölçüde bütünsellikten yoksun bir yaşam sürmekten suçluluk duyar.

Kimlik ve bütünsellik tartışmamıza ek olarak, Monsenyör W. Fox'un çok güzel bir sözcükle karşıladığı, incinebilirlik diye andığı bir başka yaklaşımdan kısaca söz etmek gerek. Kendisi bir ben olarak yaşayan ve kimlik duygusu, ben-kimliği duygusu olan kişi, doğal olarak bu şeyi — kendisini, bedenini, belleğini, mülkünü vd... öte yanda ben'inin parçası haline gelmiş olan görüşlerini ve duygusal yatırımlarını korumak isteyecektir doğal olarak. Mumyalaşmış varoluşunun sürekliliğine ve elle tutulurluğuna zarar verebilecek herkese ya da herhangi bir deneyime karşı sürekli olarak savunma halindedir. Öte yanda kendisini sahip olan değil de, olan, varolan bir

varlık olarak yaşayan kişi, incinebilir durumda olmaya açık olacaktır. Canlı olduğundan varolmak dışında hiçbir şey ona ait değildir. Ama dikkatinin dağınık olduğu bir süreç içinde etkinlik duygusunu yitirdiği her an, ya hiçbir şeye sahip olmamak ya da hiç kimse olmamak tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu tehlikeye göğüs germek için sürekli tetikte olması, uyanık ve canlı olması gereklidir; bu kişi, ol-mak'sv/m sahip olması nedeniyle güvencede olan ben-insanına kıyasla incinebilir durumdadır.

Şimdi, diğer "insansal deneyimler" çerçevesinde, umut, inanç ve cesaretten söz etmem gerekir, ama birinci bölümde bunlara geniş yer verdiğimden, burada bu deneyimleri atlayabilirim.

"İnsansal deneyimler" görüngülerini incelediğimiz bu bölüm, burada tartışılan kavramların altında yatan bir görüngüyü, yani yücelme görüngüsünü açıklamadan tamamlanmış sayılmaz. Yücelme, geleneksel olarak dinsel bağlamda kullanılır, ve ilahi mertebeye ulaşmak için insansal boyutları yüceltme anlamına gelir. Yücelmenin böyle bir tanımlaması, tek tanrılı bir dizgede akla uygun bir tanımlama olurdu; tanrıya inanılmayan bir ortamda, Tanrı kavramının, kişinin ben'inin kafesinden ayrılma ve dünyaya açık olma, onunla bağ kurma özgürlüğüne kavuşma edimi yerine geçen şiirsel bir simge olduğu söylenebilir. İşte, ruhbilimsel gerçeklik, aynı bu şekilde dile getirilebilir. Sevgi, sevecenlik, duygu birliği, ilgi, sorumluluk ve kimlik, sahip olmak yerine olmak temeline dayanır ve bu da, ben'i yüceltmek anlamına gelir. Ben'i bırakma, hırsı bırakmak, kişinin kendisini doldurabilmesi için boşaltması, zengin olmak için yoksullaşması anlamu gelir.

Fiziksel olarak yaşamımızı sürdürmek isteğimiz uğruna, canlı özün doğumundan beri içimizde varolan ve milyonlarca yıl süren evrim süreci içinde bize kadar ulaşan biyolojik güdülerimize boyun eğiyoruz. "Yaşamı sürdürmenin ötesinde" canlı olma isteği, tarihte, insanın yaratılması anlamına gelir, umutsuzluk ve başarısızlığın karşısında bulunan seçenektir bu istek.

Bu "İnsansal deneyimler" tartışması, şu sözlerle noktalanıyor: Özgürlük, tam anlamıyla

insan olmanın bir özelliğidir. Fiziksel olarak yaşamı sürdürme alanını aştığımız (yüceldiğimiz) ölçüde, kor-

ku, güçsüzlük, yetersizlik, narsisizm, bağımlılık vd. duygulara kapılmadığımız ölçüde zorlayıcı durumları aşarız, yüceliriz. Sevgi, sevecenlik, mantık, ilgi, bütünsellik ve kimlik... bunların hepsi özgürlüğün çocuklarıdır. Siyasal özgürlük, tam anlamıyla insan olma durumunun gelişmesine katkıda bulunduğu ölçüde insan özgürlüğünün bir koşuludur. Yabancılaşmış bir toplumda varolan ve insanın insanlıktan uzaklaşmasına yol açan siyasal özgürlük, özgürlüksüzlük haline gelir.

6. Değerler ve Ölçütler

Bu ana dek insansal durumun temel öğelerinden birine, insanın edimlerine ve duygularına yol gösterecek değerlere olan gereksinmesine değinmedik. Elbet, insanların kendi değerleri olarak say-dıklarıyla onları yönlendiren ve farkında olmadıkları yürürlükteki değerler arasında çoğu kez bir farklılık, bir karşıtlık vardır. Sanayi toplumunda, kişinin bilincinde olduğu resmi değerler, dinsel ve insansal geleneklerle belirlenen bireysellik, sevgi, duygu birliği, umut vb. değerlerdir. Ancak bu değerler, büyük bir çoğunluk için ideoloji haline gelmiştir ve insan davranışını yönlendirmede etkin rol oy-namamaktadırlar. İnsan davranışını dolaysız olarak yönlendiren bilinçsiz değerler, bürokratik sanayi toplumunun toplumsal dizgesinin ortaya çıkardığı, mülkiyet, tüketim, toplumsal konum, eğlenme, hoşça vakit geçirme vb. değerlerdir. Bilinçli ve etkin olmayan değerlerle, bilinçsiz ve etkin olan değerler arasındaki uyuşmazlık, kişiliğin hasar görmesine yol açar. Kendisine öğretilenlerden ve bunların gerekli kıldığı davranışlardan farklı edimlerde bulunmak, kişinin kendisini suçlu hissetmesine, kendisine ve başkalarına güvensizlik duymasına yol açar. İşte, genç kuşağımızın saptadığı ve karşısında böylesine ödünsüz bir tavır aldığı uyuşmazlık, budur.

Resmi ya da olgusal değerler, bütünlükten yoksun, yapıları bozulmuş oluşumlar değildir; belirli üstün değerlerin, bu üstün değerin gerçekleştirilmesi için gerekli ve ona bağımlı, onunla ilişkili olan diğer değerleri saptadığı bir hiyerarşi oluştururlar. Az önce tartıştığımız özellikle insansal olan deneyimlerin gelişmesi, son 4.000

yıl içinde Batı'nm, Hindistan'ın ve Çin'in ruhsal-tinsel gelenekleri içindeki değerler dizgesini oluşturmaktadırlar. Bu değerler, gizli olanı açığa çıkarma, Tanrı tarafından verilen esin temeline dayandığı sürece, bu esinin kaynağına —yani Batı dünyasında Tanrıya — inananlar için bağlayıcı olma niteliği taşıyordu. (Budacıhkla Taocu-luğun değerleri, üstün bir varlık tarafından verilen esin temeline dayalı değildi. Özellikle Budacıiıkta, dağerlerin geçerliliği, temel insansal koşulların — acı çekme, onun kaynağım, yani hırsı tanıma, hırsı yenme yollarını yani "sekiz yol gerçeği"ni öğrenip kabul etme olgularının incelenmesi sonucu saptanmışta-. Bu nedenle Budacı değerler sıralaması akılcı düşünce ve yapay olmayan insansal deneyimden başka hiçbir öncülü olmayan herkese açıktır.) Batıdakiler için, Batı dini tarafından ortaya atılan değerler sıralamasının, Tanrı tarafından esinlendirilme dışında bir temele dayanıp dayanmadığı sorusu ortaya çıkar.

Kısaca özetlemek gerekirse, Tanrının yetkesini değerler temeli olarak kabul etmeyenler arasında şu kalıpları görüyoruz:
1. Bütün değerlerin, kişisel zevke bağlı olduğunu ve bu zevk ya da seçme dışında hiçbir temelden kaynaklanmadığım öne süren eksiksiz görececilik. İnsanın özgürce seçtiği tasarı yapaylıktan uzak olması koşuluyla herhangi bir şey, dolayısıyla bir üstün değer de olabileceğine göre, Sartre'ın felsefesi de temelde bu görececilikten farklı değildir.
2. Bir başka değerler kavramı da, toplumsal olarak her yerde ve her zaman var olan değerler kavramıdır. Bu konumun savunucuları, "her toplumda, toplumun kendi öz toplumsal yapısı ve çelişkile-riyle yaşamını sürdürmesi, o toplumun bütün üyeleri için en büyük amaç olmalıdır, dolayısıyla belli bir toplumun yaşamını sürdürmesinde yol gösterici rol oynayan ölçütler, en yüksek değerlerdir ve her bir birey için bağlayıcı ölçütlerdir," görüşünden hareket etmektedirler. Bu görüşte, ahlaksal ölçütler, toplumsal ölçütlerin aynıdır ve toplumsal ölçütler, belli bir toplumun — adaletsizlikleri ve çelişkileri de içinde olmak üzere — devamlılığını sağlarlar. Bir toplumu yöneten üst tabakanın, kendi iktidarının dayanağı olan toplumsal ölçütleri Tanrı tarafından sunulmuş ya da insan doğasında varolan

kutsal, evrensel ölçütler olarak göstermek için elinin altındaki bütün araçları, önündeki bütün yollan seferber ettiği açıktır.
3. Bir diğer değer kavramı da biyolojik olarak her zaman ve her yerde varolan değerler kavramıdır. Bu düşüncenin temsilcilerinden bazılarının açıklaması şöyledir: Sevgi, bağlılık, grup dayanışması gibi deneyimlerin kökü, hayvanlarda da bunlara karşılık gelen duygulardadır: insan sevgisinin ve sevecenliğinin köklerinin ana hayvanın yavrusuna karşı gösterdiği davranışta olduğu görülmektedir; dayanışma, birçok hayvan türünde görülen kümeleşmeden kaynaklanmaktadır. Bu görüşün savunulacak pek çok yönü vardır; ancak insan sevecenliği, dayanışması ve diğer "insansal deneyimler" ile, hayvanlarda gözlemlenen deneyimler arasındaki ayrımın ne olduğu sorusuna yanıt vermemektedir. Konrad Lorenz gibi yazarlar tarafından sunulan benzerlikler, inandırıcı olmaktan uzaktır. Biyolojik ola-. rak doğuştan varolan değer sistemleri çoğu kez, burada tartışılan in-sancı-yönselimli değerler sisteminin tam tersi sonuçlara ulaşmaktadır. Ünlü toplumsal Darwin'cilik değerler sisteminde, bencilliğin, rekabetin ve yıkıcılığın, türlerin yaşamlarını sürdürmesinin ve evriminin dayandığı temel ilkeler oldukları kabul edilmekte ve bu nedenle en yüksek değerler olarak algılanmaktadır.
Bu kitapta sunulan bakış açısını karşılayan değer sistemi, Albert Schweitzer'in, "yaşama saygı" diye adlandırdığı kavramı temel olarak almıştır. Değerli ya da iyi olan şey, insanın özgül yeteneklerinin daha iyi bir şekilde ortaya çıkmasına katkıda bulunan ve yaşamı geliştiren şeylerdir. Olumsuz ya da kötü, yaşamı boğan ve insanın etkinliğini felce uğratan her şeydir. Budacılık, Judaism (Yahudi Felsefesi), Hıristiyanlık ya da Müslümanlık gibi büyük insancı dinlerin ya da Sokrates öncesinden çağdaş düşünürlere dek bütün büyük insancı filozofların ölçütleri, bu genel değerler ilkesinin özgül bir şekilde işlenmesi, geliştirilmesidir. Kişinin hırsını yenmesi, komşusunu sevmesi, (değerlendirici olmayan bir bilgi sayılan olguları bil-mek'ten farklı olarak) hakikati bilmesi, Doğuda da, Batıda da, bütün insancı düşün dizgeleriyle dinsel dizgelerin ortak amacıdır. İnsanoğlunun bu

değerleri keşfetmesi için, maddi varlığını sürdürme

amaç ve kaygılarım aşmış olarak düşünebilmesini olası kılacak zaman ve enerji bulmasını sağlayacak bir konumda olması, yani, belli bir toplumsal ve ekonomik gelişmeye ulaşması gerekirdi. Ancak, bu noktaya ulaşılmış olduğundan bu değerler onaylandı ve bir ölçüde — İbrani kabilelerindeki düşünürlerden Yunan kent-devletlerin-deki ve Roma İmparatorluğundaki filozoflara, ortaçağ feodal toplumundaki dinbilimcilere, Rönesans dönemi düşünürlerine, Aydınlanma dönemi filozoflarına ve Goethe, Marx gibi sanayi toplumu düşünürlerine, bizim çağımızdaysa Einstein ve Schweitzer'e dek birçok düşünür tarafından birbirinden çok farklı toplumlarda uygulandı. Sanayi toplumunun bu evresinde, maddeleşmiş insanoğlunun yaşam deneyimini pek az gerçekleştirmesi ve bunun yerine makinanın kendisi için programladığı ilkeleri izlemesi nedeniyle bu değerlerin uygulanması giderek güçleşmektedir.
İnsancı bir sanayi toplumu kurmak için devmakinanın insanlıktan uzaklaşmış toplumuna karşı zafer kazanma yolunda bir umut varsa eğer, bu umut, geleneğin değerlerinin yaşama geçirilmesi ve sevginin ve bütünselliğin olanaklı olduğu bir toplumun ortaya çıkması koşuluna bağlıdır.
İnsancı diye adlandırdığım değerlerin, bütün yüksek kültür biçimleri arasında bir görüş birliğini dile getirmeleri nedeniyle saygıyı ve dikkate alınmayı hakettiklerini böylece belirttikten sonra, bunların, bizim özel yaşamlarımızı yönlendirebilecek ve tasarladığımız bütün etkinliklerle toplumsal kuruluşlar için yol gösterici ilkeler olmasını zorunlu, ya da en azından son derece anlamlı kılabilecek nesnel, bilimsel kanıtların olup olmadığı sorusunu sormalıyım.
Bu bölümde daha önce söylediklerimle ilgili olarak, ölçütlerin geçerliliğinin, insanın varoluş koşulları temeline dayandığını kabul ediyorum. İnsan kişiliği tek bir asgari gerekliliği olan bir sistem oluşturur: çılgınlığın önlenmesi. Ama bu gereklilik yerine getirildik ğinde, insan seçeneklerle karşı karşıya kalır: Yaşamını istifçiliğe ya da üretmeye, sevmeye ya da nefret etmeye, olmaya ya da sahip olmaya vd. adayabilir. Neyi seçerse seçsin, içinde bazı yönselimlerin egemen olduğu ve diğerlerinin zorunlu olarak onları izlediği bir yapı (kendi kişiliği) inşa eder. İnsan varoluşunun yasaları, yalmzca

tek bir değerler takımının olanaklı olduğu varsayımına yol açmaz. Seçeneklere götürür insanı ve biz, bu seçeneklerden hangilerinin diğerlerine üstün olduğuna karar vermek durumundayızdır.
Ama konuya, "üstün" ölçütlerden söz ederek girmiyor muyuz? Neyin üstün olduğuna kim karar verir? Bazı somut seçenekleri ele almakla yola çıkarsak, bu sorunun yanıtını vermek kolaylaşacak. Eğer insan, özgürlüğünden yoksun bırakılırsa, ya içine kapanır ve canlılığını yitirir, ya öfkeli ve yıkıcı hale gelir. Sıkılırsa, edilgin ya da yaşama karşı umursamasız olur. Bir IBM kartına eşit duruma indirgenirse, özgünlüğünü, yaratıcılığını ve ilgi duyma, zevk verme yetisini yitirir. Bazı etmenleri en çoka çıkarırsam, bunun karşılığında bazı etmenleri de en aza indirgerim.

Şimdi, bu olasılıkların hangisinin yeğlenmesi gerektiği sorusu ortaya çıkıyor: Canlı, neşeli, ilgili, etkin, huzurlu yapıyı mı, yoksa canlı olmayan, sönük, ilgisini yitirmiş, edilgin, yıkıcı yapıyı mı yeğle-meli?
Burada önemli olan, yapıların söz konusu olduğunun ve bir yapıdan yeğlediğimiz bölümleri seçip alarak, bir başka yapının yeğlediğimiz bölümleriyle birleştiremeyeceğimizin anlaşılmasıdır. Bireysel yaşamda olduğu gibi toplumsal yaşamda da yapılaştırma olgusu, yalnız başına ya da birleştirilmiş olan tek tek özellikler arasında değil, yapılar arasında seçim yapmamızı olası kılacak şekilde sınırlanmıştır. Çoğu kişi, pazarda saldırgan, rekabetçi, maksimal ölçüde başarılı olmak, herkes tarafından beğenilmek, aynı zamanda da sevecen, sevgi dolu ve bütünsel kişiliğe sahip biri olmak ister. Ya da toplumsal düzeyde, insanlar maddi üretim ve tüketimi en çoğa çıkaran, askeri ve siyasal gücü en üst noktada gerçekleştiren, ama aynı zamanda barışı, kültürü ve tinsel değerleri geliştiren bir toplum ister. Bu tür fikirler gerçekçi olmaktan uzaktır ve çoğu kez, bu karışımdaki "hoş" insansal özellikler, çirkin özellikleri örtmeye ya da gizlemeye hizmet ederler. Seçmenin, çeşitli yapılar arasında yapılacağı kabul edildiğinde ve hangi yapıların "gerçek olasılıklar" olduğu açıkça görüldükte, seçme güçlüğü büyük ölçüde azalır ve kişinin hangi değer yapısını yeğleyeceği konusunda pek büyük bir kuşku kalmaz. Değişik kişilik yapılarına sahip kişiler, kendi kişiliklerine seslenen farklı

değer sistemlerine rağbet edeceklerdir. Yani, yaşamsever bir insan, canlı değerleri seçmeye karar verecek, ölümsever kişi, canlılıktan uzak değerleri seçmeyi yeğleyecektir. İkisinin ortası olanlar, açık bir seçme yapmaktan kaçınmaya çabalayacaklar ya da zaman içinde, kişilik yapılarındaki egemen güçlere uygun bir seçme yapacaklardır.
Nesnel olarak bir değer yapısının tüm diğerlerinden üstün olduğunu kanıtlamak aslında hiçbir şey kazandırmaz; "üstün" değer yapısını, kendi kişilik yapılarında kök salmış taleplerle çelişmesi nedeniyle onaylamayanlar için nesnel kanıt pek bir anlam taşımayacaktır.
Ama gene de, daha çok kuramsal nedenlerden ötürü şunu kabul etmek gerekir ki, insan, şu öncülden hareket ederse nesnel ölçütlere varabilir: yaşayan bir sistem geliştirmeye ve maksimum canlılıkla, kişinin gerçek doğasının bir parçası haline gelen, dış koşullardan bağımsız bir uyumu, yani, öznel olarak iyi-olma durumunu üretmeye istekli olmak. Düzen inşam incelendiğinde, yaşamsever ölçütlerin sistemin gücü ve gelişmesi üzerinde daha etkileyici olduğu, ölümsever ölçütlerinse, işlevsizliğin (bozukluğun) ve hastalığın belirmesinde yönlendirici rol oynadığı görülebilir. Ölçütlerin geçerliliği, optimum büyüme, gelişme ve iyilikle, en az hastalık yaratma işlevleriyle ölçülür.
Görgül (ampirik) olarak çoğu kişi, çeşitli değer sistemleri arasında gider-gelir ve dolayısıyla şu ya da bu yönde tam bir gelişme göstermezler. Bunların ne büyük erdemleri ne de büyük kusurları vardır. Onlar, İbsen'in Peer Gynt'te çok güzel dile getirdiği gibi, üzerindeki kabartması yıpranmış bir metal paraya benzerler; bu kişinin özü yoktur, kimliği yoktur, ama bu yokluğu keşfetmekten korkar.
v
TEKNOLOJİ TOPLUMUNUN İNSANLAŞMASI İÇİN ATILACAK ADIMLAR

1. Genel Öncüller
Şimdi, ikinci Sanayi Devriminde gelişmiş olan sanayi toplumunun insanlaşması olanaklılığmı ele alacak olursak, ruhbilimsel nedenlerle olduğu kadar ekonomik nedenlerle de toplumumuzu tümüyle bir karışıklık içine sokmadan kurtulamayacağımız, yok edemeyeceğimiz kurumları ve yöntemleri dikkate almakla işe başlamalıyız. Bu unsunlar şunlardır: (1) Son onyıllar içinde, hükümette, iş dünyasında, üniversitelerde, hastanelerde vd. kurumlarda gelişmiş olan geniş ölçüde merkezileşmiş yatırımlar. Bu merkezileşme süreci hâlâ devam etmektedir ve kısa bir süre içinde hemen hemen bütün belli başlı önemli etkinlikler, büyük sistemler tarafından yürütülecektir. (2) Merkezileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan, her sistem içindeki geniş çaplı planlama. (3) "Kendi kendini yöneten ve kendi yanlışlarım düzelten elektronik makinalaşma" (elektronik be-yinleşme), yani sibernetik ve otomasyonun belli başlı kuramsal ve kılgısal denetim ilkesi haline gelmesi ve bilgisayarın, otomasyonda en önemli öge olması.
Ancak burada söylenecek olanlar yalnızca bu üç unsur değildir. Bütün toplumsal sistemlerde ortaya çıkan bir başka öğe daha var: Sistem Adamı. Daha önce de işaret ettiğim üzere, bu, insan doğasının şekle giremez nitelik taşıdığı anlamına gelmez; insan doğasının yalnızca sınırlı sayıda yapıların oluşmasına izin verme gizilgücü-

ne sahip olduğu ve bizi, ölçüp tartabileceğimiz belirli seçeneklerle karşı karşıya getirdiği anlamına gelir. Teknoloji toplumu bağlamında bize sunulan en önemli seçenek şudur: eğer insan edilgin, sıkkın ve duygusuzsa, ve tek-yönlü bir mantığa sahipse, kaygı, ruh çöküntüsü, kişiliksizleşme, yaşama karşı umursamazlık ve şiddet gibi patolojik belirtiler geliştirir. Gerçekten de, Robert H. Davis'in etkileyici bir yazıda dile getirdiği üzere, "...elektronikleştirilmiş bir dünya uzun vadede akıl sağlığına rahatsız edici etkilerde bulunur."1 Çoğu planlamacılar, insan faktörünü, herhangi bir rahatsızlığa neden olmaksızın kendisini her koşula uyarlayabilen bir faktör olarak ele aldıklarından, bu noktayı vurgulamak önem taşımaktadır.
Karşı karşıya bulunduğumuz olasılıklar azdır, ve bunlar araştırılmaya, anlaşılmaya açık olasılıklardır. Bunlardan biri, tutmuş olduğumuz yolda yürümeye devam etme olasılığıdır. Bu sistemin bütününde, ya termonükleer savaş ya da ağır insan patolojisi sonucunu doğuracak rahatsızlıklara yol açacaktır. İkinci olasılık, tuttuğumuz yolu, zor kullanarak ya da şiddet ve saldırganlık içeren bir devrimle değiştirmeye girişmektir. Bu da bütün sistemin parçalanmasına yol açacak, sonucunda da acımasız bir diktatörlük ortaya çıkacaktır. Üçüncü olasılık, sistemi, insanın iyiliği ve gelişmesi amacına, ya da başka bir deyişle, yaşam sürecine hizmet edecek şekilde insanlaştırma olasılığıdır. Bu durumda, ikinci Sanayi Devriminin merkezi unsurları aynen korunacaktır. Şimdi, bu yapılabilir mi, ve bunu başarmak için ne gibi adımlar atılmalıdır, sorusunu sormak gerekir.
Bu amaca nasıl ulaşılacağını gösteren bir "plan" sunmak niyetinde olmadığımı söylemeye gerek yok sanırım. Bunun, kısa bir kitap çerçevesinde yapılamayacağı bir yana, böyle bir plan, konularında uzman ve sorumluluk sahibi kişilerin el ele vermesiyle gerçekleştirilebilecek pek çok inceleme gerektirir. Benim amacım, bana
1 Robert Theobald'in derlediği The Guaranteed Income (Garanti Altına Alınmış Gelir) adlı

kitapta, (New York: Doubleday Anchor Books, 1967), "The Advance of Cybernation: 1965-1985" (1965-1985 Yıllan Arasında Elektronikleşmedeki Gelişme) başlıklı yazı.

göre en önemli olan adımları burada tartışmak. Bunları şöyle sıralıyorum: (1) İnsan varlığının en iyi işlevde bulunmasının incelenmesi sonucunda elde edilmiş ölçütlere dayalı olan ve sistem adammı da içeren bir planlama. (2) Şimdi yürürlükte olan yabancılaştırılmış bürokrasi yöntemini insancı yönetim yöntemine dönüştürerek, sıradan insanların gerçekleştirebileceği etkinlik ve sorumluluk yöntemleriyle bireyi harekete geçirmek. (3) Tüketim kalıplarını, etkinleşmeye katkıda bulunan ve "edilginleşmeyi"2 özendirmeyen bir tüketim sağlamak yönünde değiştirmek. (4) Geçmişteki dinsel sistemlerin karşılığı olan yeni ruhsal-düşünsel yönselim ve bağlılık biçimlerinin ortaya çıkması.

2. İnsancı Planlama

Üçüncü Bölümde başlattığımız planlama tartışmasına devamla, bir kez daha belirtmek isterim ki, planlamayı yapanlar bunun farkında olsa da, olmasa da, planlamayı yönlendiren şey, değer yargılarıyla ölçütlerdir. Bu, bütün bilgisayar tasarımları için de geçerlidir, gerek bilgisayara verilen olguların seçilmesi, gerek program yapma, değer yargdarlnı gerektirir. Eğer ekonomik verimi en fazlaya çıkarmak istiyorsam, olgularım da, programım da, insanın iyiliğini sevinç açısından, işe ilgi duyma açısından vb. en fazlaya çıkarmak istediğim durumdakinden farklı olacaktır. Bu ikinci durumda, daha başka olgular dikkate alınmıştır ve program farklıdır.

Burada birkaç ciddi soru ortaya çıkıyor: Kişi, insan değerleri hakkında, hiç değilse görüş birliğinin getirdiği geçerliliği içeren ya da kişisel zevk ya da eğilim bağlamında kabul gören geleneksel değerleri kabul etmekten başka nasıl bilgi sahibi olabilir? Dördüncü Bölümde, insanın iyiliğinin ya da iyi olma durumunun, tıpkı hastalıklı ya da kötü olma durumu kadar nesnel ve görgül (ampirik) olarak betimlenebileceğine değinmiştim; iyi olma durumunu oluşturan

Bu sözcüğü etkinleştirme sözcüğüne koşut olarak ortaya atıyorum; bu, sözlüklerde bulunmamakla birlikte gerekli bir sözcük; çünkü insanı daha etkin yapan koşullar olduğu gibi, daha edilgin yapan koşullar da var.
I

koşullar da, fiziksel olsun, akılsal olsun, hastalıklı duruma yol açan koşullar da araştırılabilir, doğrulanabilir niteliktedir. Nesnel olarak geçerli değerler, sistemin işleyişini optimal düzeye çıkaracağından, ya da hiç değilse olası seçenekler ortaya konduğunda insancı ölçütler akıl sağlığı yerinde kişilerin çoğu tarafından karşıtlarına yeğlenecek ölçütler olarak kabul edileceğinden, sistem adamı üzerine yapılan bir inceleme nesnel olarak geçerli değerlerin kabul edilmesi sonucunu yaratabilir.

İnsancı ölçütlerin geçerliliğinin kaynağının değeri ne olursa olsun, insanlaşmış bir sanayi toplumunun genel amacı şöyle tanımlanabilir: toplumumuzun toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamım, insanı kötürümleştirmek yerine, onun gelişmesini ve canlılığını destekleyecek ve ileri noktalara götürecek şekilde değiştirmek; böylece bireyi edilgin ve

yalnızca alıcı durumuna getirmek yerine harekete geçirmek, etkinleşirmek; teknolojik kapasitemizin insanın gelişmesine hizmet etmesini sağlamak. Bunun gerçekleşmesi için, ekonomik ve toplumsal sistemin denetimini yeniden ele geçirmeliyiz; kararları, insanın mantığına uyan iradesi ve en üst düzeyde canlılığa ulaşma isteği belirlemelidir.
Genel amaçlar bunlar olduğuna göre, insancı planlamada hangi yol izlenecektir?
Bilgisayarlar, sistemi kırıp geçiren ve giderek öldüren bir kanser değil, yasam-yönselimli bir toplumsal sistemin işlevsel bir parçası haline gelmelidir. Makinalar ya da bilgisayarlar, insanın mantığı ve iradesi tarafından belirlenen amaçlara ulaşmada araç olmalıdır.
Olguların seçilmesinde belirleyici olan ve bilgisayarın programlanmasını etkileyen değerler, insan doğasının bilinmesi, bu doğanın çeşitli olası dışavurumları, optimal gelişme biçimleri ve bu gelişmeyi gerçekleştirebilecek gerçek gereksinimler temeline dayalı olarak elde edilmelidir. Yani, değerlerin kesin kaynağı teknik değil, insan olmalıdır; bütün planlamada ölçüt, maksimal üretim değil, optimal insan gelişmesi olmalıdır.3
3 Hasan Özbekhan bu sorunu çok kısa ve öz formüle etmiş: "Bütün bu süreç içinde yapmayı başaramadığımız şey, işleyişsel anlamı, bizi harekete geçiren çekici dediğimiz şeylere, onların doğalarında bulunan değerleri sorgulamaya, özlemlerimizin ve edimlerimizin uzun vadede doğuracağı sonuçların değerlendirilmesine,

Bundan başka iktisat alanındaki planlama, sistemin tamamını kapsayacak şekilde yapılmalıdır; ve de, sistem Adamı, toplumsal sistemin bütünüyle bütünleştirilmelidir.
Planlamayı yapan insan, insanın, sistemin bütünün bir parçası olarak üstlendiği rolün farkında olmalıdır. Kendisinin farkında olan tek canlı, insan olduğuna göre, bir sistem oluşturan ve çözümleyen varlık olarak da, kendisini çözümlediği sistemin nesnesi haline getirmelidir. Bu demektir ki, insan üzerine, onun doğası ve bu doğanın dışavurum olasılıkları konusundaki bilgi, herhangi bir toplumsal planlamada temel verilerden biri olmalıdır.
Şu ana dek planlama üzerine söylenenler, planlamacıların, temelde kendi istekleriyle toplumun ve onu oluşturan bireylerin optimal iyiliğini sağlamaya kararlı oldukları kuramsal varsayımı temeline dayandırılmıştır. Ama ne yazık ki, böyle bir varsayım, pratikte yapılamaz. [Elbet burada, planlamacıların kendi yönselimlerine değgin fikirlerinden söz etmiyorum. Onlar da, birçok kişi gibi kendi yönselimlerinin akılcı ve törel olduğuna inanırlar. Birçok kişi, biraz, törel ya da ahlaksal açıdan haklılık duygusuyla desteklemek amacıyla, biraz da kendi gerçek yönselimleri konusunda başkalarını aldatmak amacıyla kendi edimleri için bu türden bir ussallaştırmaya (ideolojiye) gereksinme duyar.] Hükümet planlaması düzeyinde, politikacıların kişisel çıkarları çoğu kez onların bütünselliğine ve dolayısıyla, insancı planlama kapasitelerine ters düşer. Bu tehlike, ancak ve ancak yurttaşın, karar verme sürecine çok daha etkin bir şekilde katılmasıyla ve hükümet planlamasının, planlamanın yapıldığı kişiler tarafından denetlenme yol ve yöntemlerinin bulunmasıyla azaltılabilir.
Öyleyse, hükümet planlaması daha da azaltılmalı ve kamu

beklediğimiz sonucun, aslında özlemini çektiğimizi söylediğimiz yaşam niteliğine gerçekten karşılık verip vermediğini düşünmeye ve sürdürdüğümüz edimlerin bizi oraya götürüp götürmeyeceğini irdelemeye dayandırmamaktır. Başka bir deyişle, bu satırların yazarının planlama kavramına göre, biz daha derin anlamda planlamada başarısızız." (Bkz. Hasan Özbekhan'ın daha önce anılan yazısı. Ayrıca, Özbekhan' dan ve Martin K. Starr ve Raymond G. Brown'dan aldığım kişisel önerileri de burada şükranla anmak isterim.) sektörü için yapılan da içinde olmak üzere, planlamanın çoğu büyük şirketlere mi bırakılmahdır? Bu fikre karşı, büyük şirketlerin modası geçmiş işlemlerle uğraşmak zahmetine katlanmadığı, ve dalgalanma gösteren siyasal baskılara bağımlı olmadıkları; sistem çözümlemede, araştırmaları anında tekniğe uygulamada daha gelişmiş oldukları; ve işlerini sürdürme hakkım korumak için her birkaç yılda bir seçim kampanyalarında savaşmak durumunda olmadıklarından daha nesnel insanlar tarafından yönlendirildiği yolundadır. En önemlisi, yönetim ve sistem çözümleme, şimdi en gelişmiş etkinlik biçimlerinden biri olduğundan, yalnızca zekâ açısından değil, insanın selametini görme açısından da en gelişmiş belleklere çekici gelmesi akla uygun görünmektedir. Bunlar ve daha birçok sav, son derece kandırıcı olmakla birlikte iki önemli nokta açısından inandırıcı değildir: Her şeyden, önce, şirket, kâr amacıyla çalışır, ve kâra olan ilgisi, ondokuzuncu yüzyıl girişimcisinin kâra olan ilgisine kıyasla çok değişik olmakla birlikte, çoğu kez, topluluğun çıkarlarıyla çatışır. İkinci olarak, özel şirket, bir demokratik sistemde hükümete yönelik denetim kadar sınırlı bir denetimden bile yoksundur. (E-ğer, şirketi pazarın, yani dolaysız olarak tüketicinin denetlediğini söyleyerek bu noktaya karşı çıkılıyorsa tüketicinin zevk ve isteklerinin büyük ölçüde şirket tarafından, kendi çıkarlarına yarayacak şekilde yönetildiği, yönlendirildiği olgusu yokumsanıyor demektir.) Yönetim birimlerinin aklına ve iyi niyetine inanmak, büyük bir çoğunluğun, insanın gelişmesi hayrına değil de, kişisel olmayan teknik kârlılık hesaplarına göre planlar yapmayacağını güvence altına almaya yeterli değildir. Geleneksel bir zihinsel işleyişe ya da görüşe sahip yöneticiler iyi niyetten yoksun olmaları nedeniyle değil, düşgü-cünden ve insansal yaşamı tam anlamıyla görme yetisinden yoksun olduklarından, insancı planlama açısından büsbütün tehlikelidirler. Hatta, onların kişisel dürüstlüğü, uyguladıkları planlama yöntemleri konusunda kuşku duymaya daha da bağışık hale getirmektedir bu insanları. Bu nedenlerle, John Kenneth Galbraith ve diğerlerinin dile getirdiği iyimser görüşe katılmıyorum. Ben, şirket planlamasının

da hükümet tarafından ve planlama ediminin öznesi olan bağımsız birimler tarafından denetlenmesini öneriyorum.5

3. Enerjilerin Harekete Geçirilmesi ve Serbest Bırakılması

Önceki bölümlerde insan üzerine söylenenlerden şu sonuç çıkmaktadır: İnsanın selameti için gerekli temel koşullardan biri, kişinin bütün özelliklerini ve yeteneklerini, üretken bir şekilde kullanmak, onlardan tam anlamıyla yararlanmak anlamında etkinlik göstermektir, toplumumuzdaki en hastalıklı özelliklerden biri de insanı, kendi toplumunun meselelerine, çalıştığı kuruluşa ve hatta, daha gizli olmakla birlikte kendi kişisel meselelerine etkin olarak katılma fırsatından yoksun bırakma eğilimidir. Bu "edilginleştirme" kısmen, bütün

merkezileşmiş kuruluşlarda uygulanan "yabancılaşmış bürokratik" yöntemden kaynaklanmaktadır.

İNSANCI BÜROKRATİK YÖNTEMLE YABANCILAŞMIŞ BÜROKRATİK YÖNTEMİN KARŞILAŞTIRILMASI Çoğu diğer durumda olduğu gibi burada da insanlar, akıl karıştıran sahte bir ikiye ayırma olgusuyla karşı karşıya kalırlar. Herhangi bir düzen ve denetimden yoksun anarşik bir sistemle, hem çağdaş sanayiciliğe hem de — hatta daha çok — Sovyet sistemine özgü olan bürokrasi arasında seçme yapmak durumunda olduklarım sanırlar. Ne var ki, tek seçenek bu değildir, daha başka seçeneklerimiz de vardır. Burada sözünü etmek sitediğim seçenek, "insancı bürokratik" ya da "insancı yönetim"6 yöntemiyle işlerimizi yürütmede uyguladığımız "yabancılaşmış bürokratik" yöntem arasındaki seçenektir.

5 Klasik sosyalizm, bu sorunun yalnızca, büyük kuruluşların toplumsallaştırıl-ması (ulusallaştınlması) yoluyla çözümleneceğini sanıyordu. Ama, böyle bir adım atmanın Birleşik Devletlerde siyasal olarak olanaksız olduğu olgusu bir yana, soruna gerçek bir çözüm getirip getirmediği de tartışılabilir. Sovyetler Birliği örneğinin gösterdiği üzere, devlet tarafından atanmış yöneticiler karar vermede, özel şirketlerin dikkate aldığı yeterlilik ve maddi üretim ölçütünü temel alabilir. Asıl önemli olan, planlamaya yön veren değerler ve aşağıdan gelen denetimin ölçüsüdür.

6 Bunu izleyen sayfalarda, "insancı bürokrasi" yerine "insancı yönetim" terimini kullanacağım, çünkü "bürokrasi" kendi başına zaten çoğu kez yabancılaşmış bir dizgenin bir belirleyicisi olarak algılanıyor.

Bu yabancılaşmış bürokratik işlemin özellikleri birkaç şekilde dile getirilebilir. Her şeyden önce tek yönlü bir sistemdir; buyruklar, öneriler, planlama, piramidin tepesinden çıkar en altına gönderilir. Bireyin girişimciliğine yer yoktur. Kişiler, ister iyiliğinin sağlanması gereken birer olgu olsunlar ister birer tıbbi olgu, hangi alana girerlerse girsinler, bir "kişi" ile bir "olgu" arasındaki farkı belirleyen bireysel özellikleri içermeyen bir bilgi-işlem kartına delinebilen "olgular" dır.

Bürokratik yöntemimiz, bir bireyin gereksinmelerine, görüşlerine, taleplerine "yanıt vermemesi" açısından sorumsuz bir yöntemdir. Bu sorumsuzluk, bürokrasinin bir "nesnesi" haline gelen kişinin içinde bulunduğu durumun özelliğiyle yakından ilişkilidir. İnsan, bir olgu'ya yanıt veremez ama bir kişi'ye yanıt verebilir. Bürokratın sorumsuzluğunun, uzun zamandır bürokrasinin bir özelliği olan bir başka yönü daha vardır. Bürokrat, kendisini bürokratik makinanın bir parçası olarak hissettiğinden, her şeyden çok, sorumluluk almak ister, yani, eleştirilmesine neden olacak kararlar almamak ister. Kendi işinin kurallarının açıkça formüle etmediği kararları almaktan kaçınmaya çalışır ve eğer kafasında bir kuşku varsa, kendisine başvuran kişiyi, gene aynı şeyi yapacak olan bir başka bürokrata gönderir. Bir bürokratik düzene işi düşmüş herkes, bir bürokrattan bir diğerine gönderilme işlemini bilir; kişi bazen de bir yığın çaba harcadıktan sonra, ilk girdiği kapıya varır; kimse onu gerçek anlamda dinlemiş değildir; yalnız, o bürokratlara özgü garip biçimde, bazen hoşnutluk içinde, bazen sabırsızca ama hemen hemen her zaman, bürokratın çaresizliğinin, sorumsuzluğunun ve "başvuran" nesneye karşı duyulan bir üstünlük duygusunun yarattığı

karışık bir tavır içinde dinlemişlerdir. Bürokratik yöntemimiz bireye, bürokratik makinanın yardımı olmaksızın hiçbir girişimde bulunamayacağı, hiçbir şeyi düzenleyemeyeceği duygusu verir. Sonuç olarak da, girişimciliği felce uğratır ve derin bir güçsüzlük duygusu yaratır.

"İNSANCI YÖNETİMİN VE YÖNTEMLERİNİN YAPISI

İnsancı yönetim yönteminin temel ilkesi, kuruluşların büyüklüğüne, merkezileşmiş planlamaya ve elektronik beyinleşmeye (cyber-

F.: 8

,

nation) karşın, bu kuruluşlarda görev alan bireyin, yöneticiler, koşullar ve makinalar karşısında kendini kabul ettirmesi, haklarını araması ve süreçte etkin rolü olmayan güçsüz bir parçacık olmaktan çıkması ilkesidir. Bireyin enerjileri, yalnız ve yalnız iradesinin bu şekilde onaylanmasıyla serbest bırakılabilir, akılsal dengesi ancak böyle korunabilir.

İnsancı yönetimin bu ilkesi, şu şekilde de dile getirilebilir: Yabancılaşmış bürokraside bütün iktidar yukardan aşağıya akarken, insancı yönetimde, çift taraflı bir yol vardır; yukarıda verilen kararm "özneleri"7 kendi iradelerine, kaygı ve ilgilerine göre yanıt verir, tepki gösterirler; verdikleri yanıt yalmzca tepedeki karar mercilerine ulaşmakla kalmaz, karar verenleri, yanıta yanıt vermek durumunda bırakır. Karar verme olgusunun "özneleri", karar verenlere meydan okuma hakkına sahiptirler. Bu türden bir meydan okuma, her şeyden önce, şu kuralı gerektirir: Bürokrasinin (şu ya da bu düzeyde) ilgili bölümünün konuyla ilgili sorulara yanıt vermesini ya da işleyişini açıklamasını talep eden "özneler" belli bir sayıya ulaşmışsa karar verenler, talebe yanıt verirler.

Bu noktada, şimdiye dek yapılan önerilere okurun zihninde öyle çok itiraz birikmiş olmalı ki, bu bölümde söyleyeceklerim konusunda okurun dikkatini yitirmemek için bu itirazları hemen şimdi tartışmalıyım. Önce, kuruluşların yönetimini ele alacağım.

Her şeyden önce "özneler"in etkin katılım biçiminin, verimi yüksek merkezileşmiş yönetim ve planlamayla uyuşmazlık içinde olacağı şeklinde bir karşı çıkma söz konusu olacaktır sanırım. Eğer, (a) yabancılaşmış bürokrasinin yürürlükteki yönteminin pato-jenik olduğuna, yani hastalık yaratacağına inanmak için zorlayıcı bir neden yoksa; (b) yalnızca denenmiş ve kanıtlanmış yöntemler düşünülüyor ve yaratıcı yeni çözümlerden ürkülüyorsa; (c) yeni yöntemlerin bulunabilmesi halinde bile, maksimal verim ilkesinden bir süre için bile vazgeçilmemesi gerektiği konusunda ısrar ediliyorsa, bu karşı koyma haklı sayılabilir. Ama eğer, bu kitapta sunulan kaygılar uygun görülür ve bürokratik yöntemlerimizin toplumumuzun

7 Burada, bürokrasinin denetimine tâbi olan kişilere "özneler" (subject: özne, teba, uyruk - Ş.Y.) diyeceğim.

dizgesinin bütününe getirdiği büyük tehlikeler kabul edilirse, bu itirazlar, ya da karşı koymalar, şimdiki sistemimizin işleyişinden memnun olanlar için olduğu kadar zorlayıcı değildir.

Daha da açık söylemek gerekirse, eğer kişi, güçlükleri görür ve bu güçlüklerin aşılamaz olduğu inancıyla işe koyulmazsa, sorunları elle tutulur şekilde ve ayrıntılı olarak incelemeye başlayacaktır. Burada gene, kişi, maksimal merkezileşme ile sorumluluğun tümüyle dağıtılması arasındaki iki karşılıklı seçeneğin (dikotominin) gereksiz bir kutuplaşma oluşturduğu, ve optimal merkezileşme kavramı ile, optimal halk katılımını çözünmeyebileceği sonucuna varabilir. Optimal merkezileşme, geniş kapsamlı örgütleme ve planlamanın etkin olmasına yetecek ölçüde merkezileşmedir; optimal katı-lımsa, merkezileşmiş yönetimi olanaksız kılmayan ama bununla birlikte, katılanlara optimum katılım sorumluluğu tanıyan katılımdır. Elbet bu, genel bir tanımlamadır ve hemen harekete geçmede temel olmaya yeterli değildir. Bilimsel bilginin tekniğe uygulanmasında böylesine büyük bir sorun ortaya çıksa, tekniğin uygulayıcısı cesaretini yitirmez, geri çekilmez; sorunun çözümlenmesi sonucuna götürecek araştırmanın gerekliliğini kabul eder. Ama insan sorunlarıyla uğraştığımızda, bu türden güçlükler, çoğu kişinin gözünü korkutur, onları düş kırıklığına uğratır ya da düpedüz, "bu iş olamaz" demelerine neden olur. / Gerçekten de, teknik sorunları çözümlemede sınırsız bir düşgü-cüne ve başı çekme sorumluluğuna, ama insan sorunları söz konusu olduğunda son derece sınırlı bir düşgücüne sahibizdir. Bu neden böyle? Bu sorunun yanıtı çok açık: İnsan bilimi alanında, doğa bilimleri ve teknik konusunda sahip olduğumuz bilgilere sahip değiliz. Ama bu yanıt, inandırıcı değil; gerekli bilgimiz neden yok? Ya da, belki şu şekilde söylemek daha doğru olur: Elimizde olan bilgileri neden uygulamıyoruz? Derinlemesine inceleme yapılmaksızın hiçbir şey kanıtlanamaz, ama eminim ki, optimal merkezileştirme, ya da sorumluluğun tek merkezde toplanması ile bütün kademelere optimal ölçüde dağıtılması olgularının tümleştirilmesi (entegrasyonu), uzay yolculukları için teknik çözümler bulmaktan daha az zordur. Bu türden bir araştırmanın neden yapılmadığının yanıtı, içinde

bulunduğumuz koşullardaki öncelliklerimiz nedeniyle toplumsal düzenimize insancıl açıdan daha uygun çözümler bulma isteğimizin çok zayıf olduğu olgusunda yatmaktadır. Ama gene de, araştırmaya olan gereksinimi vurgularken, son onyıllar içinde bu sorunlarla ilgili çok sayıda deneylerin ve tartışmaların yapıldığını unutmamamız gerekir. Hem sınai ruhbilim alanında hem de yönetim bilimi alanında birkaç değerli kuramsal tartışma ve deney yapılmıştır.

Çoğu kez bir önceki itirazla bir arada görülen bir diğer karşı çıkma da, siyasal düzeyde karar verme sürecinde etkin bir denetleme olduğu sürece, hükümetin yürütme ve yasama organları tarafından gerektiği gibi yönetileceği ve denetleneceği nedeniyle, bir şirketin işleyişine etkin olarak katılmaya gerek olmadığı yolundadır. Bu karşı çıkmada, günümüzde hükümetle şirketlerin, kimin kimi denetlediğini anlamayı olanaksız kılacak ölçüde iç içe girdiği, ayrıca, hükümet kararlarının, yurttaşların etkin denetimi altında bulunmadığı olgusu dikkate alınmamıştır. Ama, burada önerildiği üzere yurttaşların siyasal sürece etkin katılımının doyurucu bir düzeyde olması halinde bile, şirket, yalnızca yönetime katılanların isteğine yanıt vermek konumunda olmakla kalmamalı, kamuoyunun, şirketin kararlarını etkileyebilecek isteklerine de uymalıdır. Şirketlerin bu şekilde doğrudan doğruya denetlenmemesi halinde, hükümetin, sistemdeki özel sektör üzerinde söz sahibi olması çok

güç olacaktır.
Bir başka itiraz da, burada önerilen karar verme sürecindeki çifte sorumluluğun, tepedekilerle "özneler" arasında sonugelmez sürtüşmelerin kaynağı olacağı ve bu ruhbilimsel nedenden dolayı etkili olmayacağına işaret edecektir. Sorun üzerinde soyut olarak konuşurken, büyük bir kolaylıkla onu çok güç ya da korkunç bulabiliriz, ama değişiklikler kabul edildikten sonra ortaya çıkan çatışkılar, soruna soyut bir şekilde baktığımızdakinden çok daha az keskin ve çok daha az çözümlenemez nitelikte olacaktır. Ne de olsa, sonuçta bir kuruluştaki yöneteciler de görevlerini yerine getirmek istemektedirler, katılımcılar da. Bürokratlar "incinebilir" hale geldikleri an, yani, kendisine tâbi olanların (öznelerin) dilek ve isteklerine yanıt vermeye başladıkları an, yetkili kişi de, meydan okuyan kişi de, yani her iki taraf da, sorunlara daha büyük ilgi duyacaktır. Bunun ola-

nakli olduğu, Birleşik Devletlerdeki ve diğer ülkelerdeki birkaç üniversitede kanıtlanmış, öğrencilerin yönetime katılımının kabul edildiği durumlarda, yönetimle öğrenciler arasında pek az sürtüşme olmuştur. Yugoslavların, işçilerin öz-yönetimi sisteminde ve bütün dünyadaki sayısız işbirliği içeren hareketler deneyiminde bu ortaya konulmuştur.
Bürokratik üslup değiştirilir de yabancılaşmış bir uygulama yerine insancı bir uygulama söz konusu olursa, kaçınılmaz olarak başarılı yönetici tipinde de değişiklik başgösterecektir. Kendi bürokratik imajına sığman, durumunun sarsılmasından ve insanlarla doğrudan doğruya ve açıkça karşı karşıya gelmekten korkan kişilik tipi, diğerlerine göre güçsüz durumda olacaktır. Öte yanda, yaratıcı, ürkek olmayan, uyumlu ve karşı koymalara sağır olmayan kişi, yönetim yönteminin değişmesi durumunda başarılı olacaktır. Bütün bu noktalar, yöneticilerin "değiştirmek istememesi ya da değiştirme yetisinden yoksun olması" nedeniyle değiştirilemeyen bazı yönetim yöntemlerinden söz etmenin ne kadar yanıltıcı olduğunu göstermektedir. Burada dikkate alınmayan bir durum, yeni yöntemlerin, yöneticilerin seçkin kişiler olması ilkesini gerektireceği olgusudur. Bu şimdiki yöneticilerin yerine yeni yönetici tipinin geçeceği anlamına gelmez. Kuşkusuz, varolan sistemde duyarlı ve uyumlu olma yetilerini değerlendiremeyen ama sistemin kendilerine fırsat tanımasıyla becerilerini ortaya koyabilecek pek çok yönetici vardır.
Bireyin çalıştığı kuruluşun yönetimine etkin olarak katılması fikrine karşı öne sürülen görüşlerden belki de en çok dile getirilecek olan, elektronik beyinleşmenin artması nedeniyle, bireyin çalışma saatlerinin çok az, dinlenmeye ayrılan sürenin çok fazla olacağı, dolayısıyla bireyin çalışma süreci içinde etkinleşmesinin artık gerekli olmayacağı, etkinleşme işinin, dinlenme süresi içinde yeterince gerçekleşeceği savıdır. Bence bu görüş, yanlış bir insan varoluşu ve çalışma kavramından kaynaklanmaktadır. İnsanoğlu, en iyi, en gelişmiş teknolojik koşullar altında bile, yiyecek, giyecek, barınak ve tüm diğer maddi gereksinimleri üretmek sorumluluğundadır. Yani çalışmak zorundadır. Bedensel güç isteyen işlerin çoğunu makina-lar üstlense bile, insan, kendisi ile doğa arasındaki değiş-tokuş sürecine katılmak zorundadır; çalışmanın tümüyle ortadan kalkması

için insanoğlunun fiziksel gereksinimleri olmayan bedensiz bir varlık, ya da melek olması gerekir. Doğa ile bütünleşmeye, maddi üretim, tüketim, toplumsal örgütlenme, doğal felaketlere tepki gösterme süreçlerini düzenlemek ve yönetmek ihtiyacında olan insan, hiçbir zaman ayak ayak üstüne atıp her şeyin kendi başına yürümesini bekleyemez. Teknoloji toplumunda çalışmak artık bir "belâ" olmayabilir, ama insanın, kendi maddi gereksinimlerini karşılamak durumunda kalmayacağı bir cennet yaşantısı teknolojik bir fantezidir. Yoksa çözüm, Brzezinski'nin[8] öngördüğü gibi, büyük bir çoğunluk tüketmekle meşgulken yalnızca seçkinlerin çalışma ayrıcalığına sahip olacağı sonucu şeklinde mi karşımıza çıkacaktır? Evet, sorunun çözümü bu olabilir, ama bu durum, kendi içinde çelişkili bir tablo oluşturacak, yalnızca özgür insanlar, çalışma da içinde olmak üzere, eksiksiz bir yaşam sürme hakkına sahipken, büyük bir çoğunluğun sorumsuz ve yararsız asalaklar halinde, köle konumuna indirgenmesi anlamına gelecektir. Eğer insan, üretme ve örgütleme sürecinde edilgime, dinlenme eğlenme süresi içinde de edilgin olacaktır. Yaşamı sürdürme sürecine katılmaktan ve sorumluluktan feragat ederse, yaşamın tüm diğer alanlarında edilgin rolünü benimseyecek, ve kendisine bakan kişilere bağımlı olacaktır. Bugün bile bu durumun gerçekleştiğine tanık oluyoruz. İnsanın, eskisinden daha çok boş vakti var, ama çoğu kişi, yabancılaşmış bürokratizm yönteminin kendilerini zorla içine soktuğu edilginliği dinlenme zamanlarında da gösteriyorlar. Boş vakit ya da dinlenme zamanı, seyrek olarak etkinliği dile getirme, çoğu kez de gösteri izleme ve tüketme anlamına geliyor.

Kişinin sağlığına özen göstermesi, söylemeye çalıştıklarımı açıklığa kavuşturacak bir örnek olabilir. Tıp biliminin, tanı, tedavi, reçete vermek gibi birçok işlevinin bilgisayarlar tarafından yerine getirilebileceği akla uygun gelmektedir. Ama seçkin bir doktorun son derece bireyselleşmiş gözlemleme yetisinin, örneğin niceliğe dönüştürülmesi ve program diline çevrilmesi olanaksız bir yeti olan bir insanın göz ya da yüz anlatımını gözlemleme yetisinin, bilgisayara bırakılabileceği kuşku götürür olsa gerektir. Tıptaki eşsiz

A.g.y., aynı yerde.

başarılar, tümüyle otomatikleşmiş bir sistemde yitip gidecektir.[9] Ama bundan da öte, birey, makinalara boyun eğmeye öylesine ko-şullandırılacaktır ki, sağlığına, etkin, sorumlu bir şekilde özen gösterme yetisini yitirecektir. Bir fiziksel sorunu olduğunda "sağlık servisi" ne koşacak, kendi öz bedensel süreçlerini gözlemleme, değişikliklerin farkına varma ve kendisi için çareler — belli bir gıda rejimi uygulamak ya da uygun beden hareketleri yapmak gibi basit çarale-ri bile — düşünme yetisini yitirecektir.

Eğer insanoğlu, üretim ve yönetim sisteminin işleyişinden sorumlu olma yükümlülüğünden yoksun bırakılırsa, tümüyle çaresizlik içinde, kendine güveni olmayan, makinaya ve onun uzmanına bağımlı bir varlık haline gelir; dinlenme zamanından etkin olarak yararlanma yetisinden yoksun olmakla kalmaz, sistemin pürüzsüz işleyişinde aksama olduğunda, bir felaketle karşı karşıya kalır.

Bu konuda bir noktadan, hem de çok önemli bir noktadan daha söz etmeliyiz. Makinalar, bütün işleri, planlamayı, bütün örgütsel kararları ve hatta sağlık sorunlarını üstlense bile, insanla insan arasında başgösteren sorunlara çare bulamazlar. Bu kişilerarası ilişkiler,

insansal yargı, yanıt, tepki, sorumluluk alanlarında, makina insan işlevinin yerini alamaz. Marcuse gibi, maddi açıdan tümüyle doyuma ulaşmış “engelleyici olmayan” elektronik beyinleşmiş toplumda, Yunan ya da Shakespeare dramasmda ya da büyük romanlarda dile getirilenler türünden insan çatışkıları olmayacağı görüşünü savunanlar var gerçi. Tümüyle yabancılaşmış kişilerin insan varoluşunun geleceğini böyle görmesini doğal karşılıyorum ama korkarım bu kişiler, geleceğe değgin olasılıklardan çok kendi duygusal kısıtlılıklarını dile getiriyorlar. Karşılanmamış maddesel gereksinimlerin bulunmaması halinde insanla insan arasındaki sorunların, çatışkıların ve trajedilerin bulunmayacağı varsayımı, çocukça bir düştür.

Büyük kuruluşların olduğu gibi, bir bütün olarak ülkenin,

9 Tıpkı, bilgisayara yüklenmiş satranç oyuncusunun ortalama bir satranç oyuncusundan daha iyi olduğu, ama bir satranç ustası kadar iyi olmadığı, ya da bir bilgisayarın Mozart ya da Beethovenvari müzik bestelemeye programlanabilmesi, ama ortaya çıkan ürünün bir Mozart ya da Beethoven parçasının niteliklerine asla ulaşa-mayışı gibi.

eyaletlerin ve toplulukların meselelerine etkin olarak katılmak, kendi aralarında bilgi alış verişi yapma, tartışma ve karar verme süreçlerini gerçekleştirecek, konuşma ya da oturum gruplarının oluşturulmasını gerektirir. Bu grupların her türden merkezileşmiş kuruluşta ve siyasal karar verme süreçlerinde nasıl bir yapıya sahip olması gerektiğini tartışmadan önce, gelin sözünü ettiğimiz konuşma gruplarının özelliklerine göz gezdirelim.

Her şeyden önce, gruplara katılan kişilerin sayıları, tartışmanın dolaysızlığmı koruyacak ve demagogların ustalıklı konuşma ya da çarpıtma çabalarının etkin olmasına izin vermeyecek şekilde sınır-lanmalıdır. Eğer kişiler düzenli olarak toplanır ve birbirlerini tanırlarsa, kime inanabileceklerini, ve kime güvenmeyeceklerini, kimin yapıcı, kimin yıkıcı olduğunu ve kendi katılımları süreci içinde de kendi öz sorumluluk ve özgüven duygularının geliştiğini hissedeceklerdir.

İkinci olarak, konunun temelini herkesin aşağı yukarı açık ve doğru bir şekilde anlaması için, her gruba nesnel ve uygun bilgi verilmelidir.

Verilen bilginin yerinde olması sorunu, konu dışına çıkmamızı zorunlu kılan pek çok güçlük içermektedir. Dış ve iç politikada ya da bir şirketin yönetiminde ele aldığımız konular, yalnızca çok iyi eğitim görmüş uzmanların anlayabileceği kadar karmaşık ve özel konular değil mi? Eğer böyleyse, yurttaşın karar verme sürecine geleneksel anlamda demokratik olarak katılmasının pek olanaklı olmadığını kabul etmek durumunda kalırız; ayrıca, Millet Meclisinin anayasal işlevinin geçersiz ya da modası geçmiş olduğunu da kabul etmek zorunda oluruz. Bir senatör ya da millet vekili, gerekli olduğu kabul edilen uzmanlaşmış bilgiye sahip değildir kuşkusuz. Bilgili ve eğitimli yurttaşın kavrayamayacağı kadar karmaşık sorunları anlaması beklenmediğinden, başkan da çok iyi eğitilmiş uzmanlar grubunun önerilerine bağımlıdır. Kısacası, eğer verilerin karmaşıklığının ve güçlüğünün aşılamayacağı varsayımı doğru olsaydı, demokratik süreç, uzmanların iş başında olduğu bir yönetimi telafi eden içi boş bir kabuk olurdu. Aynı şey, şirket yönetimi süreci için de geçerli olacaktı. Üst düzey yöneticiler, üzerinde karar vermek durumun-

da oldukları karmaşık teknik sorunları anlayamayacak durumda olsalardı, teknik uzmanlarının kararlarını kabul etmek zorunda kalacaklardı.
Verilerin yalnızca iyi eğitilmiş uzmanların değerlendirebileceği ölçüde karmaşık ve kavranması güç hale geldiği fikri, daha çok, doğal bilimlerde uzmanlaşma ölçüsünün, yalnızca az sayıda bilim adamının meslekdaşmın kendi alanındaki çalışmalarını tam anlamıyla anlayabileceği noktaya ulaştığı olgusuyla beslenmektedir. Neyse ki, siyaset ve şirket yönetiminde karar verme sürecinde gerekli olan verilerin çoğu, aynı ölçüde güç ya da anlaşılması uzmanlık gerektiren türden değil. Aslında bilgisayarla çalışma, program yapmada kullanılan öncüllere göre değişik sonuçlar gösterebilmesi ve değişik modeller oluşturması bakımından güçlükleri . zaltmaktadır. Amerika' nın, Sovyet blokuyla ilgili dış politikasını örnek olarak inceleyelim şimdi. Burada yargılar, Sovyet blokunun plan ve amaçlarının çözümlenmesine, amaçlarına ulaşmadaki esnekliğine ve özellikle de onların felaketleri önleme isteklerine bağlıdır. Elbet aynı şey, Amerikan, Çin, Alman vd. dış politikalar için de, Amerikan dış politikasının plan ve amaçlarının, muhalif taraf tarafından nasıl algılandığı ya da algılanabileceği konusu için de geçerlidir. Temel olguların, verilen haberlerin tümünü okuyarak bilgilenen herkese açık olduğunu kabul ediyorum. (Gerçi, yalnızca New York Times gibi birkaç gazete bütün gerekli bilgiyi veriyor ve bunlar bile bazen taraflı bir seçme yapıyorlar, ama bu açık kapatılabilir ve bu olgu tartışmamızın gidişini etkilemez.) Bilgilenmiş, düşünceli ve eleştirici yurttaş, olgular temeline dayanarak, temel konularda bir fikir sahibi olmasına yetecek temel bilgiyi alabilir.
Gizli bilgilere ulaşmamamız nedeniyle, edindiğimiz bilgilerin son derece yetersiz olduğu görüşü yaygındır. Küba kuşatması örneğinde olduğu gibi, gizli servisin sağladığı verilerin çoğu kez düpedüz yanlış olduğu olgusunu saymazsak, bu görüşte olanların, gizli bilgilerin önemini gözlerinde büyüttüklerini söyleyebiliriz bence. Başka ülkelerin amaçlarını anlamak için gerekli olan bilginin büyük bir bölümü, kişinin kendi duygularıyla hareket etmemesi, taraflı olmaması koşuluyla, bu ülkelerin yapılarıyla tarihlerinin akılcı bir çö-zümlemesiyle elde edilebilir. Sovyetler Birliği, Çin, soğuk savaşın

kökenleri vd. konularında en iyi çözümlemelerden bazıları, gizli bilgileri ellerinin altında bulundurmayan bilim adamlarının yapıtlarında bulunmaktadır. Aslında, kişi, verilerin derinlemesine ve eleştirel çözümlemelerine ne kadar az güvenirse, çoğu kez bir çözümlemenin yerini pek tutamayacak gizli bilgiyi o kadar çok istemektedir. Bir sorun olduğunu yadsıyor değilim; üst düzeydeki karar mercilerine yeni roket alanları, nükleer patlamalar vb. konulardaki soruların yanıtlarını veren gizli askeri haberalma örgütü önemli olabilir; ama gene de, eğer kişi diğer ülkenin amaçları ve güçlükleri konusunda yeterli bilgiye sahipse, bu türden bilgiler özellikle de onların değerlendirilmesi, çözümlemenin genelinde ikincil önem taşır. Bu tartışmada ortaya konulmak istenen, gizli haberalma örgütünün ya da gizli bilgilerin önemsiz olduğu olgusu değildir, ama elde bulunan verilerin inceden inceye ve eleştirel bir yaklaşımla çözümlenmesi, somut bilgiler çerçevesinde bir

yargıya varma temeli oluşturmayı olası kılar. Şunu da eklemek gerekir ki, siyasal ve askeri bürokrasilerin inanmamızı istedikleri kadar çok bilginin gizli tutulmasına gerçekten gereksinim olup olmadığı yanıt bekleyen bir sorudur. Her şeyden önce, gizlilik gereksinmesi bürokrasinin dileklerine uygun düşmektedir. Çeşitli güvenlik sınıflandırmalarına girmek şeklinde kendini gösteren çeşitli düzeylerde bir hiyerarşinin desteklenmesine yardımcı olmaktadır. İlkel kabilelerden karmaşık bir bürokrasiye dek her grupta, gizleri elinde bulundurmak, gizlerin sahiplerini özel bir gizemle donattığından ve dolayısıyla onları sıradan insana üstün kıldığından, güçlerini de perçinlemektedir. Ama bütün bu kaygılar bir yana, karar verme rollerinin oynanabilmesi için, bazı gizli bilgilerin sağladığı üstünlüklerin (her iki taraf da, karşı tarafın "gizlerinden" bazılarını bildiğini nasılsa bilmektedir), yurttaşlara ve "çok gizli" gizlerin kendilerine açık olduğu çok az sayıda üye dışında yasama ve yürütme kurullarının bütün üyelerine güvensizlik göstermiş olmanın doğuracağı toplumsal etkilere değip değmediği ciddi olarak sorgulanmalıdır. Böyle bir inceleme, gizlilikle sağlanan askeri ve diplomatik üstünlüklerin, demokratik sistemimizin kayıplarından daha küçük olduğu sonucunu ortaya koyabilir.
Bizi konumuzdan ayıran bu konudan, yüz yüze tartışan otu-
rum gruplarında bilgilenme sorununa dönecek olursak, şu soruları sormalıyız: (a) Gerekli bilgiler, ilgili oldukları gruplara nasıl iletilebilir? (b) Eğitim dizgemizde öğrenciyi bir bilgi tüketicisi haline getirmek yerine onun eleştirel düşünme yetisini geliştirecek bir eğitim nasıl sağlanabilir? Bu türden bilginin nasıl iletilebileceği konusunun ayrıntılarına inmek yararlı olmayacaktır. Yeterli kaygı ve ilgi duyulursa, uygun yöntemler geliştirmede büyük engeller yoktur.
Yüzyüze konuşan bütün bu grupların işlevlerini yerine getirmesi için gerekli ikinci bir koşul da tartışma'dır. Grubu oluşturan kişiler arasında bilginin giderek paylaşılması sonucu, tartışma sert ve slogancı niteliğini yitirecek ve insanlar arasında çekişme değil de bir diyalog haline gelecektir. Gerçi, bu türden bir tartışmaya katılmayı beceremeyen fanatikler, ahmak ya da az çok hasta insanlar olacaktır ama gene de, hiç çaba harcamadan, bu gibi kişilerin küme içinde etkileyici hale gelmesini engelleyen bir atmosfer yaratılabilecektir. Bir küme içinde bir diyalogun oluşabilmesi için, kümeyi oluşturan her bir üyenin savunucu tavrı kısmaya ve açık olmaya çabalaması yanında, karşısındaki kişinin düşüncesini nasıl dile getirdiğini değil de neyi anlatmak istediğini anlamaya çalışması gereklidir. Her verimli diyalogda, katılanlardan her biri, karşısındakini, kendisinde kuşku uyandıran formülasyonları savunmaya zorlamak yerine, düşüncelerini açıklığa kavuşturmasına yardımcı olmalıdır. Diyalog her zaman için düşüncelerin karşılıklı olarak açıklağa kavuşturulması ve kişinin diğer kişiyi, çoğu kez kendisinden bile daha iyi anlaması olgularını içerir.
Eğer grup, karar verine hakkına sahip değilse ve eğer bu kararlar grup üyelerinin ait olduğu toplumsal sektörün gerçek sürecinde anlatım bulmazsa, bilgilenme ve tartışma, zaman içinde kısırlaşa-cak ve güçsüz kalacaktır. Gerçi, insanın harekete geçmesi, edimde bulunması için önce düşünmesinin gerektiği doğrudur, ama insana harekete geçme fırsatı verilmediğinde, düşünme işlevinin zayıflay? cağı ve gücünü yitireceği de doğrudur. Kuruluşlardaki oturum gruplarından ne gibi kararları almaları bekleneceğini tam tamına söylemek olanaksızdır. Bilgilenme ve tar-tışma sürecinin bir eğitici etkisi olduğu ve

bunlara katılanları değiş-

tirdiği açıktır. Dolayısıyla, bu grupların başlangıçta vardığı kararlar, yılların deneyiminden sonra verecekleri kararlara kıyasla daha büyük yanlışlar içerecektir. Bundan da, insanlar düşünmeyi, tartışmayı ve yargılara varmayı öğrenirlerken karar verme alanının da gelişeceği sonucu çıkar. Başlangıçta belki ancak kendi bürokratlarından, alınmış bazı kararları açıklama, istenilen bazı özel bilgileri alma, karar mercilerinin incelemesine sunulacak tasarılar, kural ve yasalar hazırlama hakkını elde etme ile sanırlanmış olabilir. Bundan sonraki adım, varılan kararların grup içindeki yetkin kişiler tarafından incelenmesi hakkını elde etmek olabilir. Zaman içinde oturum grupları yapılacak işlerle ilgili belli başlı ilkeler konusunda oy verme hakkına sahip olur, ilkelerinin yürütmeye konulması ve ayrıntılar da temelde yönetim birimlerinin görevi olarak kalır. Oturum gruplarının kararı, karar verme süreçlerini tamamıyla bütünleştirecek, böylece "özneler"in denetleme ve yeni girişimlerde bulunma ilkesine uygun bir merkezi planlama ilkesi uygulanmış olacaktır. Karar veroıe sürecinde tüketiciler de temsil edilmelidir.
Üretim sanayilerinde işçi sendikalarının gelişmesi, bu yönde bir adımı simgelemektedir. Son onyıllardaki olaylar, ne yazık ki, bu örgütleri asıl toplumsal amaçlarından saptırmıştır. Bugün sendikalar, işçilerin kuruluşun içsel koşullarını bir ölçüde denetlemesini olası kılmaktadır; ne var ki, hareket alanları çoğu kez ücretler, çalışma saatleri ve bazı iş uygulamaları alanları dışına çıkmamaktadır. Dahası, hepsi de insanlıktan uzaklaşmış bürokratik çizgilerde gelişmişlerdir ve bütün üyelerin kararlara katılması yükümlülüklerini yerine getirmek için yeni baştan örgütlenmeleri gerekmektedir.
Oturum gruplarında tartışılması gereken temel sorunları şöyle örnekleyebiliriz: Diyelim bir fabrikada, gruba katılanlar üzerinde karar verilmesi gereken temel sorunları tartışırlar: üretim biçimi, üretim tekniklerindeki değişiklikler, çalışma koşulları, oturuma katılanların kalacakları yer sorunları, işçilerin ya da çalışanların denetlenmesi vd. Bu sorunlarla ilgili olarak yapılması olası çeşitli işlemler ortaya konulur ve bu seçeneklerin her birini destekleyen ya da uygun bulmayan savlar açıklanır.
Söz konusu olan ister bir iş kuruluşu olsun ister eğitim ya da

sağlık kuruluşu, oturum grupları bütün işletmelerin birer parçası haline getirilmelidir. Bir kuruluşun çeşitli bölümlerinde birer oturum grubu oluşturulmalı ve bunlar, o bölümün sorunlarıyla uğraşmalıdır. Tartışmaların bütün bir kuruluşu ilgilendirmesi halinde, bütün oturum grupları kendi aralarında tartışırlar, sonunda oylama yapılarak tek bir karara varılır. Bir kez daha söylemek gerekir ki, bu türden bir düzenlemenin ayrıntılarına burada inmek anlamsızdır; çünkü ayrıntıların yerli yerine konulması deneyim gerektiren bir beceridir.
Her türden kuruluşun yönetimine katılmak konusunda söylediklerimiz, siyasal yaşam için de geçerlidir. Çağdaş ulusal devletin büyük ve karmaşık olması nedeniyle, halk iradesini dile getirme fikri, çeşitli partiler ve profesyonel politikacılar arasında bir rekabete dönüşmüş, yozlaşmıştır; bu politikacılardan çoğu, seçim zamanı geldiğinde, anketlerle elde

ettikleri bilgiler çerçevesinde oy almalarını sağlayacak şeyleri söylüyor, programlarını buna göre düzenliyorlar; seçildikten sonraysa, kendilerine oy verenlerin taleplerinin yalnızca birini oluşturduğu çeşitli baskılara göre hareket etmek durumunda kalıyorlar; ancak çok az sayıda politikacı sorunlara değgin bilgileri, kaygı ve inançları doğrultusunda çalışıyor.
Aslmda, eğitimle, seçmenlerin siyasal görüşü arasında çarpıcı bir ilişki vardır. En az bilgilendirilmiş seçmenler daha çok akıldışı, fanatik çözümlere kaymakta, eğitimli olanlarsa daha gerçekçi ve akılcı çözümlere eğilim göstermektedirler. Birçok nedenden ötürü, genel seçimleri yalnızca eğitimli kesimle sınırlamak uygun ve çıkar yol olmadığından ve demokratik toplum biçimi, filozofların kral olacağı yolunda umutlar sunmayan otoriter yönetim biçiminden üstün olduğundan, demokratik sürecin uzun vadede gerçekleştirmesi gereken tek şey kalıyor: Seçmenlerin, tıpkı kendi sorunlarını çözümlemekle yükümlü Köy İhtiyar Heyeti üyeleri gibi davranmalarım sağlamak üzere, onların bilgilenebileceği, kendi toplumlarının sorunlarıyla ilgilenebileceği ve kaygı duyabileceği bir siyasal süreçle demokrasiyi yirminci yüzyılın koşullarına uyarlamak. İletişim tekniklerindeki gelişme, bu süreçte çok yararlı olabilir.
Kısacası, teknoloji toplumunda sonuç verebilecek bir İhtiyar

Heyeti çalışma yöntemi şöyle uygulanabilir: Köy Heyetleri sayısınca binlerce gruptan oluşan bir Alt Meclis kurulur; bu meclis iyi bilgilendirilmiş, siyasal edimlerin ilkelerini tartışacak ve bu konularda kararlar verecek durumda olacaktır, onların kararları, yürürlükte olan "yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılması ve karşılıklı olarak birbirlerini denetlemesi ve sınırlandırması" sistemlerinin kararlarında yeni bir öge oluşturacaktır; bu İhtiyar Heyetlerinin verdiği kararları oylama işinde bilgisayar tekniğinden yararlanılabilir. Siyasal eğitim arttıkça, bunlar ulusal düzeyde ve devlet düzeyinde karar verme süreçlerine giderek artan ölçüde katılırlar. Bu grup toplantıları bilgilenme ve tartışma temeline dayandıklarından kararlan temelde bütün halkın oylarıyla alınmış ya da genel anketler sonucu elde edilmiş kararlardan farklı olacaktır.
Ancak bu değişikliklerin gerçekleşmesinin olanaklı olması için bile gerekli bir koşul var: Birleşik Devletlerdeki iktidarın, Anayasanın çeşitli alanlarda gücünü uygulamakla sorumlu tuttuğu organlara geri verilmesi. Silah sanayii kompleksi, yasama ve yürütme kollarının birçok işlevini devralma yolunda ilerleyerek bir tehlike oluşturuyor. Senato, (Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Senatör J. William Fulbright'ın yürekli ve yaratıcı çabalarıyla elden geldiğince rayına oturtulan) dış politikayı etkilemedeki anayasal rolünü büyük ölç-tüde yitirdi; silahlı kuvvetler, politikayı biçimlendirmede her zamankinden daha etkileyici hale geldi. Savunma bütçemizin boyutlarını düşünecek olursak, Savunma Bakanlığının (ve hükümet sisteminin diğer bölümleri tarafından etkin bir denetime tabi olmaksızın çalışan CIA'nın) giderek daha fazla büyümesine şaşmamak gerekir. Bu anlaşılabilir olmakla birlikte, demokratik sistemimize büyük bir tehlike, seçmenlerin iradelerini kabul ettirme eğilimlerini kesin bir dille anlatmasıyla giderilebilecek bir tehlike oluşturmaktadır.10
10 Bu müsvetteyi düzeltirken, Koramiral Hyman Rickover'ın Senato Dış İşler Komitesinde yaptığı konuşmayı okudum; Koramiral, dış ülkelerde davranış araştırmalarıyla toplumsal

bilim araştırmalan yürütmek ve bunları finanse etmekle dış politika sorunları yarattıkları gerekçesiyle Savunma Bakanliği'nın sivil bürokrasisini suçluyordu: "Kaynaklarının çok fazla olması nedeniyle bans dönemlerinde bile Federal hükümetin topladığı vergilerin büyük bir bölümünü alan Savunma Bakanlığının, bütün yürütme birimleri içinde en etkili bakanlık olması kaçınılmazdır." (New York Times, 19 Temmuz 1968.)

Siyasal ve ekonomik sorunlardan kültür sorunlarına dönecek olursak, bu alandaki değişikliğin' de aynı niteliği göstermesi gerekir: edilgin tüketici kültüründen etkin, katılımcı bir kültüre geçilmelidir. Ayrıntılara girmenin yeri burası değil, ama çoğu okur, örneğin bir gösteri sanatıyla (gösteri sporları gibi) küçük tiyatro gruplarında, dansta, müzikte okuma ve diğer biçimlerde dile gelen etkin sanat arasındaki farkı anlayacaktır. Gösteri sanatlarıyla etkin sanat arasındaki ayrım sorunu, öğretim alanında da söz konusudur. Üniversiteye giden öğrenci sayısı ölçüt alındığında çok etkileyici görünen eğitim sistemimiz, nitelik açısından pek öyle etkileyici değildir. Eğitimimiz genelde yozlaşmış, toplumsal gelişmeyi sağlamada kullanılan bir alet haline gelmiştir, ya da en iyi olasılıkla, bilgi, insan yaşamının "yiyecek toplama" sektörüne uygulama kolaylığı sağlayan bir alet olarak kullanılmaktadır. Fransız sisteminde olduğu gibi yetkeci bir yöntem uygulanmasa da, yüksek bilimlerde bile yabancılaşmış ve ussal bir yaklaşım benimsenmiştir. Üniversite öğrencilerimizden en iyilerinin, uyarılmak ve yönlendirilmek yerine beslenmek yoluyla eğitilmeleri nedeniyle bıkmış olmalarına şaşmamak gerekir. Öğrenciler, çoğu durumda zihinsel doygunluğa ulaşmıyorlar ve bu hava içinde bütün geleneksel yazıları, değer ve fikirleri göz ardı etme eğilimi gösteriyorlar; neyse ki bu bütün hepsi için geçerli değildir. Öte yanda bu durumdan yakınmakla kalmak boşunadır. Koşullan değiştirmek gereklidir ve bu değişikliğin gerçekleşmesi için, duygusal deneyimle düşünce arasındaki kopukluk giderilmeli, yerine yürekle aklı bir araya getiren yeni bir yöntem konulmalıdır. Bunun yolu, yaratıcılık kazandırmayan yüz geleneksel büyük eseri okumak değildir. Bu ancak ve ancak, öğreten kişilerin canlılıktan yoksun oluşlarını; bilginin bürokratik vericisi olma rolleri ardında gizlemeye son vermeleriyle gerçekleşebilir; eğer öğretmenler — Tolstoy'un sözleriyle — "öğrencilerinin öğrencileri" olursa gerçek başarıya ulaşılabilir. Öğrenci, felsefe, psikoloji, sosyoloji, tarih ve antropoloji sorunlarıyla kendi kişisel yaşamı ve toplumunun yaşamı arasındaki ilişkinin farkına varmazsa, yalnızca en az yetenekli olanlar derslerine ilgi göstereceklerdir. Bunun sonucu, eğitim çalışmalarımızın, uygar tarihin en değerli kültürel başarı-

larına karşı tepkisizliği gizleyen bomboş bir kültür üretmiş olmasıyla kendini göstermektedir. Bütün dünyadaki öğrencilerin, üniversitelerin yönetimine ve müfredat programının oluşturulmasına daha büyük ölçüde katılma talepleri, değişik bir eğitim sistemi isteklerinin yüzeysel belirtilerinden başka bir şey değildir. Eğer eğitim bürokrasisi bunun farkına varmazsa, öğrencilerin ve giderek bütün halkın saygısını yitirecektir. Öte yandan eğitim bürokrasisi öğrencilerin çıkarlarına karşı açık, duyarlı ve "etkilenebilir" hale gelirse, anlamlı etkinliğin ödülü olacak doygunluk ve sevinci

hissedecektir.11 Bu eğitimin insancıllaştırılması, yalnız yüksek okullarla sınırlı değildir, daha ana okulunda, ilkokulda başlatılmalıdır. Bu yöntemin okur yazar olmayan yoksul köylülere ve gecekondu halkına bile uygulanabileceği, Profesör P. Freire'nin oluşturduğu, Brezilya'da uyguladığı ve şimdi de Şili'de uygulamakta olduğu çok başarılı okuma yazma eğitimi yöntemiyle kanıtlanmıştır.

Katılımcı oturum gruplarıyla ilgili bu tartışmayı kapatırken, okura, yaptığım ayrıntılı önerilerin iyi yönlerini gözden geçirmek, onlar üzerinde düşünmekle yetinmemesini öğütlüyorum. Bu

11 Marx, bürokratik olmayan yaklaşımın halk üzerindeki etkisini çok iyi dile getirmiştir: "Şimdi insan'm insan olduğunu ve onun dünyayla ilişkisinin insancı bir ilişki olduğunu kabul edelim. Bu durumda sevgi yalnızca sevgiyle, güven yalnızca güvenle değiş-tokuş edilebilir. Eğer sanatın tadını çıkarmak istiyorsanız, sanatsal incelikleri edinmiş, bir sanat ortamında gelişmiş olmanız gerekir; başkalarını etkileyen bir kişi olmak istiyorsanız, başkaları üzerinde gerçekten de uyarıcı, yüreklendirici etkisi olan bir kişi olmanız gerekir. İnsana ve doğaya yönelik ilişkilerinizin her biri, sizin iradenizin, isteğinizin ve asıl bireysel yaşamınızın nesnesine uygun düşen, onu dile getiren özgül bir anlatım olmalıdır. Eğer, karşılığında bir sevgi uyandırmaksızm seviyorsanız, yani kendinizi seven bir insan olarak dile getirmekle, se\>ilen bir insan olamamışsamz, sevginiz çaresiz bir sevgidir, bir talihsizliktir." Marx'in insanı temelde maddi hırsla harekete geçen bir varlık olarak gördüğü yolundaki çarpıtılmış görüşün açıklaması için, Marx's Concept of Man (Marx'in İnsan Kavramı) adlı kitabıma (New York: Ungar Publishing Co., 1961) bakınız. Ayrıca bakınız: tarafımdan derlenen The Symposium on Socialist Humanism (Toplumcu İnsancılık Sempozyumu) adlı kitap (New York: Doubleday, 1965), ve çok sayıda insancı Marksistin Avrupa'da, Birleşik Devletler'de ayrıca Yugoslavya, Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan'da yayımlanan yazılan.

önerileri, onların en iyi çözüm olduğuna inandığımdan değil, katılımcılık fikri ilkesini örneklemek amacıyla sundum. Katılımcı grupların oluşturulmasıyla ilgili çeşitli olasılıkları ayrıntılı bir şekilde açıklamak için, bu konu üzerine yazılmış pek çok kitaptan yalnızca biri olacak bir kitap daha yazmam gerekirdi.

Katılım yoluyla etkinleşme yöntemleri önermekten amaç, demokratik süreci yeniden canlandırmaktır. Bu girişim, Amerikan demokrasisinin güçlendirilmeye ve yeniden canlandırılmaya gereksinim duyduğu inancına dayanmaktadır; aksi halde demokrasimiz yitip gidecektir. Durağan halde kalamaz.

4. İnsancıl Tüketim

Teknoloji toplumunda insanın etkinleştirilmesi için, yabancılaşmış bürokratik yapının yerine insancı yönetim yöntemlerini koymak kadar güç ve onun kadar önemli bir başka adım daha gereklidir. Burada gene okurdan aşağıdaki önerileri kesin amaç ve yöntemler olarak değil de, gerçekleşmesi arzulanan olasılıklara birer örnek olarak görmelerini isteyeceğim.

Sanayi sistemimiz bugüne dek insanın istediği her şeyin ayrım (gözetmeksizin kabul edilmesi ve toplumun, mümkünse insanın bütün isteklerini karşılaması ilkesine bağlı kaldı.

Bu ilkenin dışında kalan birkaç kural vardı; örneğin, bir insanın dilediği kadar içki içmek isteği dikkate alınmaksızın alkollü içki kullanımını kısıtlayan ya da hatta yasaklayan bazı yasalar, uyuşturucu kullanmaya karşı daha da ağır yasalar, (zararlılık derecesi hâlâ tartışılan) marihuana gibi uyuşturucuları üzerinde bulunduranlara verilen ağır cezalar bunlardan bazıları; ayrıca pornografi denilen şeyin satılmasını ve sergilenmesini de kısıtlamış bulunuyoruz. Yasalarımız, Gıda ve Ecza Yasası uyarınca zararlı yiyeceklerin satılmasını da yasaklıyor. Bu alanlarda eyalet ve devlet yasalarıyla billurlaşan bir görüş birliği var: İnsana zarar veren istekler vardır ve kişi bunların doyurulması için kıvran-sa bile bu istekler karşılanmamalıdır. Oysa pornografinin bir tehlike oluşturduğu tartışma götürür, ayrıca reklamlarımızdaki gizli şehvet, aşırı cinsel istek uyandırmada dolaysız pornografiden hiç de

aşağı kalmamaktadır; bu olgular gündeme getirildiğinde, öznel isteklerin karşılanması özgürlüğünün de sınırı olduğu yolunda bir ilke ortaya konmaktadır. Aslında bu kısıtlamalar temelde iki ilkeye dayanmaktadır: bedensel sağlık kaygısı ve Püriten ahlâkın kalıntıları. Öznel gereksinmeler sorununu ele almalı ve bunların var olmalarının, karşılanmalarını gerekli kılan nedeni oluşturup oluşturmadıklarını araştırmalıyız artık; kökenlerini ya da etkilerini sorgu sual etmeden bütün gereksinmeleri karşılama ilkesini, genel kabul gören bu ilkeyi sorgulamalıyız.

Yeterli çözümler bulma çabası içinde iki büyük engelle karşılaşıyoruz. Birincisi, endüstrinin çıkarları. Endüstrinin yaratıcılığı, insanoğlunu edilgin değil de daha etkin duruma getirecek ürünleri akıllarına getiremeyen çok sayıda yabancılaşmış insanın çalışmalarıyla besleniyor. Ayrıca sanayi, reklam yoluyla gereksinmeler ve şiddetli istekler^ özlemler yaratabileceğini biliyor; gereksinim yaratmak ve bunları doyuracak ürünleri satmak yöntemiyle, kârım azaltma riskini ortadan kaldırabileceğini biliyor.

İkinci güçlük, önemi giderek artan belli bir özgürlük kavramında yatmaktadır. Ondokuzcu yüzyılda, en önemli özgürlük, mülk edinme ve onu kâr getirebilecek herhangi bir biçimde kullanma özgürlüğüydü. Kuruluşları yönetenler, aynı zamanda mal sahibi olduklarından, açgözlülük güdüleri, bu sermaye kullanma ve yatırım yapma özgürlüğünü öne çıkardı. Yirminci yüzyılın ortalarında görece olarak çok sayıda kişi büyük servetlerin sahibi olmakla birlikte Amerikalıların fazla bir mülkü yoktur. Ortalama Amerikalı bir işte çalışmaktadır, nakit, hisse senedi, tahvil ya da yaşam sigortası şeklindeki görece olarak küçük tasarruflarla yetinmektedir. Ona göre sermaye yatırımı özgürlüğü pek önemli değildir; hisse senedi alabilecek durumda olanlar bile, bunu bir kumar olarak görmekte, mali danışmanların ısrarıyla ya da düpedüz ortaklık senetlerine güvendiklerinden bu işe girmiş bulunmaktadır. Günümüzde asıl özgürlük duygusu, bir başka alanda, tüketim alanında önem kazanmıştır. Standardın altında yaşayanlar dışında herkes, tüketici özgürlüğü'nün tadım çıkartmaktadır.

Bunun sonucu olarak devletin ya da çalıştığı kuruluşun işlerin-'
de — önemsizlik dışında — hiçbir etkisi olmayacak kadar güçsüz bir birey ortaya çıkar. Onun bir patronu var, patronunun da patronu var, patronunun patronunun da bir patronu var, bir parçası olduğu yönetim makinasının programına bağlı olmayan ve de bir patronu olmayan yalnızca birkaç birey var. Bir tüketici olarak bireyin ne gücü var peki? Düzinelerce sigara, diş macunu, sabun, koku giderici, radyo, televizyon markası var, düzinelerce film ve televizyon programı var. Var oğlu var. Hepsi de onun beğenisini kazanmaya çalışıyor. Hepsi de "onun zevki için" ortaya serilmiş. İçlerinden birini seçme özgürlüğü var kişinin, ama bu arada temelde hiçbirinin diğerinden farklı olmadığını unutuyor. Beğendiği metayı yeğleme özgürlüğü onda bir güçlülük duygusu yaratıyor. İnsan olarak güçsüz olan kişi — bir alıcı ve tüketici olarak — güçlü hale geliveriyor. Tüketimde seçme özgürlüğünü kısıtlayarak güçlülük duygusunu tehlikeye atar mı insan? İnsanın böyle davranması için tek bir koşul olsa gerektir: Toplumun bütün havasının değişmesi ve kişiyi, kendi bireysel ve toplumsal meselelerine ilgi duyar hale ve etkin duruma getirmesi. İnsan ancak böyle bir durumda sahte bir özgürlüğe ve sü-permarkette bir kral olmaya gereksinim duymayabilir.12
Sınırsız tüketim modelini sorgulama girişiminde bir güçlük daha karşımıza çıkmaktadır. Zorlayıcı tüketim, kaygıyı giderir, bir denge unsuru oluşturur. Daha önce de belirttiğim gibi, bu türden tüketim gereksinmesi, içsel boşluk duygusundan, umutsuzluktan, kafa karışıklığı ve gerilimden kaynaklanır. Tüketim maddelerini "a-lan" birey, "var" olduğunu kendisine kanıtlamış olur. Eğer tüketim azaltılırsa, büyük ölçüde kaygı su yüzüne çıkar. Kaygının ortaya çıkması olasılığına karşı direnme, tüketimi kısma isteksizliği doğurur. Bu mekanizmanın en iyi örneği, halkın sigara tüketimine gösterdiği tutumdur. Sağlığa zararlı olduğunu bilmelerine karşın, büyük bir çoğunluk sigara tüketmeyi sürdürüyor. Bunun nedeni zevkten vaz geçmektense erken ölüm tehlikesini göze almaları mı? Sigara içenlerin davranışlarının çözümlenmesi, bunun büyük ölçüde bir
Beğenisini kazanmaya çalışan birkaç aday arasında seçme yapabilecek seçmende de, ya tapımını yaratabilme ya da yok etme gücünü hisseden film yıldızı hayranında da aynı türden güçlülük duygusu vardır.

ussallaştırma olduğunu göstermektedir. Sigara tüketimi gizlenmiş kaygı ve gerilimi bastırır; insanlar, kaygılarıyla yüz yüze gelmektense sağlıklarım tehlikeye atmayı yeğlerler. Bununla birlikte, yaşam sürecinin niteliği, şimdikinden daha önemli hale geldiğinde, çoğu kişi sigarayı bırakacak, aşırı tüketimde bulunmayacaktır; bunu salt bedensel sağlıkları uğruna yapmayacaklar, kaygılandıklarında, daha üretken yaşamanın yollarını bulabilecekleri için böyle davranacaklardır. (Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, seks de içinde olmak üzere zorlayıcı zevk kilimlerinin çoğu, zevk alma isteğinden değil, kaygıdan kaçınmak isteğinden doğar.)
Tüketimin sınırları sorununun değerlendirilmesi çok güçtür; bunun nedeni, Birleşik Devletler gibi varsıl bir toplumda bile, kesinlikle haklı isteklerin tümüyle

karşılanmamasıdır. Bu, nüfusun en az yüzde kırkı için geçerlidir. Optimum tüketim düzeyine ulaşmadan tüketimi kısmayı nasıl düşünebiliriz? Bu sorunun yanıtı verilirken iki nokta dikkate alınmalıdır: Birincisi, toplumun varsıl bölümünde zararlı tüketim noktasına şimdiden ulaştığımız olgusu, ikincisiyse tüketimin durmadan artmasını sağlama amacının, optimal tüketim düzeyine ulaşılmadan bile bir doymakbilmezlik duygusu yarattığıdır; bu duyguya kapılan insanlar yalnızca haklı gereksinmelerinin karşılanmasını istemekle kalmamakta, isteklerinin ve doyumlarının da durmadan artması yönündeki düşlerinin gerçekleşmesini beklemektedirler. Bir başka deyişle, üretim ve tüketim eğrisinin sınırsız yükseltilmesi fikri, daha tüketimin doruğuna ulaşılmadan önce bile, bireyde edilginliğin ve hırsm gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Bütün bu olgulara karşın, toplumumuzun yaşama hizmet eden bir topluma dönüşmesinin tüketimi değiştireceği ve bu arada dolaylı olarak içinde bulunduğumuz sanayi toplumunun üretim modelini değiştireceği görüşündeyim. Böyle bir değişim bürokratik buyruklarla değil, yaşamı geliştiren ve yaşamı engelleyen gereksinmeler arasındaki ayrımın farkına varacak şekilde eğitilmiş bir nüfusun, incelemeleri, bilgilenmeleri, tartışmaları ve karar veren konumuna ulaşmaları sonucunda gerçekleşebilir.

Bu yolda atılacak ilk adım, bu iki gereksinim türünün birbirinden ayrılmasına yarayacak incelemelerin yapılmasıdır; bildiğim ka-
darıyla bugüne dek bu yolda ciddi bir çalışma yapılmış değildir. Ruhbilimci, toplumbilimci, iktisatçılarla tüketimde bulunan halkın temsilcilerinden oluşan bir grup, insanoğlunun gelişmesine ve mutluluğuna hizmet eden “insancı” gereksinmelerle, sanayinin ve kârlı yatırımlarına bir çıkış yolu bulmak üzere yapılan propagandalarının yarattığı yapay gereksinmeleri birbirinden ayırd edecek bir incelemeye girişebilir. Birçok diğer sorunda olduğu gibi burada da önemli olan bu iki gereksinim tipi ve ikisi ortasmdaki gereksinmeler arasındaki farkları saptama güçlüğü değil, son derece önemli soruların ortaya atılmasıdır; bunun içinse, toplumbilimcilerin, toplumumuzun pürüzsüz olduğu söylenen işleyişiyle ya da bu toplumun savunucuları olarak kendilerinden beklenen işlevlerle uğraşmak yerine insanı ele almaları gerekmektedir.

Burada mutluluk kavramıyla ilgili olarak bir genel noktayı belirtebiliriz. “Mutluluk” teriminin uzun bir geçmişi vardır; bu kavramın Yunan hazcıhğından (hedonizminden) günümüze dek geçirdiği değişiklikleri burada inceleyenleyiz; ancak, günümüzde çoğunun mutluluk olarak yaşadığı şeyin, niteliği ne olursa olsun, isteklerinin tam anlamıyla doyurulması anlamına geldiğini söylemekle yetinebili-riz. Bu anlamda algılandığında, mutluluk, Yunan felsefesinin bu duyguya yüklediği önemli nitelikleri yitirmiş oluyor; böylece, mutluluğun, tümüyle nesnel gereksinmelerin doyurulmasıyla varılan bir durum olmadığı, insanın varoluşu ve gizilgüçleri çerçevesinde nesnel geçerliliği olan gereksinmelerin doyurulmasıyla ulaşılan bir durum olduğu tanımlaması geçersiz kalıyor. İyisi mi biz, mutluluğu değil de, sevinci ve yoğun canlılığı ele alalım. Yalnız akıldışı bir toplumda değil, en iyi toplumlarda bile duyarlı kişi, yaşamın kaçınılmaz trajedilerinin kendisini üzmesini engelleyemez. Duyarlı ve canlı bir insan için, sevinç de, üzüntü de kaçınılmaz deneyimlerdir. Şimdiki anlamıyla mutluluk, insan varoluşunun doluluğuna eşlik eden bir koşulu değil de, yüzeysel bir doymuşluk halini ifade etmektedir; “mutluluk”un, sevincin yabancılaşmış biçimi olduğu söylenebilir- '

Tüketim ve üretim modelinde böylesi bir değişiklik nasıl gerçekleşir? Her şeyden önce, birçok bireyin, bu tüketim modelini de-

ğiştirecek şekilde davranması yerinde olur. Bu, bazı gruplarda belli bir ölçüde denendi. Burada asıl olan, dünyadan el etek çekmek ya da yoksulluğa gömülmek değil, yaşamı yadsıyan tüketim yerine yaşamı onaylayan tüketimi gerçekleştirmektir. Bu ayrımı yapabilmek içinse, yaşamın ne olduğunun, etkin olmanın ne anlama geldiğinin ve nelerin harekete geçirici, özendirici, uyarıcı etki yaptığının farkına varmak gereklidir; bunların karşıtlarının neler olduğunu bilmek gereklidir. Bir giysi, bir sanat ürünü, bir ev, birinci ya da ikinci kategoride olabilirler. Modacıların ve halkla ilişkiler görevlilerinin kâr amaçlarının ürünü olan modaya uygun bir giysi, kişisel tercih ve zevke uygun, çekici ya da güzel bir giysiden çok farklıdır. Birkaç giysi üreticisi, ürünlerini, kendilerine zorla benimsetilmeye çalışılanı değil de beğendiğini giymekten hoşlanan kadınlara satmayı yeğleyebilirler. Aynı şey, sanat ürünleriyle estetik duygulara seslenen diğer ürünler için de geçerlidir. Eğer bunlar, birer statü simgesi ya da sermaye yatırımı olmak işlevlerini yitirirlerse, güzeli tanıma ve seçme duygusu yeni bir gelişime uğrama fırsatı bulacaktır. Gereksiz olan, ya da tembellik yaratmaktan başka işe yaramayan şeyler dikkate alınmayacaktır. Özel otomobil, bir statü simgesi değil de yararlı bir ulaşım aracı haline geldiğinde, taşıdığı anlam farklı olacaktır. Artık insanların her iki yılda bir otomobil değiştirmesine, yeni bir otomobil almasına gerek kalmayacak, sanayi, üretiminde çok büyük değişiklikler yapmak zorunda olacaktır. Kısa ve öz söylemek gerekirse, bugüne dek tüketici, sanayinin beynini yıkamasına izin vermiş, hatta onu bu işi yapmaya davet etmiştir. Sanayiyi yüzgeri etmek, ve onu kendi istediklerini üretmeye zorlamak, ya da istemediği şeyleri üreterek büyük zararlara uğramasını sağlamak, yani onu denetlemek tüketicinin elindedir, ve tüketici bu gücünün farkına varabilir. Sanayi egemenliğine karşı tüketici devrimi henüz gerçekleşmemiştir. Sanayi devlet denetimini eline almaz ve devletin tüketiciyi saptırma hakkını kendi elleriyle yürütmezse, bu hiç de uzak bir olasılık değildir.

"Tüketici devrimi" derken, tüketicinin, şirketleri yok etmek istediği düşmanları olarak gördüğünü söylemek istemiyorum. Söylemek istediğim, tüketicinin şirketleri kendi isteklerine yanıt vermeye

çağırdığı ve yöneticilerin de bu meydan okumaya karşılık vermeye başladığıdır. Suçlamalar durumu açıklığa kavuşturmaya ya da düzeltmeye yaramayacaktır. Tıpkı tüketiciler gibi, şirket yöneticileri de aynı yabancılaşmış düzenin parçasıdırlar; onun yaratıcıları değil de tutuklularıdırlar. Yöneticiler tüketiciyi baştan çıkarıp edilginliğe sürüklemek eğilimindedirler, ama tüketici de bu edilgin rolü çekici bulmakta, baştan çıkarma işini kolaylaştırmaktadır. Her iki taraf da bir temel değişikliğe direnç göstermekte, ancak yaratıcı değişikliğin gerçekleşmesine, enerjilerin serbest bırakılmasına, yeni ya da yaratıcı çözümlerin bulunmasına karşı direnç de her iki tarafta görülmektedir.

Bir başka önlem de mevcut reklam yöntemlerini yasalarla kısıtlamak olabilir. Bu noktayı açıklamaya pek gerek yok. Son onyıllar-da gelişmiş olan bütün akıldışı, yarı-uyuşturucu

reklamlardan söz ediyoruz. Sigara üreticilerinden paketler üzerine sağlığa zararlı olduğu yolunda bir uyarı koymalarını zorunlu kılan yasa13 gibi, ya da eyaletlerarası ticaretle ilgili yanıltıcı reklamları, özellikle de federal yasalarla yasaklanan yiyecek, ilaç, kozmetik reklamlarım eyaletlerde de yasaklayan yasalar14 türünden bir yasa çıkarmakla reklam yöntemleri değiştirilebilir. Reklamcılık sanayiinin, gazetelerin, televizyonun, radyonun ve daha da önemlisi uyuşturucu reklamdan planlama ve üretim alanında büyük ölçüde yararlanan sanayilerin gücü karşısında bu tür bir yasanın geçmesi olasılığı, demokratik süreci-mizdeki bazı değişikliklerin yapılmasına bağlıdır; özellikle de yurttaşa bu sorundan haberli olma, onu değerlendirme ve tartışma fırsatı verilip verilmemesine, yurttaşın gücünün, lobilerin gücünden ve lobilerin etkisi altında bulunan Kongre üyelerinin gücünden büyük olup olmamasına bağlıdır.
Bir de üretimin yeniden yönlendirilmesi konusu var. En iyi uzmanların ve aydın komuoyunun belirli metaların üretiminin genel
3 Bu müsvetteyi gözden geçirirken, radyo ve televizyonda sigara reklamlarını yasaklamayı amaçlayan bir yasanın bir federal sorumlu tarafından önerildiğini okudum.
14 Bu yasalarla ilgili olarak Başsavcı Yardımcısı Frank W. Wozenkraft'dan bilgi aldım.

nüfusun çıkarları açısından daha yararlı olduğu sonucuna vardığını kabul edeh'm; kuruluşların en kârlı, ya da en az düşgücü, deney ve cesaret gerektiren metayı üretme özgürlüğü, Anayasamız çerçevesinde kısıtlanabilir mi? Yasal açıdan bu büyük bir sorun yaratmaz. Ondokuzuncu yüzyılda böyle bir değişiklik sanayinin ulusallaştırıl-masını gerektirirdi, oysa bugün, Anayasamızda değişiklik gerektirmeyen yasalarla yapılabilir bu düzenleme. Üretimlerini, "ne olursa olsun kâr" modeline değil de, sağlıklı bir toplum modeline uydurmaya razı olan sanayilerin lehinde işleyen vergi yasalarıyla "yararlı" şeylerin üretilmesi desteklenirken, yararsız ve sağlıksız şeylerin üretilmesi çekici olmaktan çıkarılabilir. Hükümet, kredilerle uygun üretimi destekleyebilir, ya da bazı durumlarda, kendisi yatırım yaparak özel girişimcilere bu türden üretimin kazançlı olduğunu gösterir, onları özendirir.
Bütün bunlardan başka, birçok yazarın özellikle de John Kenneth Galbraith'in işaret ettiği üzere, kamu sektöründeki yatırımların, özel sektör yatırımlarından fazla olması önem taşımaktadır. Kamu sektöründeki — ulaşım, konut, okul, park, tiyatro vb. gibi — bütün kuruluşların iki taraflı yararı vardır: birincisi, bunların insanın canlılığına ve gelişmesine uyarlanmış gereksinmeleri yerine getirmeleri, ikincisiyse, kişisel hırs ve kıskançlık ve dolayısıyla başkalarıyla rekabet duygusu yerine bir dayanışma duygusu yaratmalarıdır.
Tüketimle ilgili olarak dile getirdiğim bu görüşler, son olarak bir konuya daha açıklık getirmemi gerektiriyor: gelirle çalışma ya da iş arasındaki ilişki. Geçmişteki pek çok toplum gibi bizim toplumumuz da "çalışmayan yememeli" ilkesini kabul etmiştir. (Rus komünizmi bu eski ilkeyi geliştirmiş, biraz farklı dile getirerek "sosyalist" anlayışa uyarlamıştır.) Sorun, bir insanın insanların ortak selametine katkıda bulunarak toplumsal sorumluluğunu yerine getirip getirmemesi değildir. Aslında, bu ölçütü açıkça ya da dolaylı olarak kabul eden kültürlerde, çalışmak zorunda olmayan zenginler, bu ilkenin dışında tutulmuş, bir "beyefendi", rahat yaşamak için çalışmak zorunda olmayan kişi olarak

tanımlanmıştır. Bütün insanlar, toplumsal bir yükümlülüğü yerine getirsin getirmesin, yaşama hakkına sahiptir ve bu yadsınmaz bir haktır. Çalışma ve tüm diğer

toplumsal yükümlülükler, insanı, toplumsal sorumluluktan üstüne düşeni kabul etmeye istekli hale getirecek ölçüde çekici kılınmalıdır ve insan, açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı için çahşmamahdır. Eğer bu ikinci ilke uygulanırsa, toplum, çalışmayı çekici kılmak ve düzenim insan gereksinmelerine uydurmak zorunda olmaz. Geçmişte yaşayan birçok toplumda, nüfusla mevcut üretim teknikleri arasındaki oransızlık, aslında zorunlu emek anlamına gelen bu ilkeyi uygulama özgürlüğüne izin vermemiştir.

Zengin toplumda böyle bir sorun yoktur, ama gene de, orta ve üst sınıf üyeleri bile, işlerini yitirme korkusuyla, sanayi sisteminin koyduğu ölçütlere uymak zorunda bırakılmaktadırlar. Sanayi sistemimiz, onlara verebileceği kadar hareket olanağı vermemektedir. "İstenilen havada" olmamaları nedeniyle — yani yeterinden çok bağımsız, herkesin benimsediği görüşleri dile getirmeyen, "yanlış" kadınla evlenen kişiler olmaları nedeniyle — işlerini yitirirlerse, aynı koşullarda bir başka iş bulmakta büyük güçlük çekeceklerdir; daha aşağı konumda bir işe girmekse ailelerinin kişiliklerinin aşağı düzeye indiği anlamına gelecektir; yükselme süreci içinde edindikleri yeni " dostlar" ı yitireceklerdir; karıları onları azarlayacak, aşağılayacak, çocukları saygılarım azaltacaklardır.

Bunları dile getirmemin nedeni, insanın yaşama hakkına sahip olduğunu, bu hakkın devredilmez, kişinin elinden alınamaz bir hak olduğu ilkesini savunmaktır. Yaşama hakkı hiçbir koşula bağlı değildir ve yaşamak için gerekli temel metaların alınması hakkmı, eğitim ve sağlık hizmetleri görme hakkmı içerir; insan, en azmdan doyurulmak için hiçbir şeyi "kanıtlamak" zorunda olmayan bir köpek ya da kedi sahibinin hayvanına davrandığı kadar iyi bir davranışın nesnesi olma hakkına sahiptir. Bu ilke uygulansa ve eğer bir kadın, erkek ya da bir yetişkin, her ne yaparsa yapsın, maddi varlığının hiçbir şekilde tehlikeye düşmeyeceğinden emin olsa, insan özgürlüğünün alam büyük ölçüde gelişecek, genişleyecektir. Bu ilkenin kabul edilmesi, kişinin yeni ve ona daha uygun bir etkinliğe girişmek için bir yıl ya da daha uzun bir hazırlanma süreci yaşamasını ve böylece uğraşını ya da mesleğini değiştirmesini olanaklı kılacaktır. Çoğu kişi, meslekleri konusunda karar verdiklerinde, hangi etkinliğin kendilerine daha uygun olacağına karar vermek için yeterli deneyim ve yargı gücüne sahip olmadıkları yaşlardadırlar. Belki de otuzlu yaşla-

rın ortalarına geldiklerinde, şimdi artık kendileri için daha iyi olacağını anladıkları etkinliğe başlamak için çok geç kaldıkları olgusuyla karşılaşırlar. Ayrıca, hiçbir kadın, yaşamım kazanmasını sağlayacak bir işte çalışmak için kendini hazırlama olanağından yoksun bulunması nedeniyle, mutsuz bir evliliği sürdürmek zorunda bırakılmayacaktır. Daha sevdiği bir işi aradığı süre içinde açlık çekmeyeceğini bilen hiçbir işçi, ya da çalışan, kendisi için aşağılayıcı ya da hoşuna gitmeyen koşulları kabul etmek zorunda kalmayacaktır. Bu sorun işsizlik sigortası ya da yardım fonlarıyla çözülmüş değildir. Çoğu kişinin bildiği gibi, burada uygulanan bürokratik yöntemler, öylesine aşağılayıcı ki, insanlar nüfusun yardım-alan bölümüne katılmak zorunda kalmaktan korkarlar, ve bu korku, onları

belli iş koşullarını geri çevirme özgürlüğünden yoksun bırakmaya yeterlidir.
Bu ilke nasıl gerçekleştirilebilir? Bazı iktisatçılar, "garanti edilmiş yıllık gelir" formülünü bir çözüm olarak önerdiler (bu yönteme bazen "olumsuz gelir vergisi" de deniyor).15 Çalışanlarda öfke ve tepki uyandırmamak için, garanti edilmiş yıllık gelirin, kesinlikle asgari ücretten az olması gerekir. Bu yıllık gelirin alçakgönüllü ama gene de yeterli bir maddi tabam garanti etmesi için, varolan ücret düzeyinin büyük ölçüde yükseltilmesi gerekir. Alçakgönüllü ve yeterli bir maddi temel oluşturmak için, şimdiki minimum yaşam standardı düzeyinde bir asgari yaşam standardı saptamak uygun olabilir. Daha rahat bir yaşantıyı yeğleyenler, daha yüksek bir tüketim düzeyine ulaşmakta özgürdür.
Bazı iktisatçıların da gözlemlediği üzere, garanti edilmiş yıllık gelir, ekonomimizde önemli bir düzenleyici öge işlevi görebilir. "Talebin sürekli artan bir verime ayak uydurabilmesini sağlayacak, sanayi ekonomisinin bir özelliği haline gelebilecek bir işleyiş yöntemi bulmak gerekli," diye yazıyor C.E. Ayres. "Çalışırken sağladıkları gelir ne olursa olsun, şimdi yetmiş iki yaşını geçmiş herkese Sosyal Sigorta emekli aylığı verilmesi gibi, topluluğun bütün üyelerine belli bir geliri garanti etmek, ekonominin giderek artan bir çaresizlik içinde gereksinim duyduğu etkin talep akışını sağlayacaktır."16
15 Bkz. Robert Theobald tarafından derlenen The Guaranteed Annual Income (Garanti Edilmiş Yıllık Geür); ayrıca Milton Friedman'ın, James Tobin'in ve Friedman tasarılarının çoğu öğesini içeren bir yasa tasarısı sunan Wisconsin Senatörü Melvin Laird'in önerileri.
16 Robert Theobald tarafından derlenen The Guaranteed Annual Income adlı kitapta (New York: Doubleday, and Co. Inc., 1967), C.E. Ayres'in "Guaranteed Income: An Institutionalist View" başlıklı yazısı, (s.170.)

Meno Lovenstein, garanti gelir ve geleneksel iktisat üzerine yazdığı bir yazıda şöyle diyor: "Bir iktisatçı, hatta geleneksel olam bile, seçenekler mekanizmalarının çözümlemesini çoğu kişiden daha iyi gözden geçirebilmen ve bunun önemli, ancak çok sınırlı bir araç olduğunu görebilmelidir. Yeni ortaya atılan birçok öneri gibi garanti edilmiş gelir kavramı da uygulamaya konulmadan önce, kuramsal alanda tartışılmalıdır."17
Garanti edilmiş yıllık gelir yöntemini öneren, insanoğlunun tembel.olduğu ve "çalış ya da açlık çek" ilkesinin yokedilmesi halinde çalışmak istemeyeceği karşı koymasına yanıt vermeye hazır olmalıdır. Aslında bu varsayım yanlıştır. İnsanın etkin olmaya doğuştan eğilimli olduğunu, tembelliğinse, patolojik bir belirti olduğunu gösteren pek çok kanıt vardır. "Zorunlu emek" sisteminde işin çekiciliği pek dikkate alınmamakta ve insan kısa bir süre için bile olsa ondan kaçma yollarım aramaktadır. Eğer toplumsal dizge, baskı ve açlık tehlikesinden arınmış bir çalışma yükümlülüğü yaratacak şekilde tümüyle değiştirilirse, yalnızca küçük bir hasta insanlar azınlığı hiçbir şey yapmamayı yeğleyecektir. Belli bir azınlığın, kendilerini manastır yaşamı gibi bir yalnızlığa gömmek istemeleri, yalnızca içsel gelişmelerine, düşünmeye ya da çalışmaya, incelemelerde bulunmaya dalmaları olasıdır. Orta Çağlar, manastır yaşamım kaldırabil-diğine göre, bizim bu zengin teknoloji toplumumuz haydi haydi bu tür bir inzivaya olanak sağlar. Ama gene, birisinin zamanını gerçekten de "iyi kullandığı"m kanıtlamasını gerekli kılan bürokratik yöntemleri koyduğumuz anda, ilke, işlerliğini yitirecektir.

Gelir garantisi ilkesinin, şu anda kabul görmesi çok uzak bir olasılık olmakla birlikte, önemli bir ilke oluşturan değişik bir uygulaması olabilir. Burada, onurlu bir yaşam sağlayacak minimal gerekliliklerin, nakit olarak değil de, bedeva metalar ve ödeme gerektirmeyen hizmetler şeklinde elde edilmesi ilkesinden söz ediyorum. Bu ilkeyi ilkokul eğitimi için kabul ettik, soluduğumuz havaya da para vermiyoruz. Bu ilkeyi bütün bir yüksek öğretime yayabilir, üniversiteleri bedava yapabiliriz; her öğrenciye burs vererek bedava

Meno Lovenstein, a.g.y., "Guaranteed Income and Traditional Economics," s. 124.

öğrenimden yararlanmasını sağlayabiliriz. Bu ilkeyi bir başka yönde, yani temel metalan bedava dağıtmak yönünde de geliştirebilir, örneğin belki ekmeği ve ulaşımı parasız sunabiliriz. Zaman içinde onurlu bir yaşam için gerekli minimum maddi tabam oluşturmaları ölçüsünde bütün metalar bedava dağıtılabilir. Bu görüşlerin, yakın bir gelecekte gerçekleşmesi düşünülemeyecek öneriler sunmaları açısından hayalci olduklarım söylemeye gerek yok. Ama çok daha gelişmiş bir toplumda, ekonomik ve psikolojik açıdan akılcı oldukları da bir gerçek.

Bolluk içinde yaşayan pek çok Amerikalının, kendilerini sonsuz ve her geçen gün biraz daha akıldışı olan, daha-daha çok tüketme sürecinden koparmaya başlamalarını önermek, böyle bir önerinin gerektireceği tümüyle ekonomik konularda da hiç değilse kısaca görüş belirtmeyi gerekli kılar. Soru, çok yalın bir anlatımla şudur: Daha-daha yüksek tüketim düzeylerinden yoksun bir ekonominin, güçlülüğünü ve yıkılmazlığını koruması teknik ve ekonomik açıdan olanaklı mıdır?

Şu anda Amerikan toplumu bolluk içinde yaşamamaktadır, çünkü nüfusun en az yüzde kırkı, ve geri kalan yüzde altmışın da büyük bir bölümü aşın tüketim içinde değildir. Dolayısıyla şu anda sorun, üretim düzeyindeki büyümenin kısılması değil, tüketimin yeniden yönlendirilmesidir. Ama gene de, şöyle bir soru ortaya atılmalıdır: (Yoksul uluslara yardım amacıyla yapılan üretim de içinde olmak üzere) bütün nüfusa yetecek üretim düzeyine ulaşıldıktan sonra, nüfus artış oranına koşut bir üretim artışı da hesaba katılarak üretimin hep aynı kalacağı bir dönem olacak mıdır; yoksa ekonomik nedenlerden ötürü, tüketimde de artış anlamına gelecek bir yönteme, yam, bitmez tükenmez bir üretim artışı sürecine bağlı kalmak mı zorunlu olacaktır?

Uygulama açısından şu anda ivedi olmamakla birlikte, iktisatçılar ve planlamacılar bu sorunu incelemeye başlamalıdırlar. Çünkü, planlamamız, üretimde durmayan artış yönünde yapıldığı sürece, düşüncelerimiz ve ekonomik uygulamalarımız bu ereğin etkisi altında olacaktır. Yıllık üretim artışı oranları konusunda karar vermede bu nokta şimdiden önem kazanmıştır. MaksimaJ ekonomik büyüme

oranına ulaşma amacı, bir dogma olarak kabul edilmektedir; bunun nedeni kuşkusuz gerçek gereksinimlerin ivediliğidir, ama ayrıca, sözümona dinsel bir ilke de bu nedeni oluşturmaktadır: bu ilkeye göre yaşamın amacı "gelişme" dir, bu amaç, üretimde sınırsız

yükselmeyi gerektirmekte ve cennetin sanayi versiyonunu oluşturmaktadır.
On dokuzuncu yüzyılda yazan siyasal iktisatçıların, daha-daha çok üretim şeklinde kendini gösteren ekonomik gelişmeyi varılacak bir sonuç değil, sona götüren bir araç olarak görmeleri ilginçtir. Doğru dürüst bir maddi yaşam standardına ulaştıktan sonra, üretken enerjilerin toplumun insansal gelişmesi yönüne çevrilmesi beklenmişti. Onlar, daha çok maddi şey üretme amacının yaşamı tümüyle sona erdireceği fikrini akıllarından geçirmemişlerdi. John Stuart Mill şöyle yazmıştı:
Çoğu kez tek başına olmak anlamında yalnızlık, düşüncede ya da kişilikte olgunluğa ermenin ve derinleşmenin temel koşullarından biridir; doğal güzelliğin ve büyüklüğün, yüceliğin eşliğinde yaşanan bir yalnızlık, yalnızca birey için yararlı olmakla kalmayan, ancak yokluğu topluma zararlı olan düşünce ve esinlerin beşiğidir. Doğanın kendiliğinden etkinliğini gerektiren şeylerden yoksun, insanoğluna yiyecek yetiştirmeye elverişli, her bir dönümü ekilip biçilmiş, çiçeklerle ya da çayırlarla kaplı her alanı sürülmüş, yiyecek konusunda kendisine rakip olacağı gerekçesiyle insanın yararlanabileceği şekilde evcilleştiril-memiş bütün dört ayaklı hayvanların ya da kuş türünün yok edildiği, her çalılığın ya da fazlalık ağacın kökünden söküldüğü ve geliştirilmiş tarım adına ot diye sökülüp atılmayan tek bir yaban çiçeğinin ya da bitkisinin yeşerdiği bir karış toprağın kalmadığı bir dünyada derin düşüncelere dalmak da doyurucu olmayacaktır. Eğer dünya, servetin ve nüfusun sınırsız artışı nedeniyle, daha iyi ya da daha mutlu değil de daha büyük bir topluluğu yaşatmak amacıyla kökünün kazınabileceği güzelliklerin büyük bir bölümünü yitirecekse, geleceğin canlılarının selameti için içtenlikle dilerim ki, zorunluluk onları durdurmadan çok önce belli bir düzeyde kalmaya razı olsunlar.
Sermayenin ve nüfusun belli bir düzeyde kalmasının, insan geliş-

meşinin de belli bir düzeyde kalacağı anlamını içermediğini söylemeye gerek bile yoktur. Kafalar artık yaşamı sürdürme sanatıyla uğraşmayı bıraktığında, her türden zihinsel kültüre, ahlaksal ve toplumsal gelişmeye, Yaşama Sanatını geliştirmeye her zamankinden fazla yer verilebilecek ve yaşama sanatını geliştimıe olasılığı da her zamankinden fazla olacaktır.18
"Yaşamı daha soylu ya da gerçekten mutlu kılma yönünde pek az yarar sağlayan ya da hiç yararı olmayan" tüketim konusunda Alfred Marshall şunları söylüyor:
Çalışma saatlerini azaltmak, birçok durumda ulusal kazancı ve düşük ücretleri azaltacaktır; ama gene de, çoğu kişinin daha az çalışması belki de daha iyi olacaktır; yeter ki, ortaya çıkan maddi gelir kaybı, yalnızca elverişsiz tüketim yöntemleri uygulayan bütün sınıfların elverişsiz tüketim yöntemlerini terk etmesiyle karşılansın ve insanlar boş vakitlerini iyi kullanmasını öğrensinler.19
Bu yazarları modası geçmiş, romantik vb. nitelemelerle geçersiz kılmak kolaydır. Ama yabancılaşmış insanın düşünmesi ve planlaması, salt son moda olması, ya da teknolojimizin programlama ilkelerine uyması nedeniyle daha iyi olamaz. Tersine, bugün içinde bulunduğumuz koşullar planlamaya çok daha elverişli olduğundan, bu yüzyılın ilk yarısında salt ruh halimize uymadığı gerekçesiyle küçük gördüğümüz fikirlere ve değerlere daha çok önem verebiliriz.

Şimdi şu kuramsal soru ortaya çıkıyor: Çağdaş teknolojik yöntemlere göre görece olarak sabit bir ekonomik sistem yürütülebilir mi, ve yürütülebilirse, bunun koşullan ve doğuracağı sonuçlar nelerdir?
Burada yalnızca bazı genel gözlemlere yer vereceğim. Eğer bugün, insanı insanlıktan çıkaran gereksiz tüketimi kesersek, daha az üretim, daha az iş olanağı, daha az gelir ve ekoniminin belli

18 J.S. Mill, Principles of Political Economy (Politik Ekonominin İlkeleri) (Londra: Longmans, Green and Co., 1929), s. 750-51.
19 Alfred Marshall, Principles of Economics, 8. basım (Londra: Macmillan, 1966), s.599.

sektörlerinde daha az kazanç olgularıyla karşı karşıya kalacağız. Elbet bu yalap şap, planlamasız falan yapılırsa, ekonomimizin tamamı için ve de belli insan grupları için büyük zorluklar doğuracaktır. Burada gerekli olan, artan boş vakitleri, planlı bir süreç içinde bütün iş alanlarına yaymak, insanları yeniden eğitmek ve bazı maddi kaynaklan yeni bir plan uyarınca yeniden tasnif etmektir. Bunun için zamana gereksinme vardır ve elbet, hiçbir sanayi, tek başına ekonominin geniş sektörlerini etkileyecek bir planı oluşturamayacağına ve uygulayamacağına göre, planlama özel değil de toplumsal düzeyde yapılacaktır. Yeterli bir planlama yapılırsa, toplam gelir ve kazancın indirilmesi, aşılmaz bir sorun olmayacaktır, çünkü tüketimi aşağı çekmekle gelir gereksinmesi de azalmış olacaktır.
Üretim potansiyelinin artması nedeniyle, sabit bir üretim ve tüketim düzeyini koruyarak daha az çalışma ile çok daha yüksek üretim ve tüketim yaparak sürekli çalışma arasında bir seçme yapmak durumuyla karşı karşıya kaldık. Belki de biraz kıskanç bir yaklaşımla bu ikisinin bir karışımını seçtik. Üretim ve tüketim artırıldı, aynı zamanda da çalışma saatleri azaltıldı, çocuk işçi hemen hemen kalmadı. Bu tercih teknik gereklilik sonucu yapılmış değildir, toplumsal davranışların değişmesinin ve siyasal savaşımın sonucudur.
Bu önerilerin değeri ne olursa olsun, iktisatçıların, “Durağan bir teknoloji toplumu olanaklı mıdır?” sorusuna yanıt olarak ortaya koyabilecekleri önerilere kıyasla pek önemli değiller. Önemli olan uzmanların bu sorunu ele almasıdır; bunun içinse sorulan sorunun önemli ve uygun olduğunu görmeleri gerekir. Şunu da unutmamalıdır ki, asıl güçlük, sorunun ekonomik ve teknik yönlerinde değil de siyasal ve psikolojik yönlerinde ortaya çıkabilir. Alışkanlıklar ve düşünme biçimleri kolay değişmez, birçok güçlü çıkar grupları tüketim değirmenini döndürmek ve hızlandırmaktan yana olduklarından, varolan modeli değiştirme savaşımı uzun ve güç olacaktır. Her zaman söylendiği gibi, şu anda en önemli şey, bir başlangıç oluşturmaktır.
Bu konuyla ilgili olarak belirtmek istediğim bir nokta daha var: Maddi tüketime düşkün olan yalnız biz değiliz — diğer Batılı uluslar, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ulusları da aynı yıkıcı tu-

zağa düşmüş görünüyorlar. Ruslar bizi çamaşır makinalarma, buz-dolaplanna boğacaklarım öne sürüyorlar. Aslında onlara bir başka anlamda meydan okumalı ve yanlış bir yarışa girmek yerine toplumsal gelişmenin bu evresini aşmaya, otomobil ya da televizyon

alıcılarının sayılarıyla ölçülüp tanımlanmayan gerçek bir insan toplumu inşa etmeye çağırmalıyız onları.
Üretimi zaman içinde durağan bir düzeye getirmek şu anda kuramsal bir sorundur, ancak, tüketicilerin, yaşayan birer canlı olarak gereksinimlerini doyuracak şekilde tüketimlerini azaltmaları halinde ortaya çıkacak bir uygulama sorunu vardır. Eğer bu gerçekleşirse, şimdiki ekonomik büyüme oranının korunması için, üretimi belli "gereksiz" özel tüketim ürünlerinden daha insancıl toplumsal tüketim ürünlerine yönlendirmemiz gerekir.
Burada gereksinmeler açıkça bellidir ve birçok çağdaş çözüm-lemeci ve yazar tarafından dile getirilmiştir. Yapılacak işler listesinin bir bölümünde şunlar olabilir: Ulusun yaşama alanını yeniden inşa etmek (milyonlarca yeni konut), kamu eğitimi ve kamu sağlığı birimlerinin büyük ölçüde artırılması ve geliştirilmesi, kent içi ve şehirlerarası ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi, büyüklü küçüklü on binlerce eğlence birimi kurmak (parklar, çocuk bahçeleri, yüzme havuzları vd.), insan varlığının bu boyutunu henüz algılamamış olan milyonlarca insana, yüz binlerce topluluğa, tiyatro, müzik, dans, resim, sinema gibi etkinlikleri getirerek kültürel yaşamın gelişmesi yö-¦ nünde bir başlangıç oluşturmak. Bütün bu çabalar, büyük insan kaynaklarının fiziksel üretimini ve gelişmesini gerektirmektedir. Bu tür tasarımlar, yoksul azınlığın sorunlarına seslenmeleri, ve aynı zamanda yoksul olmayanların düş-gücünü ve enerjilerini seferber etmeleri açısından yararı hemen görülecek etkinlikler içerir. Ayrıca, tüketimi kısmanın yarattığı sorunları tümüyle ortadan kaldırmasa bile yumuşatacaktır. Bu türden büyük programlar üstlenildiğinde, ulusal ekonomik ve toplumsal planlamalar gerekecektir elbet; çünkü insan ye madde kaynaklarının kullanılmasında temel değişiklikler söz konusu olacaktır. Bu çabaların en önemli sonucu, gerçekten de hakiki bir insan toplumuna doğru ilerlediğimizi göstermek olacaktır. Canlı ve sorumlu bir toplum

yaratma yönünde atılacak bir diğer büyük adım da, bu programların her yönünde söz konusu insan ve toplulukların tasarımın gelişmesinden ve uygulanmasından sorumlu tutulmalanyla atılmış olacaktır. Ulusal düzeyde, uygun yasaların çıkarılması ve yeterli finansman gereklidir ama bu önemli asgari koşul yerme getirildiğinde maksimum halk katılımı ve çeşitli tasarımların yapılması temel ilke olmalıdır.
Özel sektörden kamu sektörüne geçişte, yüksek gelire yüksek vergi uygulanmasıyla özel harcamalar kısıtlanacak ve insanı insanlıktan uzaklaştıran öldürücü özel tüketimden insanları yaratıcı topluluk etkinliklerine yöneltecek yeni kamu tüketim biçimlerine geçilecektir. Böyle bir değişikliğin, ekonomik sistemde ağır hasarlar meydana getirmesini önlemek için özenli planlamalar gerektireceğini söylemek bile fazla olur; bu konuda, silah üretiminden barış üretimine geçişte karşılaştığımız sorunla karşı karşıya bulunuyoruz.
5. Ruhsal-Tinsel Yenilenme
Bu kitap boyunca, sistem adamının, yalnızca fizyolojik varoluşunu sağlayan maddi gereksinmelerinin doyurulması, öte yanda özellikle insana özgü olan gereksinim ve yeteneklerin — sevgi, sevecenlik, akıl yürütme, sevinç vd.nin— doyurulmaması halinde, işlevlerini gerektiği gibi yerine getiremeyeceğini tartıştık.
Gerçekten de, insan aynı zamanda bir hayvan olduğundan, her şeyden önce maddi

isteklerinin karşılanmasını gereksinir; ancak insanın tarihi, resim ve heykel, mitoloji ve drama, müzik ve dans gibi varoluş-üstü gereksinmelerinin dile getirilmesi arayışları içinde bulunduğunu göstermektedir. İnsan varoluşunun bu yönlerini bir araya toplayan tek sistem, din olmuştur.

"Yeni bilim"in gelişmesiyle, geleneksel din biçimleri, giderek etkisini yitirmiş, Avrupa'da, dinsel değerlerin yitirilmesi tehlikesi başgöstermiştir. Dostoyevski bu korkuyu şu ünlü tümcesinde dile getirmiştir: "Tanrı yoksa, her şey mümkündür." Onsekiz ve ondoku-zuncu yüzyıllarda, birkaç kişi, geçmişte dinin temsil ettiği şeyin yerini alacak yeni bir şey yaratmanın gerekli olduğunu görmüştür. Ro-

R: 10

bespierre, yapay bir yeni din yaratmaya çalışmış ancak kaçınılmaz bir başarısızlığa uğramıştır; bunun nedeni, ünlü devrimcinin maddeci bir geçmişe sahip olması ve gelecek kuşaklara taparcasına inanması, dolayısıyla yeni bir din ortaya atmak (bu mümkün olamazdı gerçi ama) için gerekli temel öğeleri görememesiydi. Aynı şekilde Comte da yeni bir din ortaya atmayı düşündü, ancak olgucu (poziti-vist) bir düşünür olması, doyurucu bir sonuca ulaşmasına engel oldu. Ondokuzuncu yüzyılda Marx'in sosyalizmi — dünyasal bir çerçeveye oturtulmuş olmasına karşın — en önemli popüler dinsel hareketi oluşturmuştu.

Dostoyevski'nin, artık Tanrıya inanılmadığmda bütün ahlaksal değerlerin bozulacağı tahmini, kısmen gerçekleşmiştir. Çağdaş toplumda yasa ve geleneklerin genelde kabul ettiği özel mülkiyete saygı, bireyin yaşamına saygı ve diğer bazı ilkeler gibi ahlaksal değerler aynen korunmuştur. Ama toplumsal düzenin gerekleri kapsamına girmeyen insansal değerler, gerçekten de ağırlıklarını ve etkilerini yitirmişlerdir. Ancak Dostoyevski, çok daha önemli bir açıdan yanılmıştır. Son on yıl, özellikle de beş yıl içinde Avrupa ve Amerika'nın dört bir yanında görülen gelişmeler, hümanist geleneklere daha çok değer verme yönünde çok güçlü bir eğilim sergilemiştir. Bu yeni anlamlı bir yaşam arayışı küçük ve soyutlanmış kümelerde ortaya çıkmakla kalmamış, Katolik ve Protestan kiliselerde olduğu gibi, tümüyle farklı toplumsal ve siyasal yapılara sahip ülkelerde de büyük bir harekete dönüşmüştür. Bu yeni harekete inananlar da inanmayanlar da, bir noktada birleşmektedirler: eylemler ve insan davranışları yanında kavramlar önemsiz kalır.

Bir Hasid öyküsü bu sözlerimizi açıklayacak örneği oluşturabilir: Bir Hasidci ustanın müridine sorarlar: "Neden gidip üstadla konuşuyorsun? Onun özlü sözlerini dinlemek için mi?" Müridin yanıtı şöyle: "Hayır canım, ayakkabılarını nasıl bağladığını görmeye gidiyorum." Söylenmek istenen açıkça ortada. Bir kişinin kabul ettiği fikirler ya da görüşler önemli değildir, çünkü çocukluğundan beri bu fikirlerle yoğrulmuştur ya da çünkü bunlar alışılagelmiş düşünce kalıplarıdır; asıl olan insanın kişiliği, davranışları, fikir ve inançlarının kökleridir. Büyük Diyalog, paylaşılan ilgi, kaygı ve deneyimin, pay-

laşılan kavramlardan daha önemli olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu, burada sözü edilen çeşitli grupların kendi kavram ve fikirlerini terk ettikleri, ya da onları önemsiz gördükleri anlamına gelmez. Söylenmek istenen, bu grupların hepsinin de, paylaşılmayan kavramların

onları birbirinden ayırdığı, paylaştıkları kaygıların, paylaştıkları deneyimlerin, paylaştıkları edimlerinse onları ortak bir noktada birleştirdiği inancına vardıklarıdır. Abbe Pire, bu olguyu çok yalın ve güçlü bir dille anlatmaktadır: "Bugün önemli olan, inananlarla inanmayanlar arasındaki ayrım değil, umursayanlarla umursamayanlar arasındaki ayrımdır."
Bu yeni yaşam biçimi, daha açık olarak şu ilkelerde dile getirilebilir: İnsanın gelişmesi için kendi ben'inin dar duvarlarını, hırsını, bencilliğini, türdeşlerinden ayrı olma durumunu, yani temel yalnızlığını aşması gereklidir. Dünya ile ilişkili ve onun bir parçası olmak, etkilenebilir nitelikte, ama kimlik sahibi ve bütünlük içinde bulunmak, canlı olan her şeyden zevk duymak, yeteneklerini çevresindeki dünyaya boca etmek, "ilgili bir insan" olmak, ancak ve ancak bu aşma'nın gerçekleşmesiyle olanaklıdır; kısacası, sahip olmak ve kullanmak değil de olmak için, hırsı ve egomaniyi yenmek gerekir.20
Konuya tümüyle değişik bir açıdan bakan radikal hümanistler, her şekil ve biçimdeki putçuluğu yadsıma ve onunla savaşma ilkesini benimsemişlerdir. Buradaki putçuluk, kişininin kendi ellerinin ürününe tapma ve dolayısıyla insanı şeylerin kulu haline getirme ve bu süreç içinde insanın da şey'e dönüşmesi anlamında alınmıştır. Eski Ahit Peygamberlerinin karşı olduğu putlar, taştan, ağaçtan yapılma putlar, ya da ağaçlar, tepelerdi; günümüzün putlarıysa liderler, kurumlar, özellikle de devlet, ulus, üretim, yasa ve düzen ile insanın ürettiği her şeydir. İnsanın Tanrıya inanıp inanmadığı, putları yadsıyıp yadsımadığı sorunu yanında önemsiz kalmaktadır. Yabancılaşma kavramı, Kutsal Kitaptaki putçuluk kavramıyla aynıdır. Her

20 Burada ana hatları belirtilen ilkenin, Budacı düşünceyle Yahudi-Hıristiyan düşüncesinin benimsediği temel ilke olduğu çok iyi bilinmektedir. Manc'çı düşünür Adam Schaff in, Society and the Individual (Toplum ve Birey) adlı kitabında, benlikçiliği yenme'yi, Manc'çı ahlâkın temel ilkesi olarak göstermesi de ilginçtir.

ikisi de, insanın kendi yarattığı şeylere ve kendisinin oluşturduğu koşullara boyuneğmesi anlamına gelir. Tanrıya inananlarla inanmayanları ayıran şey ne olursa olsun, ortak geleneklerine bağlı insanları birleştiren tek bir şey vardır: putçuluğa karşı savaş ve hiçbir şeyin ve hiçbir kurumun Tanrının yerini alamayacağı inancı, ya da Tanrıya inanmayan kişinin ağzıyla söylersek, hiç-birşeye ayrılmış olan o boşluğun yerini hiçbir şeyin alamayacağı inancı.
Radikal hümanistlerin paylaştığı diğer bir görüş de, konuya üçüncü bir boyut getirmektedir. Buna göre bir değerler hiyerarşisi vardır; aşağı düzeydeki değerlerin en yüksek değere göre belirlendiği bir sıralamadır bu; bu değerler, bireysel ve toplumsal yaşantının bağlayıcı ve zorlayıcı ilkelerini oluştururlar. Tıpkı Hıristiyanlık ya da Budacılıkta, manastır yaşantısı sürenlerle sürmeyenler arasında ayrım olduğu gibi, köktencilikte de, kişinin bu değerleri kendi yaşamında uygulamasını onaylayanlar ve onaylamayanlar ya da değişik ölçülerde onaylayanlar olabilir. Ancak bazı değerlerden ödün verilemeyeceği ilkesi yanında bu farklılıklar önemsiz kalmaktadır. İnsanların On Emir'i ya da Budacıların Sekiz İlke'sini yaşamlarını yönlendiren ilkeler olarak gerçekten kabul etmeleri halinde, bütün kültürümüzde dramatik bir değişikliğin gerçekleşeceği doğru

olabilir; ama bu noktada uygulanması gereken değerlerin ayrıntıları üzerinde tartışmanın anlamı yoktur, çünkü asıl önemli olan, bir ideolojiye boyun eğme'yi değil de uygulama ilkesini kabul edenleri bir araya toplamaktır.
Çok görülen bir diğer ilke de, bütün insanların dayanışma içinde olması ve belli bir gruba değil de, yaşama ve insanlığa bağlılık ilkesidir. Aslında bunu bu şekilde dile getirmek bile yanlıştır. Bir başka kişiye karşı duyulan gerçek sevginin özel bir niteliği vardır: Ben, o kişide yalnızca o kişiyi değil, insanlığı sevmiş olurum, ya da bir Hıristiyan ya da Musevinin görüşüyle söylersek, o kişide Tanrıyı sevmiş olurum. Aynı şekilde, ülkemi seviyorsam, bu sevgi, aynı zamanda insana ve insanoğluna karşı duyduğum bir sevgidir; eğer böyle değilse, kişinin bağımsız olma yeteneğinden yoksun bulunmasından kaynaklanan bir bağlılık, ve son çözümlemede, putçuluğun bir başka anlatımıdır.

Asıl önemli olan bu yeni-eski ilkelerin nasıl yürürlüğe konacağıdır. Dine bağlı olanlar, dinlerini, hümanizmi tam anlamıyla uygulayacak bir şekle dönüştürmeyi umuyorlar, ama bir çoğu da bunun nüfusun bazı bölümleri için geçerli olabileceğini, diğer bir bölümün-se, bilinen nedenlerden ötürü, bu yeni-eski ilkelerle ayırd edilemeyecek kadar içice geçmiş dinci kavramları ve kuttörenleri kabul edemediğini bilmektedir. Nüfusun yaşayan Kilisenin saflarına bile katılamayan bölümü için bir umut var mıdır?
Kutsal Kitaplardaki ya da herhangi bir mitolojide bulunan türden öncüllere dayanmayan yeni bir din kurulabilir mi?
Dinlerin, somut, tarihsel sürecin doğasıyla, belli bir toplumun, toplumsal ve kültürel koşullarının anlatımı olduğu açıktır. İlkeleri bir araya getirmekle bir din kurulamaz. Bir "din olmayan" Budizm bile, temelde hiçbir mitolojiye dayanmamasına ve usçu ve gerçekçi düşünceyle çatışan öncüllere sahip olmamasına karşın, Batı dünyasında kabul görememiştir.21 Dinler genellikle olağanüstü zeki, az rastlanır, karizmatik kişilerce kurulur. Gerçi, doğmadığını varsaymak için bir neden yoktur ama, böyle bir kişilik, günümüz ufkunda henüz belirmemiştir. Ama bu arada yeni bir Musa ya da yeni bir Buda bekleyemeyiz; elimizde olanlarla yetinmek zorundayız; aslında, belki de tarihin bu anında yeni bir dinî liderin bulunmaması daha iyidir, çünkü bu lider de gereğinden daha kısa sürede puta dönüştürülecek, ve insanların yüreklerine ve zihinlerine sızma fırsatı bulamayacaktır.
21 Önemli bir Çekoslovak düşünür olan Fiser, Budizm üzerine yazdığı henüz yayımlanmamış değerli kitabında, Budizmin, tarihte, Marx'cihk dışında kitlelerin zihnine yerleşen ve bir felsefe sistemi olarak, Batı dünyasında din olarak nitelenebilecek bir oluşum geliştiren tek felsefe olduğunu vurgulamaktadır. Ama ayrıca, Budizmin bir kopyasının yapılması ve onu şimdiki biçimiyle sanayi toplumuna uyacak yeni bir din olarak sunulmasının olanaksız olduğunu da söylemektedir. "Dinsel olmayan" bir dinin bütün biçimlerini geliştirmiş bulunan, bildiğim en incelikli, anti-i-deolojik, usçu ve ruhsal-tinsel sistem olan Zen Budizm için de aynı şey geçerlidir. Zen Budizmin aydınlar, özellikle de gençler arasında büyük ilgi uyandırması, Batı dünyasında derin ilgi yaratabileceği umudunu doğurması bir rastlantı değildir. Bence Zen Budizmin fikirleri bu etkiyi yaratabilir, ancak, Batıda bir dinin yerini tutabilmesi için yepyeni, ve beklenmedik dönüşümlerden geçmesi gereklidir.

Bu durumda elimizde kala kala birkaç genel ilke ve değer mi kalmış oluyor? Sanmıyorum. Sanayi toplumunun yapısında bulunan, ancak ölümcül bir bürokrasiyle, yapay tüketimle ve özellikle yaratılmış can sıkıntısıyla boğulmuş olan yapıcı güçler, yeni bir umütluluk duygusuyla, bu kitapta tartışılan toplumsal ve kültürel dönüşümle harekete geçirilirse; eğer birey özgüvenini yeniden kazanırsa; ve eğer insanlar kendiliğinden oluşan gerçek bir küme yaşantısında birbirleriyle iletişim kurabilirlerse, yeni ruhsal-tinsel yaşantı biçimleri ortaya çıkacak, gelişecek ve zaman içinde bu yaşantılar birleştirilerek toplumsal geçerliliği olan tümel bir sistem oluşturulacaktır. Daha önce tartıştığımız diğer noktaların çoğunda olduğu gibi burada da her şey bireyin tam anlamıyla canlı olma ve kendi varoluşu sorununun çözümlerini, yanıtları bürokratların vermesini beklemeden arama yürekliliğini göstermesine bağlıdır.
Hatta bazı kuttören biçimlerinin yaygın olarak ve anlamlı bir şekilde kabul edilmesi bile beklenebilir. Bu sürecin başladığı, “We Shall Overcome” (Aşacağız) gibi bir ezgi olmakla kalmayıp, yaşayan birer kuttören haline gelen şarkılarda görülmektedir. Quaker mezhebine bağlı olanların ayinlerinde yaptığı gibi herkesin bir süre sessiz kalması şeklinde uygulanan bir kuttören, geniş kitleler tarafından benimsenebilir; her önemli toplantının başlangıcında ya da bitiminde insanlara düşünme ve bir konuda yoğunlaşma olanağı sunan beş ya da on beş dakikalık bir sessizlik ya da saygı duruşu gelenek haline gelebilir. Ayrıca güvercin gibi, bir insan figürünün çizgileri gibi simgeleri de barış ve insana saygı simgeleri olarak benimsemiş bulunuyoruz.
Kilise yaşantısı dışındaki yaşantılarla ilgili diğer ortak kuttören ve simgelerin geliştirilmesi olasılığı konusunda daha ayrıntılı görüşler dile getirmenin anlamı yok, çünkü bunlar ortam hazır edildiğinde doğal olarak ortaya çıkacaklardır nasılsa. Yalnız şunu eklemek isterim ki, sanat ve müzik alanında sayısız yeni kuttörensel ve simgesel anlatımlar yaratma olasılığı vardır.22

22 Albert Schweitzer Kolejleri, 1969 yılında “Sanatlar Aracılığıyla Dini Yeniden Canlandırmanın Yollan” konulu bir haftalık bir Konferanslar dizisi düzenlemişti.

Ortaya çıkabilecek yeni ruhsah-tinsel sistemler ne olurlarsa olsunlar, dinsel bilgilenmeyi ideolojiye, Tanrıyı ise bir tapıma dönüştüren çeşitli dinlere meydan okusalar da, dinle “savaşıyor” olmayacaklardır. “Yaşayan Tanri'ya tapanlar kendilerini “dinsizler”den ayıran şeylerin, birleştirenlerden daha az olduğunu kolayca görebileceklerdir; tapımlara tapmayan ve dindarların “Tanrının iradesi” dedikleri şeye uymaya çalışanlarla dayanışma içinde olduklarını hissedeceklerdir.
“İnsanın yeni ruhsal-tinsel gereksinmelerinin belireceği umudu' burada dile getirildiği biçimiyle birçok kişiye çok muğlak gelecek, bu gereksinmelerin ortaya çıkacağı umudunu yeşertmeye yetmeyecektir. Herhangi bir umuda bağlanmak için kesinlik ve kanıt arayanlar, konuya olumsuz yaklaşmakta haklıdırlar. Ancak şu anda elimizde sadece tufanın sona erdiğini belirten, ağzında zeytin dalı tutan bir güvercin olmasına karşın, henüz doğmamış olanın gerçekliğine inanalar, insanoğlunun yaşamsal gereksinmelerini dile getirmenin yeni

biçimlerini bulacağına daha yürekten inanacaklardır.

VI YAPABİLİR MİYİZ?

1. Bazı Koşullar

Geride bıraktığımız bölümlerde önerilen değişiklikler, yirmi yıl sonrasının düzeninde yapılması istenen köktenci değişikliklerdir. Buradaki temel soru, bütün bu önerilerin, varolan iktidar yapısı çerçevesinde, varolan demokratik yöntemlerle ve günümüz kamuoyu ve düşünme biçimiyle yaşama geçirilip geçirilemeyeceğidir. Elbet bunlar gerçekleştirilemezlerse, birer dua ya da idealist düşler olmaktan öte geçmeyeceklerdir. Öte yanda, sorunun, istatistiksel bir olasılık sorunu olmadığı da açıkça anlaşılmalıdır. Daha önce de belirttiğim üzere, — bireysel ya da toplumsal — yaşamla ilgili konularda, değişiklik oranının yüzde 51 ya da yüzde beş olması önemli değildir. Yaşam kararsız ve tutarsızdır, yarının neler getireceği bilinemez; yaşamı yaşamanın tek yolu, onu, mümkün olduğunca ve elden geldiğince korumaktır.

Demek ki burada, "Bu değişiklikleri gerçekleştirebileceğimiz kesin mi?" ya da "Bu değişiklikler olası mı?" sorularını değil, "Olanaklı mı?" sorusunu sormamız gerekiyor. Gerçekten de, Aristoteles'in sözleriyle, "Olası olmayanın gerçekleşmesi, olasılığın sınırları içindedir." Asıl önemli olan, Hegelci bir deyişle, "gerçek olanakh-lık" sorunudur. "Olanaklı" burada soyut bir olanakhhk değil, mantıksal bir olanaklılıktır, varolmayan öncüllere dayalı bir olanaklıhk-tır. Gerçek bir olanaklıhk demek, nicelikleri değilse de, varolmaları değişiklik olanağına temellik edebilecek psikolojik, ekonomik, sos-

yal ve kültürel etmenler var demektir. Bu bölümde, daha önceki bölümde önerilen değişikliklerin gerçekleştirilmesinde gerçek olanakları oluşturan çeşitli etmenler ele alınacaktır.

Bu etmenleri tartışmaya geçmeden önce, istenen yöndeki değişikliğin gerçekleşmesi koşulu olarak kesinlikle olanaksız olan bazı yollara dikkat çekmek isterim. Bunlardan ilki, Fransız ya da Rus devrimleri gibi hükümetin zorla devrilmesi ve iktidarın devrimci liderlerin eline geçmesi anlamına gelen şiddet hareketleri ve devrim yoludur. Bu çözüm, birkaç nedenden ötürü olanaklı değildir. Her şeyden önce böyle bir devrim için gerekli kitle tabanı yoktur. Zenci militanlar da içinde olmak üzere bütün köktenci öğrenciler böyle bir devrimden yana olsalar bile — ki değiller — bu kitle tabanı yeterli olmayacaktır; çünkü bu insanlar Amerika nüfusunun yalnızca küçük bir azınlığını oluşturmaktadır. Küçük, çaresiz bir grup bir isyan başlatmayı ya da bir çeşit gerilla savaşına girişmeyi denese, ardından kaçınılmaz olarak baskı ve askeri diktatörlük gelecektir. Kentlerde siyahların beyazlara-karşı yürüttüğü gerilla savaşını örnek gösterecek olanlar, Mao Tse-tung'un, gerillaların ancak ve ancak kendilerini destekleyen bir çoğunlukla birlikte çalışmaları halinde başarıya ulaşabilecekleri görüşünü unutuyorlar demektir. Gerçek koşulların bu durumun tam tersi olduğunu belirtmeye gerek bile yoktur. Dahası, sözü edilen iki etmenin varolması halinde bile şiddet içeren bir devrimin başarıya ulaşacağı kuşku götürür. Geniş bir usta yöneticiler ve yönetim bürokrasisi tabanına sahip olan Birleşik Devletler gibi son derece karmaşık bir toplum, aynı ölçüde uzman kişilerin, şu anda sanayi makinasını işletenlerin yerini almaması halinde işlevlerini yürütemez. Ne öğrencilerde ne de zenci

kitlelerde bu türden uzman kişilerin sayısı fazla değildir. Dolayısıyla, "başarıya ulaşmış bir devrim", onu bastıracak devlet güçlerini bir kenara bıraksak bile, Birleşik Devletlerin sanayi makinasının çökmesine yol açacak ve kendi kendisini yenilgiye uğratacaktır. Veblen, The Engineers and the Price System (Mühendisler ve Fiat Sistemi) adlı kitabında, bu noktaya kırk beş yıl önce işaret etmişti. "Amerika'da, kazanılmış hakları geri alma yönündeki bir hareketin geçici olarak bile başarıya ulaşması için, bu hareketin, ülkedeki üretim sa-

nayiini bütünüyle devralacak ve onu ta baştan kazanılmış hakların şu anda izlenmesine olanak verdiği plandan daha yetkin bir plana uygun olarak yönetebilecek yeterlilikte bir örgüt tarafından yürütülmesi gereklidir."1 Yazar, sabotaj ve gerilla savaşıyla devrim yapma konuşmalarının sürdüğü günümüzde özellikle önem taşıyan şu gözlemi de dile getiriyor: "Amerika'da ve Avrupa'daki iki üç sanayileşmiş bölgede olduğu gibi makina sanayiinin belirleyici rol oynadığı durumlarda, topluluk öylesine kıt kanaat geçiniyor ki, canlılığı tümüyle sanayi sisteminin günlük çalışmasına bağlı. Bu durumda, dengeli üretim sürecinin bozulması ve dengesiz hale getirilmesi kolaydır, buysa, kaçınılmaz olarak topluluğun büyük bölümleri için ani güçlükler yaratır. Aslında bu durum, yani sanayi düzeninin kolayca bozulması ve halkın güçlükler içinde kalması, Amerika İşçi Federasyonu gibi partizan örgütlerin arayıp da bulamadığı şeydir. Böyle bir durumda sabotaj yapmak kolaylaşır, etkili olur ve derinlik kazanır. Ama sabotaj devrim değildir. Öyle olsaydı. İşçi Federasyonunu, Dünya Sanayi İşçileri Birliğini, Şikago Konserve İşçilerini ve de ABD Senatosunu devrimciler arasında saymak gerekirdi."2

Ayrıca şunları söylüyor yazar: "Herhangi bir devirme hareketinin etkili olması ve kendi ayaklan üzerinde durması için, topluluğun maddi selametinden sorumlu olan sanayi sisteminin üretkenliğinin yeterli düzeyde tutulması; ve ürünlerle hizmetlerin topluluk içinde ustaca dağıtılması sağlanmış olmalıdır. Aksi halde, varolan sınai koşullar altında, geçici bir huzursuzluktan, zorlukların daha da ağır-laştığı geçici bir sıkıntı döneminden başka bir şey elde edilemez. Sınai sistemi iyileştirme yolunda geçici bir başarısızlığa uğrandığında bile, bu başarısızlık, gelişmiş sanayi ülkelerindeki yönetimi devirme hareketini anmda başarısız kılacaktır. Bu noktada tarihten alacağımız bir ders yoktur, çünkü şimdiki sanayi sisteminin ve bu sistemin zorunlu kıldığı içice toplum yaşantısının eşi, geçmişte görülmemiştir."3

1 Thorstein Veblen, The Engineers and the Price System (New York: Harcourt, Brace and World, Inc., 1963), s. 97. 2A.g.y., s. 99. 3A.g.y., s. 100.

İçinde bulunduğumuz 1968 yılının sanayi toplumun teknik yönleriyle, 1917 yılındaki Rus toplumunun, ya da hatta 1918'deki Alman toplumunun teknik nitelikleri arasındaki ayrımı dikkate almak gerekir. Bu toplumlar şimdiki topluma kıyasla çok daha az karmaşıktı; ve gerçekten de, hükümet mekanizmasını da, sanayi mekanizmasını da devralma yeteneğine sahip zeki ve yetkin kişiler vardı. Ama 1968 Amerika'sı, 1917 Rusya'sından çok farklıdır.

Burada gene şiddet sorununa değinmiş oluyoruz. Şiddet, ulus-lararasi ilişkilerde termonükleer silahların varlığı nedeniyle, devlet içindeyse yapısının karmaşıklığı nedeniyle mantıklılığım yitirmektedir; bununla birlikte, küçük bir azınlık bile olsa birtakım grupların şiddeti bir çözüm olarak görmesi çok şaşırtıcı bir paradokstur. Şiddetin bu denli popüler olması, ruhsal ve tinsel çaresizliğin ve boşluğun ve bunların sonucu olan yaşamdan nefret etme duygularının bir anlatımıdır. Bu popülerlik, insanı, kendisinde doğuştan varolan ve nerdeyse denetlenmesi olanaksız bir yıkıcılık güdüsüyle şiddete itilen bir varlık olarak betimleyen yazılarla da desteklenmekte ve artırılmaktadır.
Öte yanda bir toplumu değiştirmek için, değişimi savunan kitaplar yayımlamak ya da fikirleri, yetenekleri konuşmacılar aracılığıyla yaymak da yeterli değildir. Bu fikirler belli tasarılar ve edimler şeklinde ortaya konulmadığı sürece, birkaç kişinin ilgisini çekmek, desteğini kazanmakla kalacaktır; üstelik bu insanlar, destekledikleri fikirlerin gerçeklik üzerinde hiçbir etkisinin bulunmadığını gördüklerinde daha da büyük düş kırıklığına uğrayacaklardır.
Nedir öyleyse "gerçek olanak"ın dayanabileceği temel? Genel olarak ya da kaba çizgilerle, bu gerçek olanak, çok yalın bir şekilde tanımlanabilir: Gerçek olanak demek, kamuoyunu, yasama ve yürütme organlarının karar verme süreçlerinde kendini hissettirecek ölçüde "harekete geçirme"nin olanaklı olması demektir; kamuoyunun etkisiyle şu anda yürütülmekte olan politikaların daha da gelişmesinin engellenmesi; hareketin giderek seçmenlerin büyük çoğunluğunun desteğini kazanması; ve sonuç olarak yeni hareketin fikirlerini temsil eden kişilerin ülkenin siyasal liderleri haline gelmesi demektir.

Bu sonuca ulaşmada gerçek olanağı oluşturacak koşullar nelerdir? Her şeyden önce, epeydir artmakta olan ve McCarthy kampanyasında daha da belirgin hale gelen bazı psikolojik koşullar vardır. Bununla bütün smıf ve yaş gruplarındaki insanlarda yaygın olarak görülen doyumsuzluğu, yani can sıkıntısını ve sevinçsizliği anlatmak istiyorum. Ama olumlu bir diğer koşulun varlığı söz konusu olmasaydı, yani yeni yönlere duyulan özlem, değerlerin yeniden belirlenmesi, insanlıktan çıkarılmış bürokratik yönteme son verme, yeni bir ruhsal-tinsel yönselime kavuşma istekleri — daha önceki bölümlerde ayrıntılarıyla tartıştığım özlemler olmasaydı, bu olumsuz psikolojik koşul çok daha az etkin olacaktı. İkinci koşul, demokratik sistemimizin işleyişini sürdürmesidir. Demokratik sistem verdiği sözleri tutmasa da, kamuoyundaki büyük dalgalanmalara karşı duyarsız değildir. Profesyonel siyasal bürokrasimiz bile — çoğu üyelerinin yalnızca kendi çıkarını düşünmesine karşın — yeniden seçilmek istemektedir ve bu yüzden halkın düşünce ve isteklerini dikkate almak zorundadır. Bu durumda amacımıza ulaşmada ilk somut koşul, elimizde bulunan bu minicik demokratik yapıyı korumak ve demokrasinin tehlikeye düştüğü durumlarla kıyasıya savaşmaktır.
Amerikan yaşamına yeni bir yön vermek isteyen yeni bir seçmen kitlesi vardır. Bu seçmenler, özellikle tek bir siyasal partinin, tek bir sosyal sınıfın ya da yaş grubunun üyesi olmamaları, Amerikan nüfusunun tutuculardan köktencilere dek geniş bir bölümünü kapsamaları nedeniyle büyük bir potansiyel güce sahiptir.
Ancak bu bölüm — McCarthy kampanyasının ve bir ölçüde de Kennedy kampanyasının

etkilerini dikkate alırsak, tutucu bir varsayımla — Amerikalıların yüzde yirmi beşini oluştursa bile, politikamızda köklü bir değişiklik gerçekleştirmeye yetecek güce sahip değildir. Öyleyse asıl soru, gereksinmemiz olan diğer yüzde yirmi beşi kazanma şansımızın olup olmadığıdır. Basının, iletişim sisteminin, eğitim sisteminin ve geniş kapsamlı beyin yıkamanın gücünü dikkate alırsak, varolan azınlığın çoğunluğa dönüşmesini beklemek, Don-kişotluk olur, denebilir. Ama on yıl önce bu yüzde yirmi beşin bile hayal olduğu düşünülürse, bu karşı koyma pek de yerinde sayılma-

yabilir. On yıl önce, adı ulus çapında reklam edilmemiş, parasız, halkla ilişkiler uzmanlarının çoğu kez kesinlikle gerekli olduğunu savundukları yapay çekiciliklerden yoksun bir senatörün, California, New York, New Hampshire ve Oregon gibi birbirinden farklı eyaletlerde Demokrat Parti listesinin başında olabileceğini düşünmek Donkişotluk olurdu. Ama gene de, bu verdiğim örnek etkileyici olmakla birlikte, Birleşik Devletlerde bir çoğunluk kazanmada gerçek bir olanak oluşturmaz elbet.
Yeni bir yönselimin utkuya ulaşmasını gerçekten olanaklı kılacak koşullar arasmda, orta sınıfın artık dinlemeye ve harekete geçmeye başladığı olgusu da bulunmaktadır. Bunu birkaç unsur olanaklı kılmıştır: maddi bolluk, orta sınıfın, daha çok tüketimle mutluluğa ulaşılmayacağım anlamasma yolaçmıştır. Eğitim düzeyinin yükselmesi, insanları yeni fikirlerle karşı karşıya getirmiş ve onları akılcı tartışmalara daha duyarlı hale sokmuştur. Rahat ekonomik durumları, çözemedikleri birçok kişisel sorunlarm farkına varmalarına yol açmıştır. Kafalarının bir yanında, çoğu kez bilinçsiz olarak şu soru bulunmaktadır: Bir insanın isteyebileceği her şeye sahip olan bizler neden mutsuz, yalnızlık içinde ve kaygılıyız? Yaşama biçimimizde, toplumumuzun yapısında ya da değer sisteminde yanlış olan bir şeyler mi var? Daha başka ve daha iyi seçenekler var mı?
Ayrıca bir önemli etmen daha var: Gençlerin ana-babalarıyla ilişkisi. Son yıllarda örneklerini tekrar tekrar gördüğümüz üzere, on iki ile yirmi yaşlan arasındaki gençler, ailelerinin öğütlerinin içtenliği ya da yapılanların anlamı konusunda ana-babalarını sorgulamaya başladılar, çok sayıda aile çocuklarından etkilendi. Ana-baba-ların, ne yetkici bir değere ne de ilerici bir değere bağlı olmamalarının üzücü bir işaret olduğu söylenebilirse de, bu inançsızlık hiç değilse şimdi, çok olumlu bir işlev görmektedir: Düşkınklığma uğramış ama henüz yapaylığa ve anlamsızlığa bürünmemiş olan çocuklar, kendi yaşamlarındaki büyük çelişkileri ana-babalarıyla tartışmakta, çoğu kez onların gözünü açmakta, onları uyarmakta ve dünyaya daha içten, ve daha umutlu bakmalarını sağlayacak şekilde onları harekete geçirmekte, değiştirmektedirler. İçlerinde daha önce yanma yaklaşmadıkları siyasal etkinliklere ilgi duymaya başlayanlar bile vardır.

Belki de toplumsal değişiklik için gerçek bir olanak temeli oluşturan etmenlerin en önemlisi, genel tartışmamız çerçevesinde üzerinde yeterince durmadığımız bir etmen, yani fikirlerin gücüdür. Fikirler ile ideolojiler arasındaki ayrıma işaret etmek burada gerekli olabilir. İdeolojiler, halk tarafından tüketilmek üzere ortaya atılmışlardır; kişinin, iyi ya

da olumlu görünen bir şeyden yana davrandığına inanmakla suçluluk duygusundan kurtulmasını sağlayan, bu yoldaki bir gereksinmeyi karşılayan fikirlerden oluşurlar. İdeolojiler, basın tarafından, konuşmacılar, ideologlar tarafından yayılan, hazır halde sunulan "düşünce-metaları"dır; halk kitlelerinin, o ideolojiyle hiçbir ilişkisi olmayan çoğu kez de ideolojinin tam tersi amaçlar doğrultusunda saptırılmasına yararlar. Bu türden ideolojiler kısa bir süre yaşamak üzere tek bir amaç için — örneğin bir savaşı özgürlük savaşı olarak tanımlayarak popüler kılmak üzere üretilirler; ya da bazen bağlı oldukları dinin gerçek fikirleriyle tam bir karşıtlık içinde olmak pahasına siyasal statükoyu ussallaştırmada kullanılan dinsel ideolojiler üretilir. İdeoloji, doğası gereği etkin düşünceye de, etkin duyguya da çekici gelmez. İnsanı ya heyecanlandıran ya da uyutan bir hap gibidir. Hitler, Mein Kampfda (Kavgam'da) halkı toplayıp galeyana getirmek için en elverişli zamanın, insanların yorgun ve etkilenmeye açık olduğu akşam saatleri olduğunu söylerken bu noktayı açıkça gördüğünü belirtiyordu.
Öte yanda fikir, gerçek olanla ilgilidir. Gözleri açar. İnsanları uyuşuk durumdan uyanık duruma geçirir. Onların düşünmelerini ve etkin bir şekilde hissetmelerini, daha önce görmedikleri bir şeyi görmelerini sağlar. Fikirde, o fikirle karşı karşıya gelen kişileri uyandırma gücü vardır; ancak bunun için fikrin insanın mantığına ve daha önceki bir bölümde "insansal deneyimler" diye tanımladığım tüm diğer özelliklerine seslenmesi gerekir. Eğer fikir insanlara seslenebilirse, en güçlü silahlardan biri haline gelir, çünkü onlarda heves, adanmışhk yaratır, insan enerjisini artırır ve yönlendirir. Önemli olan fikrin bulanık ve genel değil, özgül, aydınlatıcı ve insanın gereksinmelerine uygun olmasıdır. Statüko'yn savunanların fikirden yoksun olmaları halinde fikirlerin gücü daha büyük önem taşır; işte, içinde bulunduğumuz durum tam anlamıyla böyledir. Bürokra-

simizin yapısı gereği, ve de destek verdiğimiz düzenimizin biçimi gereği, en iyi olasılıkla bürokrasiyi etkin kılan öğeler elde ediyoruz, ama fikirler değil. Eğer içinde bulunduğumuz durumu on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki durumla karşılaştırırsak, on dokuzuncu yüzyıl romantiklerinin ve gericilerinin — fikirlerin vaadettiği amaçların dışında kullanılmış olsalar da — çoğu kez köklü ve çekici fikirlerle dolu olduğu olgusunu yadsıyamayız. Ancak bugün, statüko'yn savunanlara yardımcı olacak fikirler yoktur. Statüko, serbest teşebbüs, birey sorumluluğu, yasa ve düzen, ülkenin onuru vd. gibi bazıları gerçekliğe düpedüz zıt düşen, bazılarıysa bulanık ideolojilerden başka bir şey olmayan eski formülleri yineliyorlar. Bugün, yeni fikir üretenlerin hemen hemen tümüyle statüko'da temel bir değişiklikten yana olan kişiler, bilim adamları, sanatçılar ve ileri görüşlü iş adamlarıyla ileri görüşlü politikacılar arasından çıkması ilginçtir. Yeni bir yönde ilerlenmesini isteyenlerin en büyük şansı, kendilerinin ellerinde fikirlerin bulunması, onlara karşı olanlarınsa, insanları susturabilecek ama enerjilerini uyarma ve artırma gücünden yoksun yıpranmış ideolojileri savunmalarıdır.
Peki ya kitle iletişim araçları? Yeni fikirlerin yayılmasına engel olacaklar mı? Kitle iletişim araçları kurulu düzeni destekledikleri için, kökten bir değişimi öngören fikirlerin yayımlanmasına engel olacaklar diye düşünmek işi baraz fazla basitleştirmek olur. İletişim araçları kurulu düzenin parçalandır gerçi ama, alıcıya gereksinmeleri vardır, dolayısıyla

basın, haberleri yayımlamak durumunda olduğu gibi insanları çekecek yeni fikirleri de yayımlamak durumundadır, buna gereksinmesi vardır; ayrıca yeni haber ve tartışma kaynaklarından gelen rekabeti de dikkate almak zorundadır. Kitle iletişim araçlarının, yeni fikirlerin yayılmasında kesin engelleri oluşturduğunu sananlar, çok soyut ve kuramcı bir yaklaşım benimsiyor ve Birleşik Devletler gibi bir ülkede televizyon, radyo ve basın, iş dünyalarının somut gerçekliklerini hesaba katmıyorlar demektir. Kitle iletişim araçlarının tümüyle devletin denetiminde olduğu bir ülke için geçerli olanlar, ürünlerini satmak gereksiniminde olan kitle iletişim araçları için aynı ölçüde geçerli değildir.

Neyse ki, fikirlerin yayılması, yalnız ve yalnız kitle iletişim araçlarının keyfine kalmış değildir. Karton kapaklı kitap yayımlama yöntemleri büyük ölçüde değişmiştir. Yayıncıların pek çoğu, bazen salt fikri beğendikleri için, çoğu kez de kitap satma isteğiyle —bütün bir,okur kitlesi içinde küçük bir azınlığı oluştursa da— yeterli sayıda okur bulabilecek fikirleri yayımlamaya hazırlar artık. Altmış sentlik bir kitap, ekonomik açıdan bir dergi kadar çok sayıda kişiye ulaşabilir ve dikkat çekmesi, metnin ilginç olması koşuluyla fikirleri yaymada bir araç olabilir.

Büyük ölçüde kullanılmış ama gene de yaygınlaştınlabilecek bir diğer fikir yayma yöntemi de, yayımlanması ve belli sayıda kişiye gönderilmesi görece olarak ucuz olan haber bültenleri yöntemidir. Bazı radyo istasyonları di, yeni ve ilerici fikirleri yaymada etkin olduklarım göstermişlerdir. Genelde, yeni teknik etmenler, yeni fikirlerin yayılmasını kolaylaştırmaktadırlar. Çeşitli ucuz baskı teknikleri gelişmekte, pahalı olmayan yerel radyo istasyonları kurulabilmektedir.

Fikirlerin güçlü olabilmesi için, somut olarak ortaya çıkmış olması gereklidir, bireyin ve de grupların harekete geçmesine yol açmayan fikirler — o da elbet özgün ve uygunsa — en iyi olasılıkla bir kitabın paragraflarından biri ya da bir dipnot olarak kalırlar. Kuru bir ortamda korunan tohum gibidirler. Fikrin etkili olması için, toprağa ekilmesi gerekir, ve burada toprak, insanlardır, insan gruplarıdır.

Bu işin ideal olanı, devletin ve kilisenin toplumsal ve dinsel fikirleri oluşturmasıdır. Ama bu yalnızca çok sınırlı bir anlamda geçerlidir. Bu örgütler, en iyi olasılıkla, açıkladıkları fikirlerin enazını somutlaştırırlar. İşte özellikle bu nedenden ötürü, savundukları değerlerin gelişmesinde ve gerçekleştirilmesinde bireye yardım etme işlevini yerine getirmezler. Bugün siyasal partiler, devletten daha özgül değer ve fikirleri dile getiriyorlar ancak bürokratik yapıları ve ödün verme gereksinmeleri sonucu yurttaşa zihinsel ve ruhsal olarak rahat edebilecekleri, bürokratik işlevleri yerine getirmek dışında etkinlikte bulunabilecekleri bir ortam sağlamayı başaramıyorlar. Bu görüş, siyasal partiler içindeki etkinliklerin önemini yadsımak
şeklinde anlaşılmamalıdır; söylemek istediğimiz, bu etkinliğin, bireye katılma firsatı vermede, kendisini rahat hissetmesinde ve fikirlerinin, herkes tarafından paylaşılan ve ortak edimlerle dile getirilen ortak bir yaşam biçimini temsil ettiğinin farkında olma fırsatını vermeye yetmediğidir.

Dahası, bir önceki bölümde betimlenen katılımcı demokrasi biçimlerinin, gerekli değişiklikleri gerçekleştirmede yeterli olduğu kanısında da değilim. Yukarda anlattığım karşılıklı konuşma ya da oturum grupları, sorunlara yeni bir ruhla ve yeni fikirlerle yaklaşmalıdır, ama bu fikirler grupları etkileyecek şekilde geliştirilmeli ve yayılmalıdır.

2. Bir Hareket

Etkinleştirme, sorumluluk, katılım fikirlerinin — yani, teknoloji toplumunun insancdlaştırılması fikirlerinin — yalnız ve yalnız, bürokratik olmayan, siyasal makinalarla bağlantılı bulunmayan, ve aynı erekleri paylaşanların etkin ve yaratıcı çabalarının sonucu olarak gelişen bir harekette eksiksiz bir anlam kazanacağı sonucuna varmak kaçınılmaz görünüyor. Böyle bir hareket, örgütüyle, yöntemiyle kendini adamış olduğu amaca ulaşacak şekilde etkinlik gösterecek, kendi süreci içinde üyelerini yeni topluma hazır hale gelecek şekilde eğitecektir.

Aşağıda, bu hareketin üç değişik biçimini betimlemeye çalışacağını?*

Atılacak ilk adım, "Amerikan Bilincinin Sesi" diye adlandırılabilecek bir Ulusal Konseyin oluşturulması olmalıdır. Bütüselliği ve yeteneği tartışma götürmeyen elli kadar Amerikalıdan oluşan bir grup düşünüyorum bunu söylerken. Bu insanlar değişik dinsel ve siyasal inançlara sahip olabilirler, ancak teknoloji toplumunun insan-cıllaştırılmasında temel oluşturacak insancıl amaçlan aynı ölçüde benimsemiş olmaları gereklidir. Bu kişiler kendi ağırlıklarından dolayı ciddiye alınacak, hakikati dile getirmeleri, içeriklerinin akılcı olması nedeniyle Amerikan halkının hiç değilse büyük bir bölümünün dikkatini çekecek bildiriler yayımlamalı, konuşmalar yapmah-

dırlar. Yerel düzeyde de bu türden konseyler oluşturulmalı, bunlar genel sorunları ele almalı, ancak temsil ettikleri kent ya da eyaletle ilgili pratik sorunlara özellikle eğilmelidirler. Burada, bir ulus çapında temsilci gruptan ve temelde aynı amaçlara hizmet eden birçok yerel gruptan oluşan bütün bir Amerikan Bilincinin Sesi Konseyleri örgütü göz önüne getirilebilir.

Ulusal Konsey, ulusal sorunları geniş bir çerçevede ele alabilir, yani iç ve dış politikadan sorumlu olur; yerel konseylerse, eyalet ve topluluklarla ilgili sorunlarla uğraşırlar, bunlar da gene yürütmenin ayrıntılarıyla değil de genel uygulama yöntemleriyle ilgilenirler. Örneğin Ulusal Konsey, Vietnam savaşı sorununu, Asya'daki dış politikamızı, yoksul ulusların gelişmesi için yaptığımız yardımları, kentlerimizin imarını, kültür, eğitim ve değerler sorunlarım tartışır. Yerel konseylerse, doğal kaynakların korunması, kent planlaması, gecekondu bölgelerinin ortadan kaldırılıp yeniden gerektiği gibi inşası, sanayi bölgelerinin yerlerinin saptanması ve sanayi kuruluşlarının bu yörelere aktarılması gibi sorunları tartışır. Bu tartışmalar genel ve soyut bir düzeyde yürütülmez. Tersine, Amerika'nın en iyi kafalarının en iyi düşüncelerinden oluşur. Konsey, sık sık alt komiteler oluşturur, bunların özel sorunları incelemesini ister, uzmanlardan fikir alır. Amerikan Bilincinin Sesi, (1) konuları açıklığa kavuşturmak, (2) gerçek olanakları ve seçenekleri göstermek, (3) çözümler önermek, (4) diğer önemli toplumsal birimlerin bildirilerine ve edimlerine, ve kendi önerilerine yöneltilebilecek eleştirilerine yanıt vermekle yükümlü

olur. Konuların incelenmesi ve önerilen çözümler, Amerikan kültürünün en iyi yönlerinin temsil ettiği akılcılığa ve insancıl değerlere dayanacaktır. Bu Konseyler, hükümet, yasama organları ve siyasal partilerin temsil ettiği siyasal güce dayalı temeli dengeleyeceklerdir. İktidar organlarına ve bir bütün olarak tüm nüfusa seslenecekler, bilincin ve mantığın sesini dile getireceklerdir. Konseylerin bir kararı oybirliği ile almamaları halinde bir ya da daha çok karşı görüş açıklaması yapılmalıdır.
Bu Konseylerin yetkili olmamaları nedeniyle pek bir şey yapamayacağını söylemek hiç de zor değil. Ancak bu, görünüşte doğru olmakla birlikte özünde yanlıştır. Teknoloji toplumu, daha önce hiç-

bir toplumun olmadığı kadar bilgiye, bilimsel eğitime ve akılcı düşünceye dayanmaktadır. Ortalama bir profesyonel gerçek bir bilim adamı değil, yalmzca bir teknisyendir gerçi, ama bilimsel fikirlerin gelişmesi, bütün bir akılcı düşünce ve mantık sisteminin gelişmesine bağlıdır. Tekniğin gelişmesi, bilimsel kuramın gelişmesi temeline dayamr; buysa, ekonomik ve siyasal gelişmenin, uzun vadede kültürün gelişmesine dayandığı anlamına gelir. Kültürü temsil edenlerin dolaysız bir yetkisi yoktur; ama toplumun gelişmesi bunların katkılarına bağlı olduğundan kolej düzeyinde eğitim görmüş yeni bir halk topluluğu, yani çalışmaları, toplumsal sistemin işleyişi için yaşamsal önem taşıyan öğretmenler, teknisyenler, programcılar, laborantlar, araştırmacılar, meslek sahipleri vb. kültür adamlarının sesini duyacak ve dikkate alacaktır.
Konseyleri oluşturan kişilerin niteliğine gelince, bunlar yalnızca çeşitli siyasal, dinsel ve düşünsel inançları değil değişik etkinlik alanlarım da temsil etmelidirler. Doğa bilimciler ve toplumsal bilimciler, siyasal bilgiler, iş idaresi ve yönetim bilimi uzmanları, filozoflar, dinbilimciler ve sanatçılar da üyeler arasında bulunmalıdır. Burada en temel ilke, üyelerin bütünselliği ve birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmaları, iyi dengelenmiş bir üyeler topluluğu oluşturma ilkesininse belki de ikinci planda kalabilmesidir. Elbet bu konseylere katılanların halkın iyiliğini düşünen ve bu yolda çalışmaya zamanlarını ve enerjilerini vereb'ecek kişiler olması gerekir.
Bu grupların ahlaksal ve entelektüel ağırlıklarının Amerikalıların düşüncelerine büyük etkide bulunacağım ve yaklaşımın yepyeni görüşleri içermesi açısından büyük ilgi toplayacağını varsaymak zorlama bir iyimserlik olmasa gerektir.
Konsey üyeleri nasıl seçilmeli? Elbet bunlar, bir siyasal parti adayları gibi seçilemez. Üstün bir kişi tarafından seçilmeleri de doğru olmaz, çünkü bu tek bir kişiye haketmediği bir yetkiyi vermek olur. Bununla birlikte, Ulusal ve yerel Konseylerin oluşturulmasında büyük güçlük olduğunu öne sürmek, serbest seçim ya da keyfi atama seçeneğinden başka çare olmadığını düşünmek, o eski bildik yöntemlere takılı kalmak anlamına gelecektir. Bu seçeneklerden kurtulup da yaratıcı bir şekilde düşünülürse — geleneksel yöntemler kadar açık ve kesin olmamakla birlikte — pekâlâ iyi sonuç vere-

cek daha başka yöntemler bulunabilir. Bütünselliği ve başarılarıyla ünlü çok sayıda insan var; diyelim, on kişilik bir grubun, zeki ve akıllı kişilere danışarak kırk elli ad belirlemesi

çok güç olmasa gerek. Doğal olarak, saptanan kırk elli kişi de önerilen üyelerden hangilerinin olumlu olduğu konusunda görüş bildirirler. Bu sürecin sonunda oluşturulan Ulusal Konsey, hem herkesin onayladığı hem de temelde Amerikan bilincini temsil eden bir birim olacaktır. Bu konseyi oluşturma yöntemi, bürokratik değildir; kişisel, somut ve bu nedenle de geleneksel yöntemlerden çok daha etkin ve geçerli bir yöntemdir. Bölgesel ve yerel Konseyler de aynı şekilde oluşturulur; Ulusal Konsey üyelerinin önerileri de bunların oluşturulmasında yardımcı rol oynayabilir.

Elbet bu Konseyler, daha önce sözünü ettiğimiz gereksinmeleri karşılamazlar. Bireyin başkalarıyla birlikte etkin bir çalışma içine girmesi, konuşma, planlama ve birlikte hareket etme, günlük yaşantının para kazanma etkinliği dışında anlamlı bir şeyler yapma gereksinmesine yanıt vermezler. Kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerini alışılagelmişten daha az yabancılaşmış hale sokmak, özveride bulunmak, günlük yaşantının ölçütlerini ve değerlerini uygulamaya sokmak, açık ve "etkilenebilir" olmak, yaratıcı olmak, kendi öz yargısına ve kararma bağlı olmak ve yalnızca buna güvenmek, yeni bir toplumsal grup oluşturmak gereklidir.

Etkinliğin ve çıkarların paylaşıldığı bu türden bir ortamın, iki düzeyde gerçekleştirilebileceğini düşünüyorum: birer "Klüp" oluşturacak 100-300 kişilik3 büyük gruplar ve aynı ilkeye bağlı, ancak çok daha yoğun ve sıkı çalışan aşağı yukarı 25'er kişilik küçük "Gruplar".

Klüpleri, mümkünse değişik yaşlarda değişik toplumsal sınıflardan kişiler oluşturmalıdır; uygulamada bu türden bir karışım sağlamada güçlük olup olmadığı ancak deneyimle anlaşılabilir; Klüplerin görece olarak aynı düzeydeki insanlardan oluşması gerekebilir, ama bu olumsuz nokta, değişik üyelerden oluşan Klüplerin düzenli

3 Bu, rastgele seçilmiş bir sayıdır; burada önemli olan, KJübün, işlevlerini yerine getirmeye yetecek sayıda kişiden oluşmasıdır. Ayrıca bir Klübiin birkaç şubesi de olabilir.

olarak bir araya gelmesi, görüş ahş-verişinde bulunması ve kişisel ilişkiler kurması şeklinde bir düzenlemeyle olumsuz olmaktan çıkarılabilir. Klüplerin sürekli bir buluşma yeri olmalıdır; bu bir dükkan önü ya da bir bodrum olabilir — en yoksul bölgelerde bile böyle yerler bulunabilir — ya da bir okul, kilise, ya da üyelerin verdiği parayla kiralanabilecek bir başka bina olabilir. Haftada bir yapılabilecek toplantıların konusu bilgi ahş-verişi, tartışma, ve hareketin yaymayı amaçladığı fikirlerin yaygınlık kazanması planları olmalıdır. Bütün üyeler ayrıca uygun birer görev de yüklenmelidir, bu görevler siyasal kampanyalara katılmak, komşular ve dostlar arasında tartışma grupları oluşturmak, siyasal önderlerin açık oturumlara katılmalarını sağlamak, kamu işlevlerinin ve kamu mülkünün korunması, yürütülmesi sorunlarım çözmek, halkı — yaşlıları, çocukları ve sorunlu insanları — bürokratik yöntemlerle değil de içten ilgiyle, uyarma, önerme yoluyla korumak vb. olabilir. (Diplomaları uimadı-ğı halde yetenekleri ve ustalıkları sayesinde uzmanlar kadar, ya da onlardan daha iyi işler başaran pek çok kişinin bulunduğu birçok örnekte görülmüştür. Örnek olarak Vali John Lindsay'in New York'taki uyuşturucu bağımlılarının iyileştirilmesi programını gösterebilirim; bu programda, profesyonel personel değil de, özellikle yetenekli kişiler ve eski bağımlılar, çok önemli eğitici-iyileştirici işlevlerde başarıyla

çalışmışlardır.) Klüplerin kendi kültür yaşamları da olacaktır: filmler gösterebilirler, kitapları ve fikirleri tartışabilirler, dans, müzik, sanat etkinliklerinde bulunabilirler — bütün bunlar tüketiciliğe yönelik olmayan etkinliklerdir.
Bu Klüplerin geleneksel siyasal ya da kültürel klüplerin niteliğinden farklı, kendilerine özgü bir üsluplarının bulunması büyük önem taşımaktadır. Tartışmalar laf salatası ve ideolojilerle soyut hale getirilecek şekilde değil, konuları açıklığa kavuşturacak şekilde yönlendirilecektir. Her Klüpte dilin tuzaklarının farkında olan, soyutlayıcı ya da ideolojik dil kullanılmasına karşı uyanık, gerçekçi bir biçimde düşünme ve konuşmayı öğretebilecek kişiler bulunmalıdır. Düşünceleri gerçekçi bir şekilde aktarabilme sayesinde gereksiz yanlış anlamalar ve bunlara eşlik eden saldırgan ve savunmacı davranışlar büyük ölçüde azalacak, insanlar, kendilerini ilgilendiren

konularda yoğunlaşacak, konuştuklarına özen gösterecekler, böylece görüşlerin savunulması gereken bayraklar gibi sımsıkı tutulması şeklinde kendini gösteren benmerkezci davranıştan uzak kalmış olacaklardır. Bu türden bir yaklaşım, alışılagelmiş gruplarda ya da hatta kişisel dostluklarda bile sık sık rastlanandan daha ciddi bir kişisel ilişkinin gelişmesine yol açacaktır.
Bu Klüplerin örgütlenmesinde hiçbir bürokratik işlemin söz konusu olmayacağını söylemeye gerek bile yok. Her birinde bir başkan ve bir sekreter olacak, bu görevler her yıl başka üyelere verilecektir. Klüp temsilcilerinin — diyelim her Klüpten birer kişinin — altı ayda ya da yılda bir ulusal ve bölgesel düzeyde bir araya gelmeleri ve deneyimlerini birbirlerine aktarmaları, üyeler dışındaki kesime bu türden bir örgütlenmenin değerini ve verimliliğini göstermesi çok yerinde olur.
, Bu Klüpler, Klüpler arasında ilişki kurulmasında yardımcı olan, öneri ve yardım isteklerine yanıt veren, ortak toplantılar düzenleyen ve Klüpleri kamuya tanıtan serbest ve resmi olmayan bir örgütle bir çatı altında toplanabilir. Ama her Klüp kendi kendini yönetecek, bu örgütün denetimi ya da işlere karışması hiçbir şekilde söz konusu olmayacaktır. Bu özyönetimin bir sonucu olarak Klüpler kendi aralarında birbirlerinden çok farklı olabilir; ve herkes özü ve programı kendisine en yakın Klübe katılabilir. Bu klüplerin oluşturulmasına gelince, en akla uygun yöntem, kendiliğinden oluşma yöntemi olsa gerek. Bir Klüp oluşturmayı ciddi olarak isteyen bir iki kişi beş on kişiyi daha toparlayarak bir çekirdek oluşturabilir, bu çekirdekten de 100-300 kişilik büyük bir grup gelişebilir.
Burada, bu Klüplerin, örneğin Demokrat Parti içindeki Tammany Hall örneğinde olduğu gibi bir siyasal partinin bir yan kuruluşu olabileceği öne sürülebilir. Ancak bu iki nedenle yanlış bir yaklaşımdır. Birincisi ve açıkça ortada olanı, varolan partilerin hiçbirinin Klüplerin felsefesini ve yaklaşımını temsil etmediğidir. Her iki partide de (hatta üçüncü bir partide bile) partiyle ilişkileri farklı olmakla birlikte Klüplerin amaçlarını benimsemiş üyeler ve yandaşlar olacaktır. Klüplerin siyasal olarak birleştirilmesi, bir başka partinin yandaşı olan ya da siyasal partilere hiçbir şekilde katılmayı düşünmeyen pek çok kişiyi yitirmek anlamına gelecektir:

İkinci nedense, hareketin ve Klüplerin yapılarından kaynaklanmaktadır. Bunların işlevi yalmzca siyasal etkinliği etkilemek değil, yeni bir yaklaşım yaratmak, insanları dönüştürmek, yeni fikirlerin birçok insanda olumlu gelişmelere yolaçtığmı göstererek, halkı, siyasal kavramlardan daha etkileyici bir şekilde etkilemektir. Yeni hareket, insanların ve bütün kültürümüzün dönüşmesini amaçlayan bir kültürel hareket olmalıdır; toplumsal-ekonomik ve siyasal konularla ilgılencek, ama ayrıca kişiler arası ilişkiler, sanat, dil, yaşam biçimi ve değerler konularım da ele alacaktır. Klüpler kültürel, sosyal ve kişisel merkezler olacak dolayısıyla siyasal bir klübün yapmak isteyeceklerinden çok daha büyük görevler yüklenmiş olacaktır; ayrıca bunlar, siyasal klüplerin yaratabileceğinden çok daha fazla ya da en azından farklı bir bağlılık biçimi yaratacaklardır.
Klüpler temelde siyasal örgütlerden farklı olacaktır gerçi ama siyasete karşı ilgisiz olmayacaklardır. Tersine siyasal konuları ciddi olarak tartışacak, açıklığa kavuşturmaya çalışacaklardır; aldatıcı söylevlerin altında yatan gerçeklikleri ortaya çıkarmaya ve asıl konulara dikkat çekmeye çalışacaklardır; üyeleri ait oldukları siyasal grupları etkilemeye çalışacak, siyasete yeni bir öz kazandırmaya çaba harcayacaklardır.
Bazı dinsel, siyasal gruplar ya da meslek grupları gibi halen var olan gruplarda birkaç Klübün ortaya çıkması olasılığı da vardır; bu durumda ilk Klüpler temelde bu tür grupların üyelerinden oluşabilir, ya da bu üyeler kendi örgütlerinin dışındaki insanların ilgisini kazanmaya çalışacak grupların çekirdeğini oluşturabilirler.
Ben, bu Klüplerin bir kitle hareketinin temelini oluşturabileceği kanısındayım. Hareketin amaçlarını gerçekten benimseyen, onu geliştirmek isteyen ancak kendilerini küçük bir grup kadar tümden ve kökten bu harekete veremeyenler için bir yuva oluşturacaktır bu Klüpler. Bunun için, daha iyi bir sözcük bulunmadığından "Gruplar" diye anılabilecek, daha köktenci bir şekilde kendini vermiş bir azınlık, başka bir yaşam biçimi ve farklı bir etkinlik gereklidir.
"Gruplar"da gerçekleşmesi düşlenen grup etkinliklerini ya da

yeni yaşam biçimlerini betimleme girişimleri, kaçınılmaz olarak başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bu bir bakıma Klüpler için bile geçerlidir; ama yem bir yaşam biçimini, yeni bir bilinci, yeni bir dili Klüplerden çok daha köktenci bir şekilde yaratmaya çalışacak olan Gruplardan söz ederken, doğru sözcükleri bulmak nerdeyse olanaksız; çünkü Gruptaki yeni yaşamın özellikleri de yepyeni ve şu anda bize yabancı. Elbet, Grupların nasıl olmayacağını söylemek daha kolay. Son yıllarda, grup-terapi'den "ilişki" gruplarına, çeşitli hipi gruplarına dek pek çok grup etkinliği ortaya çıkmakta. Bizim sözünü ettiğimiz, düşlediğimiz Gruplar bunlardan çok farklı. Bunların üyeleri yeni bir felsefeyi, bir yaşam sevgisi felsefesini benimseyecekler, bu felsefenin insan ilişkilerinde, siyasette, sanatta ve toplumsal düzende yansımasına tanık olacaklardır. Bunların belirleyici özelliği, bu insan etkinliklerinin hiçbirinin bir diğerinden soyutlanmaması, her birinin tüm diğerleriyle ilişki içinde anlam kazanması olacaktır.
Bu Grupları, üyelerinin, daha büyük özverilerde bulunmaya ve kendi kişisel yaşantısını da hareketin genel ilkeleri doğrultusunda değiştirmeye hazır olmaları açısından, Klüplerden ayrılmaktadır. Gruplar, kendilerine katılan herkes için bir yuva, bilgi açısından, karşılıklı

paylaşma, ve ayrıca “verme” fırsatı bulduğu bir ortam olması açısından doyurucu, besleyici bir yuva olmalıdır. Grupların amaçlan, yabancılaşmış kiçiyi kişisel olarak dönüştürmek, etkin katılımda bulunan bir kişi haline sokmak olacaktır. Elbette bu Gruplar, yabancılaşmış toplumun sunduğu yaşam biçimini eleştireceklerdir ama haksızlığa karşı sürekli bir öfke yeşertmeye değil de yabancılaşmayı optimum düzeyde ortadan kaldırmaya çabalayacaklardır.
Gruplar, duygusal olmayan, gerçekçi, içten, yürekli ve etkin bir yeni yaşam biçimi geliştireceklerdir. Kinizmin sınırına bile dayandığını söyleyebileceğimiz gerçekçi katılığın, ya da duygusal olmama durumunun, derin bir inanç ve umutla birleştirilmesinin gerektiğini burada vurgulamak isterim. Bu ikisi çoğu kez birbirinden bağımsızdır. İnanç ve umut sahibi kişiler genellikle gerçekçi değillerdir; gerçekçilerdeyse inanç da umut da pek bulunmaz. İçin-

de bulunduğumuz durumdan kurtulmak için gerçekçilikle inancın, insanlığın bazı büyük öğretmenlerinde olduğu gibi yeniden bir araya getirilmesi gerekmektedir.
Grup üyeleri yeni bir dil konuşacaklardır — bu dil İngilizce olacaktır elbet ama soyut şeyleri dile getirmeyen bir İngilizce; “sahip olmak” ya da “kullanmak, yararlanmak” alanlarında iş çeviren yabancılaşmış beceriklilerin değil, kendi etkinliklerinin öznesi olan insanın dili... Üyelerin tüketim biçimi de farklı olacaktır; ille de en az tüketimde bulunmaları gerekmez, ama anlamlı bir tüketim, üreticilerin değil yaşamın gereklerine hizmet eden bir tüketimdir bu. Bu kişiler, kendilerini değiştirmeye çaba göstereceklerdir. Etkilenebilir, etkin kişiler olacak, düşünmeyi, belli bir konuda yoğunlaşmayı, sakin olma sanatım, sürüklenip gitmemeyi, hırslı olmamayı öğreneceklerdir; çevrelerindeki dünyayı anlayabilmek için, onları harekete geçiren, yönlendiren güçlerini anlamaya çalışacaklardır. “Ben” lerini aşmaya ve dünyaya “açık” olmaya çalışacaklardır. Kendi düşünce ve duygularına göre davranmaya, yalnızca bunlara güvenmeye, kendi kendilerine akıl yürütmeye, kendi seçtikleri yola koyulmaya çalışacaklardır; optimum bir özgürlüğe, yani gerçek bir bağımsızlığa ulaşmaya çalışacaklar, han<*i türden olursa olsun putlara tapma”i ve onlara bağlı kalmayı bırakacaklardır. Geçmişle, gel-d'kleri yerle, aile ve toprakla olan hastalıklı bağlarını koparabilecek ve bunların yerine sevgiyi ve eleştirel ilgiyi koyabileceklerdir. Yalnızca kişinin kendi içinde derinlere kök salmasının, kendine inanmasının ve dünyayla tam bir bağlantı içinde bulunmasının verebileceği bir korkusuzluk duygusunu geliştireceklerdir
Grupların her birinin üzerinde yoğunlaşacakları birer tasarısı olacağını söylemeye gerek bile yok; hepsinin kendi kültürel yaşamları olacak, eğitim kurumlarımızın vermeyi başaramadığı bilgileri edinmek yönünde kendilerini eğiteceklerdir; üyeler arasında derin bir ilişki olacak, bu ilişki içinde insanlar birbirlerinin karşısına zırhsız olarak, ya da yapmacıktan uzak davranışlarla çıkacak, kişilerin işlerine karışma isteğinden ya da meraktan arınmış olarak birbirlerini “görecek” “duyacak” ve “okuyacaklardır.
Bu amaçlara ulaşmanın değişik yolları üzerinde konuşacak

değilim. Konuya ciddiyetle yaklaşanlar, yollarını bulacaklardır. Ciddi olmayanlara gelince,

söyleyeceklerim yanılsamalara ve yanlış anlamalara yolaçacak sözcüklerden başka anlam taşımayacaktır.
Yeni bir yaşam biçimi özleyen, ve bu türden Grupları kuracak kadar ciddi ve güçlü insan sayısının yeterli olup olmadığını bilmiyorum. Ama bir konuda hiçbir kuşkum yok: böyle Gruplar varlık kazanırsa, yurttaşlar üzerindeki etkileri büyük olacaktır; çünkü bunlar, fanatik olmadan derin inançlar besleyen, duygusal olmadan sevebilen, hem gerçekçi, hem yaratıcı olabilen, yaşamı küçük görmeden korkusuz olabilen, boyun eğmeden disiplinli olabilen insanların sevinçli ve güçlü olabileceğini örnekleyecek, göstereceklerdir.
Tarihsel olarak, önemli hareketler, küçük gruplar içinde doğmuştur. Erken Hıristiyanları, erken Quacker'leri ya da Masonları örnek göstermenin önemi yoktur. Burada söylemek istediğim, bir fikri tüm katışıksızlığıyla ve ödünsüz olarak temsil eden grupların tarihi yeşerttiği, yarattığı olgusudur. Eğer bir fikir, küçük bir grupta da olsa "canlılık" kazanmamışsa ya da canlılığını yitirmişse, gerçekten de ölüm tehlikesiyle karşı karşıyadır.
Gruplar, kendi kendilerini yönetecekler ama gene de Gruplar arasındaki haberleşmeyi kolaylaştıracak ve istenmesi halinde onlara çalışmalarında yardımcı olacak serbest bir ortak örgütle birbirlerine bağlı olacaklardır. İdeal olan, Grupların değişik yaş, eğitim ve toplumsal sınıf ve elbette farklı ırklardan kişilerden oluşmasıdır.
Grupların, üyelerin katılmak için kabullenmek durumunda oldukları belli kavram formüllerini temel olarak almaması şarttır. Önemli olan yaşantı, yaklaşım, davranış ve amaçtır, belli bir kavrayış değil. Bu, Grupların, görüşlerin açıkça dile getirilmediği, kavram üzerinde tartışılmadığı ortamlar oluşturacağı anlamına gelmez; söylemek istediğimiz, Grupları birleştiren şeyin kavramsal bir slogan değil, üyelerin davranışları ve edimleri olması gerektiğidir. Grubun genel bir amacı olacaktır elbet — bunu daha önce hareketin genel amacı çerçevesinde dile getirmiştik. Ama yöntemler konusunda Gruplar birbirlerinden çok farklı olabilirler. Yasalara uymayı ve uymamayı benimseyen iki Grup düşünelim. Her birey, yaklaşımı kendisininkine en uygun Gruba katılabilecek ama gene de, yasalara

uymak ve uymamak gibi birbirinden çok farklı kavramları bünyesinde barmdıran daha büyük bir hareketin içinde bulunabilecektir.
Amerikan Bilincinin Sesi, Klüpler ve Gruplar arasındaki ilişki sorununa gelince, resmi bir bürokratik ilişkinin kurulmamasını öneririm; yalnız, belki Klüplerle Gruplar ortak bir bilgi merkezinin ya da hem Klüplere hem de Gruplara hizmet veren bir yayın organının sunduğu kaynaktan yararlanabilir. Grup üyelerinin, Gruptaki görevlerini yürütmenin yanı sıra ayrıca Klüpler bünyesinde çalışmayı seçmesi de olanaklı görünmektedir.
Burada çizdiğimiz hareket taslağı, nasıl başlanacağı konusunda bir öneri denemesinden başka bir şey değildir. Bu önerilerin tartışılması süreci içinde daha iyileri geliştirilebilir. Aslında, deneyimlerinden çok şey öğrenebileceğimiz çeşitli amaçlara hizmet eden gönüllü çok sayıda yerel grup vardır. Öğrenci derneklerinden çiftçi örgütlerine dek (Ulusal Çiftçiler Birliği gibi) halkın bütün kesimlerinde, toplu etkinliklerde, bireysel girişimlerde bulunmak yönünde giderek artan bir eğilim görülmektedir. Ekonomik alanda ve de insân-sal alanda başarıyla çalışan pek çok tarım topluluğu vardır, kentlerde yaşayan çeşitli

topluluklar cardır. Aslında bir amaç etrafında kendiliğinden oluşan gruplar, Amerikan geleneğine kök salmış durumdadır. Bu hareketi oluşturmada yardımcı olacak örnek ve verilerden yoksun değiliz.
Hareket, toplumun dönüştürülmesinde önemli bir etmen olarak ele alınmıştır; bireyin, hemen etkinlikte bulunmasını ve katılımını sağlayacak yolu bulmasına izin verecek, onun "Ne yapabilirim?" sorusuna yanıt oluşturacaktır. Bireyin, süreğen soyutlanmışhğından sıyrılmasını, ortaya çıkmasını sağlayacaktır.
Çağdaş insanın tehlikeli döneminin içinde bulunuyoruz. Pek fazla zamanımız yok. Eğer şimdi işe koyulmazsak, iş işten geçebilir. Ama umut var — çünkü insanın kendisini yeniden kanıtlayabileceği ve teknoloji toplumunu insancıl topluma dönüştürebileceği yolunda gerçek bir olasılık var. "Yükümlülüğü yerine getirmek bize kalmış değil, ama ondan kaçınmaya da hakkımız yok."6
6 Mischna, PirkeAboth.
OkurlarınfHHBH&ok ijHHdığı ruhbilimci ve toplumbilimci Erich Fromm, Umut Devrimrnâe ele aldığı sorunları şöyle özetlemektedir:
"Belki de şu anda işin en kötü yanı, kendi sistemimizi denetleyemez duruma gelmiş olmamızdır. Bilgisayarların bizim adımıza verdiği kararlan uyguluyoruz. Biz. insanoğlu olarak, daha çok, daha çok üretmek ve daha çok tüketmekten başka amaç gütmüyoruz. Hiçbir şeye karşı bir amaç beslemiyoruz, ya da her şeye karşı amaçsızlık içindeyiz. Karar verme sorumluluğundan yoksun bırakmışımızın yarattığı edilgınlik yüzünden, tinsel ölüm tehlikesiyle, ve ayrıca nükleer silahlarla yok edilme tehlikesiyle karşı karşı-yayız.
"Bu nasıl oldu? Nasıl oldu da, insanoğlu, doğaya karşı kazandığı utkunun doruğundayken, kendi yarattığı şeylerin tutsağı haline geldi, nasıl oldu da ciddi olarak kendi kendini yok etme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı?
"İnsanoğlu, bilimsel hakikatin araştırılması süreci içinde, doğaya egemen olmada yararlanabileceği bilgiye rastladı. Bu alanda büyük başarılar elde etti. Ancak tekniğe ve maddi tüketime tek taraflı ağırlık vermekie. kendisiyle ve yaşamia olan bağını yitirdi. ... Teknik ve maddi değerler üzerinde yoğunlaştı; derin coşkular duyma yetisini, bu duyguların getirdiği sevinç ve üzüntüyü duyma yetisini vitirdi. İnsanoğlunun inşa ettiği makina öylesine gelişti ki. onun düşünme biçimini saptayan yeni bir güç haline geldi.
"Çözümlenmesi olanaksız trajik bir ikilemle mi karşı karşıyayız? Sağlıklı bir ekonomiye sahip olmak için hasta insanlar üretmek zorunda mıyız, yoksa maddi kaynaklarımızı, buluşlarımızı, bilgisayarlarımızı, insanoğlunun yararına hizmet edecek şekilde kullanabilir miyiz? Güçlü ve iyi işleyen bir düzene sahip olmak için bireylerin edilgir^ğğimaşkalanna bağımlı olmala zorunlu mudur?"
SON